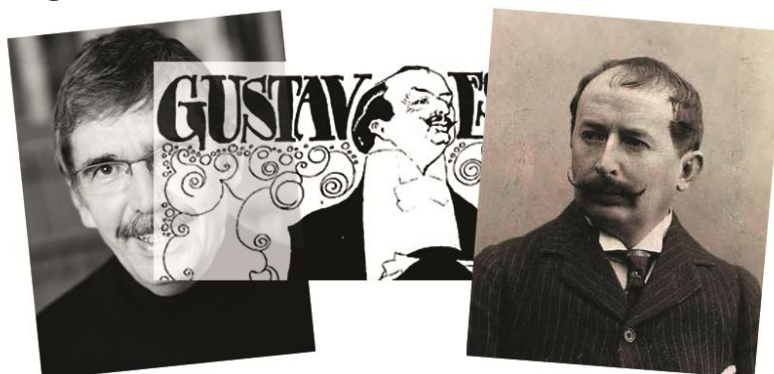

Teatermuseet i Hofteatret 2016/webtekst 27

John Chr. Jørgensen

Gustav Esmann

Journalisten, novellisten og dramatiker

Forfatterens forbemærkning

I denne publikation har jeg samlet tre publikationer om Gustav Esmann:

Novellisten blev første gang trykt under titlen *Overperfekt debut med brev fiktion. Gustav Esmann som novellist* i et norsk festskrift til professor Jorunn Hareide, "Brev til Jorunn på 70-årsdagen", redigeret af Per Thomas Andersen, Pil Dahlerup og Steinar Gimnes (Tapir Akademisk Forlag, Trondheim, 2010). *Journalisten* udkom som selvstændig bog under titlen *Skandalejournalisten Gustav Esmann* (Eget forlag i kommission hos Underskoven, København, 2010). Og endelig blev *Dramatiker* publiceret under titlen *Gustav Esmanns skuespil* som den første artikel i Teatermuseet i Hofteatrets webtekst-serie (2010)

Teksterne fremkom oprindeligt i ovennævnte rækkefølge. I dette samlede optryk er *Journalisten* anbragt først, fordi læseren her får de biografiske forudsætninger. Alle tre tekster er gennemset og revideret til denne udgave. *Journalisten* er forøget med en del biografisk stof, som jeg skylder ikke mindst Peter Nansen-biografen og brevudgiveren Karin Bang tak for.

John Chr. Jørgensen, København 2015

Indhold

Journalisten	2
Novellisten	81
Dramatiker	104
Litteratur	152

Journalisten

Gustav Esmanns journalistiske virksomhed havde provokationen som omdrejningspunkt. Esmann var journalisten som skandalemager. Han veg ikke tilbage for et korporligt slagsmål eller en duel. Også på skrift kunne han være ganske voldsom. Først og fremmest ville han have, at man lagde mærke til ham.

Gustav Esmann blev i en alder af kun 24 år ansat som redaktionssekretær på den radikale avis "Politiken". Det var i 1884. Fra 1889 sprang han over til den konservative presse, hvor han slog sine folder som sensationssøgende – og fagligt kompetent – litteratur- og teateranmelder, først på "Dagens Nyheder" og fra 1900 på "Vort Land".

I sommeren 1904 begyndte Gustav Esmann at optræde i forlystelsesetablissementet "Sommerlyst" med mundtlig journalistik af udfordrende tilsnit. Han fik stormende succes hos publikum og gik med planer om at videreudvikle denne indbringende stand-up-virksomhed, da en pistolkugle pludselig satte en stopper for hans skandaleombruste løbebane.

Skudt af en veninde

Søndag den 4. september 1904 blev den kendte københavnerforfatter Gustav Esmann fundet død, 44 år gammel, i sin bolig – to værelser, han havde lejet af en enkefrue i ejendommen Axelhus på hjørnet af Vesterbrogade og Rådhuspladsen.

Esmann var blevet skudt bagfra gennem nakken. Han lå halvt påklædt i lejlighedens stue. I soveværelset fandt man en fuldt påklædt kvinde i en blodpøl med en pistol ved sin side; hun var stadig i live, men uden for bevidsthed.

Det makabre fund var blevet gjort af en stuepige og en hotelkarl fra Centralhotellet i naboejendommen, hvorfra man sørgede for Esmanns forplejning. Der var intern telefonforbindelse fra hotellet til Esmanns lejlighed, der fungerede som hans 'ungkarlehjem' i byen, mens hans kone Fanny boede med plejesønnen Find i familiens villa på Jægersborg Allé.

Om torsdagen var Fanny fyldt 36 år, og det var meningen, at Gustav skulle have deltaget i en fødselsdagsfrokost den søndag, han blev fundet skudt.

Centralhotellets forpagter, Poul Møller, sagde til avisen "Vort Land",¹ at Esmann havde været i "et aldeles straalende Humør" op til søndagen.

" – Lad mig faa et Par Flasker Vin, sagde han. Men fin skal den være, Møller. Jeg skal til min Kones Fødselsdag. Jeg er saa lykkelig over hele Dagen at skulle være sammen med min Kone og Drengen. Det Bedste er ikke for godt."

Da Gustav udeblev fra frokosten, blev Fanny urolig og ringede ind til Centralhotellet, som sendte en stuepige over til lejligheden. Esmann burde være der, for ved 9-tiden havde han fået bragt te over af en tjenerlærling. Esmann var på det tidspunkt oppe, men stadig i nattøj.

Da Gustav Esmann om eftermiddagen blev fundet af stuepigen og den hidkaldte hotelkarl, lå han i foroverbøjet stilling på gulvet. Han havde øjensynlig siddet på en stol og havde været ved at tage en strømpe på, da han blev ramt af et skud i baghovedet. Det var formentlig sket på et tidspunkt mellem 9 og 10.

Hotellet hidkaldte straks en læge, dr. Schiødte, som boede i samme hus som Esmann. Lægen kunne hurtigt konstatere, at Esmann var død; kroppens stilling tydede på, at døden var indtrådt i selve skudøjeblikket. Kvinden i soveværelset var også skudt i hovedet; hun levede stadig, men blødte stærkt. Ambulance og politi blev tilkaldt.

Folk stimlede sammen på Rådhuspladsen. Rygtet gik straks, at Gustav Esmann havde skudt sig selv. Esmann var altid omgivet af sensation. Denne søndag troede mange, at det hele var "en fræk, amerikansk Reklame", skriver Robert Neiiendam i sine erindringer, "men Forargelsen blev hurtigt afløst af Stilhed, da Kendsgerningerne forelaa oplyst."²

Næste dags aviser kunne bringe den virkelige historie: Esmann var blevet dræbt af en nær veninde, den 28-årige Karen Hammerich. Bagefter havde hun rettet pistolen mod sit eget hoved lige over højre øre. Kuglen havde berørt hjernens bløde dele, men på sin vej derind var den blevet hæmmet så meget af hjerneskalen, at hun måtte gennem en lang døds kamp. Karen Hammerich udåndede på Kommunehospitalet om morgenen den 5. september uden at være kommet til bevidsthed.

¹ Vort Land 5.9.1904. Gustav Esmann var medarbejder ved Vort Land, som bragte store, afbalance-rede reportager ved Esmanns død.

² Neiiendam 1953:97. Robert Neiiendam, den kendte teaterhistoriker, var i sine unge år skuespiller og omgikkes tidens forfattere.

Gustav Esmanns afsjælede legeme var søndag eftermiddag blevet ført med rustvognen til St. Johannes Stiftelsens lighus. Ligsynet viste, at kuglen havde ramt Esmann i nakken to tommer bag ved og lidt over venstre øre og derfra banet sig vej op i storhjernen.

På foranledning af livsforsikringsselskabet Dan, hvor Esmann var forsikret,³ blev liget obduceret. Undersøgelsen bragte ikke noget nyt om døds måden. Esmann havde ikke, som nogle antog, skudt sig selv for at komme ud af sin bundløse gæld.⁴ Han var blevet dræbt af en af de mange kvinder, han omgav sig med. Motivet var øjensynlig vrede over svegne ægteskabsløfter, kombineret med jalousi.⁵ Enkelte mente, at motivet var bitterhed over, at Esmann havde formøblet Hammerichs arv.⁶ Karen Hammerich efterlod sig ingen breve eller andre dokumenter, som kunne kaste lys over motiverne. Meget tydede på, at det var et drab begået i affekt.

Gustav Esmanns død var genstand for massiv offentlig interesse. De københavnske aviser var fyldt med reportager, gætterier, vidneudsagn, politirapporter, obduktionserklæringer, mindeord og nekrologer. Nogle artikler mere end antydede, at hr. Esmann lå, som han havde reddt.

Der blev lejlighed til at repetere Gustav Esmanns skandaløse levned. Historierne var mange. Det samme var myterne. Så mange faktisk, at de har klæbet til Esmanns navn lige siden.

Gustav Esmann blev en af de mest dæmoniserede forfattere i den danske litteraturs historie.⁷

³ Esmann var forsikret i hele tre selskaber, men policerne var pantsatte for gæld, jf. *Aftenbladet* 7.9.1904.

⁴ Avisen *København* 5.9.1904 fremfører formodningen og afviser den på stedet.

⁵ Ved sin død havde Gustav Esmann nære relationer til 28-årige varietésangerinde Sylvia Bjerring og til en letlevende dame, der gik under navnet "den fynske Mis" eller "Nyborg-Mis". Ifølge presseskriverierne efter Esmanns død, var det disse damer og ikke Fanny Esmann, som Karen Hammerich var jaloux på.

⁶ F.eks. Klaus Kolding i artiklen "Esmann og de fattige Talenter", *Aftenbladet* 6.9.1904.

⁷ Allerede som ung var Gustav Esmann så dæmoniseret, at Bjørnstjerne Bjørnson gik ud fra, at det var Esmann, der i *Politiken* gemte sig under dæknævnet "Lucifer"! Men det var Georg Brandes. Og Bjørn-

De følgende sider er et første forsøg på at skille myter fra virkelighed, mens Esmanns journalistiske udvikling dokumenteres nærmere.

Han begyndte som redaktionssekretær på den radikale "Politiken" og endte som teateranmelder på den konservative "Vort Land".

Hele vejen igennem lurede skandalen på ham. I visse situationer opsøgte han den selv gennem provokationer og slagsmål, ja, endog en duel fik han rodet sig ind i, med efterfølgende fængselsophold.

Gustav Esmann ville gøre sig bemærket i offentligheden.

Da han døde, havde han lige påbegyndt en karriere som 'konferencier' eller 'talende avis' – i dag ville vi sige stand-up'er – på et forlystelsesetablissement.

Hvem var han, og hvad drev ham?

Slægten og den nære familie

Modsat hvad der fremføres af ellers seriøse kultur- og litteraturforskere helt op til i dag, var Gustav Esmann hverken helt eller halvt af jødisk slægt.⁸ Fejltagelsen har formentlig sin kilde i satire- og sladderpressen, som på Gustav Esmanns tid ofte havde antisemitiske undertoner. Esmann var klein og mørkhåret, han arbejdede nært sammen med jøder på "Politiken", og hans morbror giftede sig ind i en jødisk familie. Herfra sluttede nogle i samtiden, at Esmann var "af semitisk Afstamning",⁹ og man satiriserede over hans "Halvblods-Mangelfuldhed".¹⁰

son måtte rykke ud med en offentlig undskyldning til Esmann: "jeg har gjort Hr. Esmann Uret [...] jeg beklager Fejltagelsen" (*Politiken* 3.9.1887, jf. også Borup 4, 1939:497, Bredsdorff 1973:278f & 285 og Hørup 2009:301))

⁸ "Gustav Esmann er halvjøde" (Jørgen Knudsen 2, 1994:459). "Halvjøde" er under alle omstændigheder et tvivlsomt begreb, og her er det helt forkert. "At han stammede fra et velhavende jødisk hjem, og at hans far var general, sås ikke kun i hans holdning og hageløft, men også i den pertentlighed, der prægede hans påklædning ned i den mindste fnugfri detalje." (Dorthe Sondrup Andersen 2009:177). Det med det jødiske er helt forkert; general er halvt forkert, faderen blev sent i livet generalmajor, og i øvrigt er det i passagen uklart, hvordan det jødiske mere præcist skulle sætte sig igennem.

⁹ *Aftenbladet* 12.6.1894.

¹⁰ *Puk* 1894:187.

Men Gustav Esmanns slægtsbaggrund var dansk, kristen og solidt borgerlig. Hvad der flød af fremmed blod i ham, kom fra Tyskland og Norge.

Gustav Frederik Esmann blev født den 17. august 1860 i København og døbt i Garnisons kirke.

Hans far var sekondløjtnant, senere kommandant paa Kronborg, til sidst med rang af generalmajor, Niels Christian Esmann (1832-1901), søn af købmand Gustav Ferdinand Esmann i Nyborg.

Der findes flere grene af slægten Esmann i Danmark. Alle synes de at kunne føres tilbage til Mecklenburg. En af de danske stamfædre var major Herman Esmann, som havde tjent den danske konge i 48 år, da han faldt i slaget ved Höchstedt i 1704. Hans far var billedskærer i Mecklenburg Henrich Esemann.¹¹

Gustav Esmanns danske stamfader var Joachim Christian Esmann, snedkermester og brandkaptajn i København, hvor han også havde møbelmagasin. Han døde i 1815. Da også han stammede fra Mecklenburg, er der sandsynlighed for, at han var i familie med billedskæreren, men familiens slægtsgrænser har ikke kunnet fastslå dette med sikkerhed.¹²

Joachim Christian Esmann havde fire børn, heriblandt sønnen Gustav Ferdinand Esmann, der var købmand i Nyborg og norsk gift.

Denne fik tre sønner, August Frederik Esmann, der blev apoteker, Edvard Ferdinand Esmann, der blev etatsråd i Odense, og så Niels Christian Esmann, der altså gik den militære vej og blev far til forfatteren Gustav Esmann.

På fædrene side stammer Gustav Esmann således fra en solid borgerlig dansk familie med tyske og norske rødder. Mange i Esmann-slægterne har været officerer, præster og købmænd.

Gustav Esmanns mor, Adelheid Nathalie Erasmie Esmann (1835-1922), havde tyske aner. Hun var født Weber. Hendes danske stamfader, bedstefar, var Johan Christian Gottlieb Weber, som blev født i Leipzig og kom til Danmark som farversvend omkring 1780.¹³

¹¹ Meier 1926:5.

¹² Meier 1926:172.

¹³ Bing 1999:96.

En af hans sønner, tømrermester og ejendomsbesidder Carl Friedrich Weber (1792-1884), fik med sin hustru Maria Anthonetta Lehmann¹⁴ fire børn, hvoriblandt Adelheid Nathalie Erasmie.

To af hendes brødre, Thorvald Carl Emil Weber og Theobald Christian Weber blev begge rige handelsmænd. Den ene af dem, Theobald, giftede sig ind i den jødiske familie Meldola.¹⁵ Men den relation gjorde jo hverken Esmann til hel eller delvis jøde.

Niels Christian Esmann og Adelheid Nathalie Erasmie Weber blev gift i Vor Frue Kirke i København 25.10.1859. De fik 6 børn, hvoraf kun tre overlevede barndomsårene:

1. Gustav (1860-1904);
2. Marie Antoinette (1862-73);
3. Sigvard (1863-1940), oberst, kammerjunker, gift med Hulda Henriette Lorck (1865-1945). Et barn: Niels Erik Esmann (1894-1970), maler, gift med Gudrun Bjørner (d. 1962). Datter: Eva Esmann (1924-2007);¹⁶
4. Eva (1863-75);
5. Anna (1867-1867);
6. Asta Esmann (1869-1957), gift med kaptajn, kammerjunker, Carl Frederik Weiss Ernst (1860-1930). Et barn: Clara Weiss Ernst (1895-1984), gift med Holger Carl Niels Basse Fønss (1891-1939).¹⁷ Nina Th. B. Fønss husker fra sin tidlige barndom et besøg hos sin oldemor, Asta Esmann, hvor hun fik lov til at lege med oldemors egne barndomsting, en himmelseng til dukker, en pennydoll i træ og et dukkekøkken.¹⁸

¹⁴ Også en slægt med tyske rødder, om Lehmann-slægtens relation til Weber-slægten, se Børgesen 1977.

¹⁵ Bing 1999:99.

¹⁶ Eva Esmann har skrevet selvbiografien *En piges ansigt* (1967), hvori hun fortæller, hvordan hendes bedsteforældre, altså Gustav Esmanns bror og dennes hustru, tog sig smukt af hende som barn, da hun blev handicappet efter en faldulykke og hendes forældre skulle skilles. Eva fejldaterer Gustav Esmanns død til 1905 og nævner ikke, hvordan han kom af dage – formentlig af (misforstået) taktfølelse over for familien.

¹⁷ Bing 1999:100.

¹⁸ Brev til JCJ 17.3.2011.

Gustav Esmann blev 6.6.1890 i Holmens Kirke gift med Fanny Drewsen, f. 1.9.1868 i Kristiania, datter af papirfabrikant Valdemar Drewsen (1828-92) og Pauline Sofie Beutner (1828-1908). Valdemar Drewsen var af en familie, som havde givet sig af med papirfabrikation siden 1700-tallet. Selv drev han familiens virksomhed i Norge, hvor Fanny altså voksede op. Eva Esmann beskriver hende som "en norskfødt skønhed".¹⁹

Fanny Drewsen²⁰ overlevede sin mand med næsten 40 år. Hun døde den 28.12.1943. Dødsannoncen i "Berlingske Tidende" 7.1.1944 var indrykket af Finn Esmann. Gustav og Fanny, som ikke selv fik børn, havde adopteret Finn (oprindelig Find), der var født i 1895²¹ som søn af skuespillerinden Anna Larssen og forfatteren Otto Larssen, som sammen i deres ungdom frekventerede den litterære cafe Bernina, hvor Gustav Esmann holdt til.²² Finn Esmann tog sig af Fanny efter Gustavs tidlige død. Ifølge folketællingen af 1921²³ var Finn noteret som bestyrer af en gård, som Fanny Esmann ejede i Ølstykke, Ganløse.

Finn Esmann havde kunstneriske anlæg og forsøgte at slå igennem som skuespiller og sanger, også i USA. "A program of dancing and singing by the Danish tenor, Finn Esmann, was offered", hedder det i en notits fra en "dinner dance" i den franske klub "Cercle Paris" i Los Angeles. Men han vendte tilbage til Danmark og landbruget og var ved sin død 1978 forpagter af "Vedelsgård" i Tibirke. Finn Esmann havde ry af at være en charmerende mand. Han indgik ikke færre end fem ægteskaber. I 1921 blev han gift med Edith Lorentzen (1900-1954), og de fik sammen datteren Mimi, som Edith Lorentzen tog med sig ind i sit næste ægteskab (i 1931) med Hartvig Frisch, som adopterede den lille pige. Mimi Lorentzen Frisch (1931-1980) blev gift med tandlæge Herluf Baggesen (1916-2013), som ved Mimis død

¹⁹ Esmann 1967:24.

²⁰ "Esmann var i en periode gift med datteren af en velaflagt nordsjællandsk papirfabrikant", skriver Søndrup Andersen (2009:181). Det lyder, som om de blev skilt; Fanny var Esmanns eneste hustru; de blev gift, da han fyldte 29, og de var gift, da han døde som 44-årig. "Hvad Fanny Drewsen faldt for hos den meget ældre levemand [29 år!] er ikke til at sige, men man har da lov til at gætte på, at hun i en alder af nogle og tyve [21 år] først og fremmest havde behov for at slippe ud af barndomshjemets forgyldte bur." (smst. s. 190).

²¹ Ifølge Elin Andersens biografi over Anna Bjørner Larssen i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, 2, 201:391.

²² Jf. Welblund 1951: 146, 182, 185.

²³ Gengivet på *Dansk Demografisk Database*, hvor Finds fødeår angives som værende 1884.

arvede dokumenter, breve og billeder fra Finn Esmann og dennes plejeforældre, Gustav og Fanny Esmann, og biologiske forældre, Otto og Anna Larssen. Materialet, som denne bogs forfatter har haft lejlighed til at se, vidner om Finn Esmanns veneration over for såvel sine biologiske forældre som plejeforældrene. I en artikel i "B.T." i anledning af premieren på Erik Ballings filmatisering af "Den kære Familie" omtalte Finn Esmann sin forkætrede plejefar som "et elskeligt menneske" ("Min kære far", "B.T.", 3.8.1962).

Så meget om slægten. Nu til familiens farverige enfant terrible, Gustav Esmann.

Den uartige dreng 1860-77

"Jeg er født skraas over for Nørrebro Teater. Paa Vesterbro havde jeg min første Kærlighed, idet jeg som 3 Aars Dreng bed en Pige i Haanden. Det var ikke den sidste lille Pige, der var lige til at bide i, som jeg skulde træffe paa det Strøg. Jeg gik i Skole i København med K. og var mine Læreres Stolthed og mine Kammeraters Afgud, indtil jeg rev Øret af en af dem."

Sådan holdt Gustav Esmann revy over sine tidligste år, da han på sin 44 års fødselsdag den 17.8.1904 talte til publikum på underholdningsetablisementet "Sommerlyst".²⁴

"Min Rektor spaaede mig den Gang, at jeg vilde dø i Galgen", sagde Esmann. Det lo de meget af den aften i salen. Men rektors spådom skulle gå i opfyldelse, før nogen anede det. Tre uger efter foredraget var Esmann død for sine gerninger, om ikke i galgen, så dog ved noget, der kunne ligne en henrettelse.

Gustav Esmann var lige netop nået til erindringsalderen, da hans liv ophørte. I april 1903 sad han i London, hvor han opholdt sig sammen med Karen Hammerich, og skrev barndomserindringer i prosastykket "Grete".²⁵

Grete var navnet på Gustav Esmanns første og eneste barnepige; hun tog sig af ham, fra han var seks uger, til han blev 14 år.

"Sammen med Grete oplevede jeg alle de Begivenheder, jeg kan huske fra mine tidligste Barndomsaar. Hun holdt mig i Blusen, da jeg stod i Vindueskarmen og saa' paa Frederik den

²⁴ Refereret af *Fix*, dvs. Carl Muusmann, i *Vort Land* den 18.8.1904.

²⁵ Først offentliggjort i tidsskriftet *Verdens-Spejlet* nr. 29, 17.4.1904. I optrykket i *Livet er - !*, 1904, er teksten dateret "London, April 03!", og denne datering gentages i optrykket i SV1 1907:187-96, hvortil henvises.

7des Light, som i den graa Decemberdag drog forbi ad Vesterbrogade paa Vejen til Roskilde.” Frederik den 7. døde i november 1863. Gustav Esmann var da knap 3 ½ år.

Gustav husker, at han kort tid efter lå i barnekammeret, hvor også hans to år yngre søster Marie Antoinette havde sin seng. Han hørte tunge trin i gangen og faderens, officerens, kommandoer til soldaterne, der bar hans kufferter ned. Han skulle over og kæmpe mod prøjserne i Sønderjylland i 64. Niels Christian Esmann var premierløjtnant ved 22. regiment, ved Dannevirkestillingen og Christian Aarøes såkaldte strejfkorps.

Hele den følgende vinter fik Gustavs mor besøg af sortklædte damer, der med bristende stemmer læste op af tætskrevne breve fra fronten. Grete forklarede drengen, at faderen var i krig mod prøjserne, der ville tage Slesvig fra os. Hvad er Slesvig? Det er ovre hos onkel Sigvardt – moderens bror Sigvardt Weber, spejlglas- og kryolitfabrikant i Haderslev. Drengen forstod forklaringen sådan, at faderen var ovre og slås, så de stadig kunne besøge onkel Sigvardt.

I erindringsstykket genkalder Gustav Esmann sig også, hvordan de bragte mad til de sårede soldater, der var indkvarteret på Frederiksberg Slot. Og freden, da faderen kom hjem igen, og moderen smilede.

Året efter følger Grete for første gang Gustav i skole. Stedet er det yderste Vesterbro, på grænsen til Frederiksberg.

“Jeg saa’ min Fødeby vokse og strække sig udenfor Voldene. De sidste Tredsers blegtsmilende, atterhaabende, reconvalescentagtige København.

Saa blev min Fader forflyttet til en jydsk Garnison²⁶ og med ét Slag hele min Synsverden omvæltet. Hvilken Forandring i et Barneliv fra Vesterbro og Frederiksberg til den gamle Herregaard, Asmildkloster, lige uden for Viborg, hvor vi kom til at bo. I Stedet for Omnibusserne og Trommesalen Stalde fulde af Heste og Køer, som jeg kunde gaa hen til, røre ved, ride paa og trække til Vands.”²⁷

Gustav Esmann beskriver malende, hvordan han som 8-årig knægt lærte ved at gøre egne iagttagelser i naturen. Han karakteriserer sig selv som “en lille Frihedsdyrker, der gik egne Veje”. Den lille Gustav spurgte sjældent nogen om noget, og han hadede selv at blive

²⁶ Faderen var kompagnichef ved garnisonen i Viborg 1869-73.

²⁷ SV 1, 1907:190.

spurgt. Han gennemgik “den tidlige selvstændige lagttagelses frugtbare og trodsige Udvikling, som ingen Opdragelse faar Bugt med.”

Han lærte en masse gennem sit frie liv, men klarede sig dårligt i skolen og blev sat ned i klassen. Herefter måtte han holde sig til bøgerne og væk fra hestene.

Men han var og blev “rasende uartig”, fortæller legekammeraten Walter Christmas. “Han drillede hele Gaarden fra Godsejer og Damer ned til Malkepige og Lænkehund, men han var saa snedig, at han i Reglen slap helskindet fra det.”²⁸

Walter Christmas(-Dirckinck-Holmfeld, 1861-1924), som tilbragte nogle sommerferier hos en onkel på herregården Viskum, beretter i et erindringsbind, hvordan kaptajn Esmann fra garnisonen i Viborg deltog i en andejagt, hvor han havde taget sine to sønner Sigvard og Gustav med: “Jeg mindes Sigvard som en pæn og stilfærdig Fyr, om[t]rent af min Brors Type. Men Gustav! – Han tog Luven fra alt, hvad jeg før havde oplevet i Retning af uartige Dreng. Jeg tror, han gjorde sig særlige Anstrengelser for at sætte Rekord, fordi han var sammen med to Københavnerne – Jyllands Provindsdrenge skulde ikke stikke op for saadan et Par fra Hovedstaden. Gustav stak sandelig ikke op!”²⁹

Samme Christmas fortæller i et interview i “Vort Land” 18.11.1904, at Gustav Esmann blev ved med at komme på Viskum, efter at familien var flyttet til Nyborg, hvor Niels Christian Esmann var kompagnichef 1873-77.

Gustav Esmann gik i katedralskolen i Odense og fortalte herom til Walter Christmas:

“Ham, gamle Rektor Petersen var en brillant Latiner, men aldrig glemmer jeg, da han rejste fra Odense til Nyborg og klagede over mig til Papa. Skrækken sidder mig endnu i Bloed.

Klassen havde længe været misfornøjet med en Regnelærer, og vi blev enige om at hævne os grundigt. Jeg blev udset til Redskabet og bemægtigede mig Protokollen. I højtidelig Procession vandrede vi af med den og begravede den med kort Proces i Kongens Have.”

Denne avancerede skarnsstreg indarbejdede Gustav Esmann og Walter Christmas i deres fælles børnekomedie “En Sammensværgelse eller Hr. Mikkelsens Vanheld”, som blev

²⁸ Vort Land 18.11.1904.

²⁹ Christmas 1923:41.

opført i foråret 1904, et halvt år før Gustav Esmann døde, og genopført i efteråret samme år som beneficeforestilling for den afdøde forfatters enke.³⁰

Gustav Esmann og katedralskolens rektor Peter Jacob Petersen (1825-1904) var den dårligst tænkelige konstellation. Lige så uregerlig Gustav var, lige så rigid var Petersen. Rektor var i mere end én forstand en stiv latiner. Han dikterede, hvordan de klassiske tekster skulle oversættes, og han forlangte, at eleverne skulle gengive hans oversættelser ordret. Bemærkninger uden for dagens lektie var bandlyst, og kække udspil fra elevernes side blev prompte belønnet med lussinger.³¹

Peter Jacob Petersen tilhørte ikke den pædagogiske avantgarde. Noget tyder på, at han direkte skræmte eleverne væk. Hans lange rektorperiode (1871-1901) resulterede i en nedgang i antallet af disciple. Da Gustav Esmann gik på skolen, dimitteredes i gennemsnit knap 20 disciple om året.³²

Jurastuderende og selskabsprovokatør 1877-84

Efter studentereksamen tog Gustav Esmann til København for at studere jura. Det havde hele tiden været familiens plan med ham, og Gustav selv indvilligede.

Jurastudiet gav ham tid til at foretage sig så meget andet ved siden af. Esmann kom allerede i dimittendåret³³ ind i kredsen omkring Herman Bang, student fra 1875, ligeledes jurastuderende. Til kredsen hørte Peter Nansen, student fra 1880, statsvidenskabsstuderende, og Karl Larsen, som var student fra 1877 og som både studerede jura og statsvidenskab. Det var alle folk med litterære ambitioner.³⁴

³⁰ Jf. *Vort Land* 20.11.1904.

³¹ Jf. Hans Henrik Jacobsen i Riising 1984:271.

³² Riising 1984:198.

³³ Dateringen af venskabet mellem Esmann, Bang og Karl Larsen til 1877 skyldes Düring Jørgensen 2013:83. Samme kilde dokumenterer, at Karl Larsen ved udgangen af 1881 forsøger at komme fri af kredsen: "Esmann er en forfærdelig tragisk, hjælpeløs Figur" (dagbogsnotat 30.12.1881).

³⁴ Kredsen findes beskrevet af Harry Jacobsen i hans biografi om Herman Bang og af Jesper Düring Jørgensen i dennes arbejder om Karl Larsen. Se Düring Jørgensen 2006:211-12 og Düring Jørgensen 2013.

Herman Bang var et skridt foran de andre – han debuterede som journalist i 1878 og som dramatiker i 1879 – og var genstand for deres beundring.

Af de ungdomsbreve (1883-85), der findes overleverede fra Gustav Esmann til Herman Bang ("Kjære Bang"), fremgår det, at de to ikke var meget tæt knyttede til hinanden. Dog tæt nok til, at Bang var så venlig at forstrække den altid økonomisk beklemte Esmann med et lån!³⁵ Gustav Esmann skrev i 1889 en vittig artikel med titlen "Gammel Gæld. Fra Herman Bangs Ungdom".³⁶ Det var minder fra den tid, hvor Herman Bang boede i Lille Hellig-gejststræde 20, hvortil han var flyttet i december 1879.³⁷ Jeg skal senere vende tilbage til artiklen.

Hvis man skal dømme ud fra de efterladte breve,³⁸ havde Gustav Esmann et mere fortroligt forhold til Karl Larsen, uden at man dog synes at kunne tale om noget meget nært venskabsforhold.

"Kære Ven", "Kære Larsen", skriver Esmann – og beder om henstand med lån. For at forklare sig nærmere, beskriver han sine økonomiske forhold og sine mere eller mindre vidtløftige fremtidsplaner. Det fremgår, at han lever af indtægter fra en mindre aktiepost, men at det kniber med at få pengene til at slå til, specielt da han fra december 1883 får egen lejlighed i Voldmestergade på Østerbro. Med studierne går det dårligt; ikke desto mindre overvejer han at skrive en doktorafhandling! Samtidig har han planer om at søge plads "i en eller anden offentlig Kasse eller lign. Anstalt". De optimistiske planer synes beregnet på at gøre indtryk på Karl Larsen, over for hvem Esmann også udfolder sig litterært i beskrivelser af teater- og rejseoplevelser i Tyskland og Schweiz 1881.

Karl Larsen får dog snart nok af Esmanns skønmalerier og bortforklaringer, når de lånte penge skal tilbagebetales. I et brev af 1.4.1884 til vennen Johan Grove beskriver Karl Larsen, hvordan Esmann i efteråret 1883 kom ydmygt til ham og fortalte om sin fortvivlede økonomiske situation; Larsen forbarmede sig over ham og lånte ham 500 kr., som han siden for-

³⁵ KB, NKS 5002.

³⁶ København 1.11.1889.

³⁷ Jf. Jacobsen 1954:112 og 134ff.

³⁸ 17 breve til Karl Larsen (NKS 4630). Næsten alle udaterede, flere defekte. Mange svært tydbare steder. Ældste sikkert daterede er fra Zürich 10.7.1881, det nyeste sikkert daterede er fra 24.12.1886. Nogle kan dateres på indre kriterier.

gæves forsøgte at få tilbage. Esmann forklarer, at der har været uheld med familiens kryolitbrud i Grønland, men Larsen konstaterer bittert, at Esmann betaler penge tilbage til sine ågerkarle, mens hans gamle venner åbenbart må vente.³⁹

Peter Nansen⁴⁰ var den af de tre venner, som Esmann var nærmest knyttet til. Den største portion af de overleverede Esmann-breve har Peter Nansen som modtager. På Det Kongelige Bibliotek (NKD 4043) findes der 51 breve, hvoraf de fleste er udaterede; de daterede fordeler sig over perioden 1885-1893.

Mange af brevene er korte, invitationer, afbud etc. De er gennemgående holdt i en kæk, ungdommelig tone, et enkelt brev er helt på fransk! Et genkommende emne er Herman Bangs gøren og laden ("Herman er begyndt at lære at ride"⁴¹). Et andet repeteret emne er Esmanns gæld.

Kvinder kommer også på tale; tonen er blasert. Esmann beretter et sted⁴² om en affære, som han fortsætter for demoralisationens skyld: "Pigen selv interesserer mig mindre." Det er tydeligt, at han gør sig til af sin kynisme. I dagbogsnotat fra 26.1.1881 noterer Karl Larsen, at Esmann over for vennerne havde gjort det klart, at "man elskede den ene og horede den anden".⁴³

Der er kun få breve af faglig art. Esmann indhenter lejlighedsvis råd af Peter Nansen, hvis evne til at få noget fra hånden den mere mageligt anlagte Esmann beundrede. Da Nansen arbejdede på debutbogen "Unge Mennesker" i 1883, kom Esmann nysgerrigt mindst hver anden dag for at høre, hvordan det gik. "'Det var dog Satans, saa du kan," sagde han, naar han fik at vide, at jeg atter havde en ny Fortælling færdig. Han var virkelig meget sød

³⁹ Karl Larsen til Johan Grove 1.4.1884 (NKS 4630). Med tak for henvisningen til Jesper Düring Jørgensen.

⁴⁰ Karin Bang takkes for henvisninger til belysning af relationen mellem Peter Nansen og Gustav Esmann.

⁴¹ 28.1.1885.

⁴² Fredag 7. Dec. [u.å.], formentlig 1885, premieren på Bangs *Ellen Urne* nævnes.

⁴³ Jf. Düring Jørgensen 2006:211.

og interesseret dengang. Og hans sikkert oprigtigt mente Anerkendelse var mig til stor Opmuntring og Ansporelse”, skrev Nansen senere i en erindringskronik.⁴⁴

Da “Unge Mennesker” udkom, udløste den en moralsk debat, hvori Peter Nansen blev beskyldt for usædelighed. Gustav Esmann rykkede ud med et forsvar for Nansen i tidsskriftet “Vor Tid”, som blev redigeret af Herman Bang. Esmanns indlæg hed “Gamle Mennesker. Brev til Peter Nansen” og var en vittig radikal kritik af sædelighedshysteriet. Den unge Esmann tog afstand fra begrebet ’tradition’.⁴⁵

Gustav Esmann var aktiv i Studenterforeningen, og tilhørte den fløj af radikale studerende, som i sommeren 1882 udvandrede i protest mod, hvad de opfattede som slap konservatisme, og dannede deres egen mere aktive og progressive forening, Studetersamfundet.

Under rusgildet i Studenterforeningen i efteråret 1882 kom det til regulære slagsmål mellem de konservative og de radikale studerende, og ved de efterfølgende generalforsamlinger, som skulle udrede trådene, optrådte stud.jur. Gustav Esmann som advokat for den oprørske fraktion. Peter Nansen fortæller, at Esmann til lejligheden havde lånt en cremefarvet silkevest med guldknapper af deres fælles ven Herman Bang. Esmann elskede at skabe opmærksomhed og provokere, og hans forsvarstale blev ifølge Nansen en ætsende forhånelse af Studenterforeningen og dens ledende mænd.

Studetersamfundet havde fra 2. maj 1882 til huse i nr. 11 i Badstuestræde. Gaden havde fået sit navn efter en offentlig badstue tæt ved Badstuestrædes østhjørne af Kompagni-stræde. Badstuen blev lukket 1509 på grund af de første epidemier af syfilis.⁴⁶ Badstuer var dengang også udskænkingssteder, og gaden blev ved med at være en værtshusgade med

⁴⁴ ”Min Forfatter-Debut”, *Politiken* 30.4.1917. Noget lignende havde Peter Nansen allerede sagt i interview med C.C. Clausen i *Hver 8. Dag* nr.4, 25.10.1908: ”Jeg husker Esmanns Imponerthed, han bestilte jo aldrig nogetsomhelst den Gang. Han kom næsten hver Dag et Løb [dvs. på et kort besøg] op til mig og sagde saa: Hvad S..., har du nu skrevet en ny Fortælling.” (”Stenografiske Interviews LIX. Forfatteren Peter Nansen om sin Debutbog”).

⁴⁵ *Vor Tid* 18.11.1883:515-16. Peter Nansen glemte aldrig Esmanns behjertede forsvarsskrift. Han citerede udførligt fra det i ”Min Forfatter-Debut II”, *Politikens Kronik* 2.5.1917.

⁴⁶ Zinglensen 1979:20.

bl.a. Neergaards kaffestue på Johannes Ewalds tid, og på Esmanns tid den litterære café Bernina.⁴⁷

Bernina lå, fra oktober 1881, på hjørnet af Vimmelskafte, med indgang fra Vimmelskafte nr. 47. Selve huset var gammelt, det blev bygget i 1799 som slægtsgård for familien Tutein. Men med Bernina blev det forsynet med marmorborde og plydssofaer i schweizerstil; schweizerne var fra midten af 1800-tallet Europas førende som restauratører. Knud Bokenheuser gengiver fotos af interiøret i "Café Bernina" (1928),⁴⁸ og Aage Welblund fortæller livfuldt, men desværre uden præcise kildeangivelser, om livet på Bernina i bogen "Omkring den litterære café" (1951), hvor et helt kapitel⁴⁹ er viet til Gustav Esmann, som frekventerede caféen for at læse franske aviser, møde frisindede kvinder og ikke mindst udfolde sit provokerende vid.

Der går frasagn om Esmanns rappe bemærkninger, og det er ikke godt at vide, hvor meget han rent faktisk har sagt af det, han citeres for. Men tendensen går i én og samme retning. Siddende på Bernina søgte Esmann efter ofre, han kunne håne, alt imens han bragte sig selv i centrum. "Det glæder mig at have gjort Deres Bekendtskab", sagde han til en ung mand i outreret tøjstil, og tilføjede: "De er den største Idiot, jeg nogensinde har truffet!".⁵⁰ Kunne han få ofrene til at reagere på provokationerne, var han glad. Med denne attitude, som han aldrig voksede fra, erhvervede Esmann sig en del fjender, undertiden også øretæver. Eksempler følger.

Redaktionssekretær og journalist på "Politiken" 1884-88

Det var ikke journalistiske bedrifter, men omgangen med vennerne i Studentersamfundet, der skaffede stud. jur. Gustav Esmann ansættelse på "Politiken".

Den 24-årige Esmann stod netop og manglede en fast indtægtskilde, da "Politiken" skulle gå i trykken i oktober 1884. Han var så småt ved at indstille sig på, at de jurastudier, han havde indledt efter artium i 1877, alligevel ikke førte til noget. "Jeg gaar ikke til Examen, da jeg kun med Behændighed kan faa anden [underforstået: Karakter]", skriver han i et brev til

⁴⁷ Zinglensen 1965:26-32.

⁴⁸ Også foto i Jepsen 1987:96.

⁴⁹ Welblund 1951:83-101.

⁵⁰ Ifølge Welblund 1951:84.

Peter Nansen i slutningen af 1883.⁵¹ Esmann forklarer, at han har opnået fred og forsoning med “de gamle”, altså forældrene, på betingelse af at han “læser om”, dvs. tager sig sammen og går til eksamen igen. Men der er ikke noget i brevet til Nansen, der tyder på, at han har i sinde at leve op til aftalen: “Jeg flytter hjemmefra med det første og har desuden pecuniært Opgjør med Papa, min Gæld faar jeg nogenlunde klaret, og har for øvrigt, hvad Pengene angaar, taalelige Udsigter”. Gustav Esmann fik andel i indtægterne fra en aktiepost i familiens kryolitselskab.⁵² Men den unge mand havde dyre vaner, og han måtte, som han forklarede Nansen i brevet, under alle omstændigheder se sig om efter noget arbejde for at kunne opretholde sin levemåde.

Men så kom altså “Politiken” med et tilbud.

På Edvard Brandes må Esmann have virket som en lovende ung mand af den rette radikale støbning. I et brev til Karl Larsen i december 1883 havde Esmann beklaget sig over mangelen på sammenhold i det litterære venstre. Ordene var som taget ud af munden på Edvard Brandes.

Vennekredsen vidste, at Gustav Esmann var kvik i hovedet og gik med en forfatter i maven. Og havde han endnu ikke præsteret noget journalistisk (ud over artiklen til forsvar for Peter Nansens “Unge Mennesker”), så gav hans hele baggrund åbenbart anledning til at tro, at han ville være egnet til at holde orden på avisens journalistiske styrvolter.

Gustav Esmann blev gjort til “Politiken”s første redaktionssekretær.

Bagefter kunne alle se, at det var en forkert disposition. Peter Nansen skriver i et tilbageblik, at Edvard Brandes “i et barokt Lune” havde tilbudt Esmann stillingen som redaktionssekretær på “Politiken”. Stillingen fordrede tålmodigt stillesiddende arbejde til langt ud på natten. Esmann vidste overhovedet ikke, hvad det ville sige at have fast arbejde og havde

⁵¹ Det Kgl. Bibliotek. Udateret. NKD 4043.

⁵² Gustav Esmanns mor, Adelheid Esmann, var født Weber. Hendes bror, købmanden Theobald Weber, engagerede sig i fabrikation af soda under anvendelse af grønlandsk kryolit. Sodaen blev brugt ved fabrikation af spejle, noget familien Weber havde arbejdet med i flere led; Adelheids morbror (og værge) var hofspejlfabrikant Frederik Lehmann, og hendes bror Sigwardt Weber blev fabrikant på familiens spejlglas- og kryolitfabrik ved Haderslev.

“sikkert tænkt sig, at Stillingen vilde blive et ’dolce far niente’⁵³ med muntre Intermezzoer, naar unge Damer kom og tilbød deres litterære Forsøg.”⁵⁴

Vurderingen af Esmanns kvalifikationer bekræftes af andre samtidige kilder. Xylografen (træsnittrykkeren) F. Hendriksen (1847-1938), som tilhørte kredsen omkring Viggo Hørup og havde sin gang på “Politiken”, skriver i sine erindringer: “Der var i Bladets første Dage knyttet nogle faa uprøvede Folk til Redaktionen. Esmann sad paa Redaktionssekretærens Plads, men var meget lidt oplagt eller skikket til dette Arbejde”.⁵⁵

I Cavlings “Mindeord” om Gustav Esmann i “Politiken”s 25-års jubilæumsnummer den 1. oktober 1909 hed det, at det var “en vild Idé at gøre ham til Redaktionsekretær”, for han kunne ikke holdes indelukket på et kontor, der lå på Strøget: “Hvert Øjeblik maatte hans lille pilne Person ned i Vrimlen, og hver Gang skulde han først børste og soignere sig og stikke Fødderne i Galoscher”. Og når Esmann først var kommet ud, hændte det, at han glemte redaktionsforpligtelserne over en aperitif på Hotel d’Angleterre.

Ingen synes at have modsagt opfattelsen af Esmann som uegnet. Dommen over ham gentages af Henrik Cavling og Valdemar Koppel.⁵⁶

At Esmann både manglede jugement og udholdenhed, demonstrerede han allerede på tredjedagen i jobbet. Det var den dag, da Christiansborg brændte. Redaktionen stod på den anden ende. Midt i det hele erklærede Esmann så, at nu gad han sgu ikke mere og forlod

⁵³ Italiensk for: sødt at gøre intet.

⁵⁴ Nielsen 1918:18-19.

⁵⁵ Hendriksen 1910; 1932:292.

⁵⁶ ”Ved Bladet var der paa den Tid 5-6 Medarbejdere, og efter at Esmann havde opgivet at være Redaktionssekretær, hvortil han aldeles ikke egnede sig, havde ”gamle Thrane” faaet hans Stilling.” (Cavling: ””Politiken” i gamle Dage”, *Politiken* 1.10.1909). Cavling blev dog først ansat i 1886, så han er ikke noget primærvidne. Hushistorikeren Valdemar Koppel (som først knyttedes til *Politiken* i 1892 og derfor heller ikke kunne have nogen personlig erindring om forholdene ved bladets start i 1884) skriver: ”*Politikens* første Redaktionssekretær var – ved et vidunderligt Indfald af Himlen maa vide hvem – Gustav Esmann, og sandt at sige har aldrig nogen mindre egnet sig til Posten end denne livsglade Københavner, i hvem det gibbede hver evige Aften efter at komme ud og more sig. For ham var det lige saa slemt som Cellefængsel at være bundet til et Redaktionskontor. Han holdt kun ud i tre Maaneder.” (Koppel 1, 1946:119).

bladet.⁵⁷ Udfarende journalist var Esmann heller ikke. Mens de andre "Politiken"-kolleger skrev artikler, der fejede op efter storbranden, sad Esmann og anmeldte et illustreret kulturtidsskrift.

Gustav Esmanns første signerede artikel i "Politiken" stod i fællesrubrikken "Løse Blade" den 7. oktober 1884. Artiklen hed "Et Jubilæum. 1855-1884" og handlede om tidsskriftet "Illustreret Tidende". Den bar det, der skulle blive hans faste signatur: G.E.

Esmann viste sig at være den fødte anmelder. Han stod straks frem som en myndig vurderingsmand. Han roste det anmeldte tidsskrifts illustrationer for deres kunstneriske niveau og kritiserede bladets litterære indhold for at være ude af trit med den moderne litteratur, hvilket i sammenhængen vil sige: det moderne gennembruds litteratur.

Med denne anmeldelse lagde Esmann sig straks på Edvard Brandes' litteraturpolitiske linje.

Formen og stilen var imidlertid helt fra anslaget Esmanns egen, nemlig dramatiserende og ironiserende:

Forrige Søndag fyldte Illustreret Tidende sit 25de Aar. Dagen burde have været fejret som en Familjefest af det kjøbenhavnske Bourgeoisie. Ved Fisker burde Grosserer Hansen have rejst sig og udbragt Fødselsdagsbarnets Skaal med passende Blanding af Alvor og Skemt, som naar han taler ved, sin Datters Forlovelsesgilde eller ved sin Søns Konfirmation.

Det havde ikke været mer end hans Pligt. Jubilæren havde været en kær Søndagsgæst i alle de mange Aar, haft sin faste Plads i hans fineste Stue og været hans fineste Blad paa en Tid, hvor Exner var hans fornemste Maler og H.F. Ewald⁵⁸ hans første Poet.

⁵⁷ Koppel I, 1946:28, med Peter Nansen som kilde. Denne ene bemærkning er det eneste, Gustav Esmann huskes for i Bjørn Bredals store idéhistoriske jubilæumsskrift *Politiken mod Politiken. Idékampe 1884-2009* (2009). Men netop som idékæmper stod Esmann rigtignok også i anden række.

⁵⁸ Folkelivsmaleren Julius Exner og populærforfatteren H.F. Ewald var paradigmer på 'det gamle'. I sin anmeldelse af J.P. Jacobsens *Fru Marie Grubbe* i *Det nittende Aarhundrede*, jan.-febr.1877, brugte Georg Brandes *Den skotske Kvinde paa Tjele* af Ewald som gammeldags modstykke til Jacobsens moderne romanstil.

I anmeldelsen fastholdes billedet af den talende grosserer et par afsnit endnu, hvorefter Esmann smidigt går videre med at referere de 'takketaler', udgiverne i jubilæumsnummeret holder til abonnenterne og medarbejderne. Herefter følger så Esmanns egen 'tale' med ros og ris og velmenende forhåbninger til fremtiden.

Der er således retorisk konsekvens og ideologisk (brandesiansk) retlinethed i denne anmelderdebut.

I de tre måneder, Esmann fungerede som redaktionssekretær, præsterede han kun en håndfuld signerede anmeldelser, men bag kulisserne har han utvivlsomt bidraget til avisens mange usignerede rubrikker, bl.a. nyheds- og satirerubrikken "Smæld og Smuld". Nogle af de usignerede teater- og litteraturanmeldelser kan også være forfattet af Esmann.

I december måned kom han for alvor ud af skabet som skribent. Under signaturen G.E. skrev han i slutningen af december 1884 udførligt refererende om en fransk farce på Folke-teatret (30.12.1884) og summarisk vurderende om bøger af Ivan Turgenev, Betty Borchsenius og Carl Møller (24.12.1884).

Gustav Esmanns primære litterære vurderingskriterier er energi og simpelhed i stilen, kvaliteter, han i rigt mål finder hos Turgenev, mens Borchsenius endnu mangler meget, når det gælder "Knaphedens vanskelige Kunst", for slet ikke at tale om Carl Møller, der fylder sin bogs "halve Tusind Sider" med "stupide Kævlerier og simple Løjer. De talrige Personer ligner Figurerne paa de store kolorerede Billedark, som sælges til Udklipning og Opklæbning til Dukketheaterbrug."

Esmanns anmelderstil præsterer – her og senere – sine mest originale sammenligninger og billeder i det negative.⁵⁹ Der gemte sig en god del brutalitet i ham.

⁵⁹ Et andet eksempel på Esmanns verbalt opfindsomme kritikerstil er fra anmeldelse af en samling tyske soldaterhistorier i dansk oversættelse: "Naar man saa til Slutning har nedgylpet en Beretning om fire nærsynede Tossehoveder, der stikker Næsen ind i Øjnene paa hinanden, render Panden mod Kakkellovnen og sætter sig ved siden af Stolene, kan man roligt sige, at man har det, som hvis man en hel Aften har siddet og spist Melsuppe med Fastelavnsboller til i et Selskab af udvalgte Kretinere." (4.12.1885). Også i det positive kunne Esmann være opfindsom. I stedet for at skrive, at publikum klappede meget, skriver han "Og hele Aftenen igennem sad Hænderne løse paa Folk" (28.12.1885).

Første gang Gustav Esmann satte sit fulde navn under en tekst i "Politiken", var, da han offentliggjorde en skønlitterær tekst i avisens julenummer den 25. december 1884. Teksten var et novellefragment, nemlig optakten til novellen "Børn", som nogle måneder senere fremkom i samlingen "Gammel Gæld". I en fodnote i avisen meddeltes det, at "Novellen udkommer paa P.G. Philipsens Forlag i Begyndelsen af det nye Aar."⁶⁰ Esmann brugte således avisen til at lancere sig selv som forfatter. Samtidig fik han produceret noget synligt til spalterne.

Hans navn figurerede ikke hyppigt, i den første halvdel af 1885 således kun en håndfuld gange. Og de opgaver, han fik tildelt, var af sekundær art. En middelmådig norsk rejsebogsforfatter (A. Grip) fik en tur i Esmanns ironiske vridemaskine sammen med en gammeldags dansk fortæller (Rudolf Schmidt) (16.3.1885). På teaterfronten var det mest gloriøse, den unge Esmann fik lov til at komme i nærheden af, Folketeatrets dramatisering af "Gøngehøvdingen", som han rapporterede fra med ungdommelig kådhed (31.8.1885).

Som litteratur- og teateranmelder stod Esmann i skyggen af Edvard Brandes. Og som kulturjournalist kunne han ikke måle sig med Peter Nansen.

Mens E.B. og P.N. hyppigt figurerede i spalterne, skulle man lede længe efter G.E.

Gustav Esmann var altså ikke synligt flittig på avisens sider. Han havde ry for at være lad.

Studerer man "Politiken"s honorarprotokoller, hvor også de anonymt skrevne artikler er registreret, kommer man til at spørge sig selv, om ikke rygterne om Esmanns dovenskab⁶¹ var en smule overdrevne?

Han er i "Politiken"s Honorarprotokol for 1886 noteret for godt 100 artikler. Alene i december 1885,⁶² den første måned, hvorfra vi har sikker besked om hans produktion fra ho-

⁶⁰ Om novellesamlingen og dens modtagelse, se afsnittet "Novellisten".

⁶¹ Rygterne skulle vise sig at være særdeles livskraftige. Hundrede år senere kolporteres de i populærlæhistoriske fremstillinger: "Gustav Esmann var journalist eller ville have været det, hvis uviljen til fast arbejde havde været lidt mindre påfaldende. Nu levede han – ret godt – af at tilhøre Københavnerbohømen, gnide sig op ad indflydelsesrige bekendte – bl.a. Edvard Brandes – og irritere det pæne borgerskab som letlevende udhaler." (Kjersgaard 1993:6).

⁶² Ifølge *Politikens* ældste honorarprotokol fra december 1885 boede Esmann i Voldmestergade. Folketællingen i 1885 bekræfter det: nr. 35 stuen: Gustav Esmann, ugift, lejer, journalist, født i Kbh.

honorarprotokollerne, er han krediteret for 21 enheder af vidt forskellig art, spændende fra notitser over anmeldelser til noveller. Det kan næppe takseres som decideret dovenskab.

Nogle Esmann-bidrag er ultrakorte og præcise, helt ned til én sætning: "Kommandør Braag vil efter Forlydende blive udnævnt til Admiral i afdøde Admiral Gardes Sted" (usigneret 15.12.1885). Andre er lange og florumvundne som almanakhistorien "Tvillinger" i avisens julenummer (26.12.1885, signeret Gustav Esmann).

Den typiske G.E.-anmeldelse er på 400-500 ord, og den kan være kritisk indtil det tilintetgørende ("Soldaterhistorier" af A. v. Winterfeld, 4.12.1885) eller glad og anbefalende ("Kasino. Stegekælderen", 28.12.1885).

Som en af "Politiken"s kvikke og lokalt velinformerede kulturskribenter blev Esmann ofte sat til at levere stoffet til petitrubrikken "Smæld og Smuld" (fire gange alene i december 1885).

Uden for honorarprotokollens registrering medvirkede Gustav Esmann blandt andet ved tilblivelsen af rubrikken "Dag til Dag" og underrubrikken "Tik-Tak". Valdemar Koppel⁶³ tilskriver således Esmann denne 'vovede' vittighed til "Tik-Tak":

Ved Kanevas-Broderiet

Den unge Pige: - Gud ved, hvor jeg har gjort af min lille lyserøde Ende.

Hendes Moder: - Du sidder vist paa den, mit søde Barn.

Sammen med Edvard Brandes skrev Esmann under dæksnavnet Skræp satirerubrikken "Det kgl. Teater arbejder", hvor der på kådeste vis blev drevet gæk med teatrets attituder og dispositioner.⁶⁴ Da en skuespillerinde havde meldt forfald på grund af moderens sygdom, hed det i en note: "Igaar afholdtes der Arrangementsprøve paa Vildanden. Hvis ikke nogen af Skuespillernes Slægtninge skulde blive syge, haaber man, at Stykket kan fremføres til

Esmanns forældre boede med datteren Asta i nr.99 på Sortedam Dossering. Faderen er noteret som oberstløjtnant, bataljonschef.

⁶³ Koppel 1, 1946:12.

⁶⁴ jf. Schyberg 1939:303-04.

Pintse” (27.1.1885). Og når teaterdirektør Fallesen agtede sig til Paris, skrev Skræp, at kammerherren trængte til en rekreationsrejse “efter det anstrængende Arbejde med Antagelse af de Stykker, som de næste Sæsoner vil bringe” (29.1.1885). En anden gang udformede satirefirmaet Brandes & Esmann deres kongelige klumme som et “Melodrama i 4 Tableauer” (12.2.1885).

Bag kulisserne bistod Esmann sine chefredaktører i deres kamp mod det konservative samfunds institutioner.

Som han var Edvard Brandes’ kampfælle i opgøret med Det Kongelige Teater, stod han last og brast med Viggo Hørup i kampen mod militarismen og højrepressen. I en opsats om “Militaristiske Begravelser” (14.4.1886) gik Esmann op i en retorisk spids over, at militære ligtog fik lov til at sætte den københavnske trafik i stå: “Hvergang en højtstaaende Militær begrades, standses Byens Liv i de Gader, som Toget drager igennem, en kostbar halv Times Tid til Mindelse om, at Militarismen har gravet sig ind i selv vort borgerlige Samfunds fineste Organismer.” Artiklen var uden signatur. Den kunne ellers nok have bragt Esmanns oberstløjtnant-fader i harnisk. Til gengæld vidste Hørup sikkert, hvem den flinke militærkritiske forfatter var.

Ved en anden lejlighed, da højesteret frikendte Hørup i en sag, hvor han stod anklaget for intet mindre end majestætsfornærmelse, rykkede Esmann ud med en artikel, hvori han hånede højrepressen for at have foruddiskonteret en streng dom over Hørup. Esmanns polemiske stil var kåd, kampklar og opfindsom: “Saa kom tidligt igaar Morges – den kolde Straale. – Frifunden. Dagbladet blev saa befippet, at det udsendte en Løbeseddel. Det var ligesom naar en gammel Høne af lutter Forskrækkelse taber et Æg.” (“Tanker over Dommen”, signeret G.E., 5.3.1886).

Lejlighedsvis gav Edvard Brandes Esmann lov til at anmelde teater. Mest på de såkaldte sekondteatre, dvs. privatteatrene. En sjælden gang også på Kongens Nytorv.

Det var således Esmann, der tog sig af Sophus Schandorphs debut på Det Kgl. Teater med “Valgkandidater” (9.3.1886, signeret –a –).

Schandorph skriver herom i sine erindringer: "I ”Politiken” stod en venlig og dygtig Anmeldelse af den da ganske unge Hr. Gustav Esmann; men han erklærede selv at være uøvet i Teaterkritik”.⁶⁵

Esmanns anmeldelse af Schandorphs debutstykke var dog langt fra famlende og ukritisk. Han skrev blandt andet, at handlingen hverken var rig eller spændende, og at skuespillet var bygget op med ringe dramatisk behændighed. Hvad han roste, var de ypperlige figurer, livagtige typer og ikke mindst "Dialogens store Sanddrøhed og humoristiske Kraft".

Problemet med Esmanns tidlige teateranmeldelser var ikke, at de var ukritiske, men at anmelderen var alt for lang tid om at komme til kritikken. Først skulle skuespillets handling afvikles i et meterlangt referat. Et grotesk eksempel er den mere end 2.000 ord lange anmeldelse af C. Hostrups "Karens Garde" (10.5.1886), hvor referatet optager tre fjerdele af pladsen. Specielt denne anmeldelse huskede man på redaktionen som et mareridt, fordi den langsomt og omhyggeligt arbejdende Esmann sad og filede på den hele natten, "bogstavelig talt til Solen skinnede ind ad Vinduerne, og Bladet kom den Dag ud med halvanden Times Forsinkelse."⁶⁶

Når Esmann gik i Det Kgl. Teater, havde han undertiden Peter Nansen med sig. Esmann skrev så anmeldelsen under rubrikken "Det kgl. Teater", mens Nansen forfattede en drilende kommentar kaldet "Fra Parkettet".

Således den 10. februar 1886, da Oscar af Scribe var på programmet sammen med Henrik Hertz' "Sparekassen". Anmelderen sammenlignede de to stykker og fastslog, at "Sparekassen" kom "som et ærligt Haandtryk efter et fjantet Knips med Fingrene". Hvad han satte pris på hos Hertz (og senere selv søgte at praktisere i "Den kære Familie") var det "trofast skildrede Familjeliv" med "brede fornuftige Samtaler" gengivet "med naturlige Ord" og uden Scribes tillavede misforståelser og "plumpe Henvendelser til Publikum".

⁶⁵ Schandorph 1998:190. Hos Frederik Schyberg (1937:376) bliver dette noget tendentiøst strammet til, at Esmann over for Schandorph tilstod, at han manglede kritiske evner: "Gustav Esmann, der oprindelig hørte til "Politiken"s Folk, havde skrevet Teateranmeldelser lige fra sin tidligste Ungdom, men overvurderede ikke sine kritiske Evner. Schandorph fortæller i sine Erindringer, at han overfor ham direkte tilstod Manglen af dem".

⁶⁶ "Nogle Mindeord. Gustav Esmann", *Politiken* 1.10.1909, Henrik Cavling.

Esmann påskønnede kort sagt "Sparekassen" som et stykke tidlig naturalisme og fandt tilmed opførelsen god. Ros til Det Kongelige Teater fra "Politiken"? Nej, ikke helt, for bagefter kom Peter Nansen under dæksnavnet Per Anden og fortalte, at teaterdirektøren ikke af sig selv havde fundet frem til aftenens forestilling. Det var forfatterens familie, der havde presset på. Selv havde kammerherre Fallesen nærmest glemt Hertz, skrev Nansen, og tilføje, at Hertz jo også var en jøde og en rodløs eksistens og tilmed for længst død. Men så snart familien rørte på sig og bad om lov til at lade Hertz' stykker opføre på privatteatrene, fandt Fallesen på selv at sætte Sparekassen op. På lignende vis havde den kongelige teaterdirektør fået den idé at spille Scribes "Oscar", da en journalist bragte stykket i forslag på et privatteater. Ifølge Nansen udnyttede Fallesen således nationalscenens førstevælgerprivilegier til at hugge sine ideer fra de andre scener.

Så hvis kammerherren et øjeblik havde skålet i glæde over Esmanns anmeldelse, kom Nansen altså straks efter og hældte malurt i bægeret.

1886 skulle blive Esmanns mest produktive år på "Politiken". Samtidig var det året, hvor Esmann – i hvert fald for en stund – valgte at vinke farvel til bladet. Der var opstået en konflikt mellem Edvard Brandes og bladets forretningsfører Herman Bing.⁶⁷ Edvard Brandes sagde sin stilling op i håb om at presse Bing ud. Efter forgæves mæglingsforsøg modtog bladets chefredaktør, Viggo Hørup, også opsigelser fra Peter Nansen, musikanmelderen Charles Kjerulf og Gustav Esmann. I solidaritet med Edvard Brandes satte de deres stillinger på spil. Det kan ikke have været nemt for Esmann. I opsigelsesbrevet, dateret fredag den 2. marts, gør han alt, hvad han kan, for ikke at fornærme Hørup:

⁶⁷ Konflikten er udførligt beskrevet hos Hvidt 1987; 2005:237ff. I satirisk form kan man se konflikten genspejlet i 1886-årgangen af det satiriske tidsskrift *Punch*. Her kaldes *Politiken* "Cirkus Bing", og Esmann optræder som vedhæng til Edvard Brandes og især Peter Nansen. Esmanns navn vendes og drejes i det uendelige: "Gustavæsmann", "graadig som en Ess-mand", "Politiken i sit Esmannshumør" etc. Edvard Brandes, Peter Nansen og Gustav Esmann skildres som fallerede tronprætendenter. "Punch" betragter Esmann som en betydningsfuld medspiller i, hvad tidsskriftet kalder Integrales "Bladneger-Orkester".

Hr. Redaktør Hørup

Da jeg i Dag gennem Nansen hører at baade han og Dr. Edv. Brandes definitivt har fratraadt Arbejdet ved "Politiken" antager jeg ikke det vil være Redaktionen overraskende, at jeg heller ikke føler Lyst til at fortsætte.

Jeg beklager det, som det har været mig en udelt Behagelighed at arbejde under Dem, men med de Herrers Fratræden forekommer Sagen mig at være blevet saa forskellig fra hvad den var, da jeg i sin Tid begyndte, at min Stilling trods min personlige Hengivenhed for Dem, dog næppe vil komme til at tilfredsstille mig.

Ærbødigst

Gustav Esmann⁶⁸

Otte dage efter vendte Edvard Brandes og hans tro væbnere tilbage til deres positioner på bladet. Hørup og Herman Bing havde vundet magtkampen.

Efter 1886 aftager Esmanns produktion i "Politiken" til en snes artikler om året (heriblandt en del mindre bidrag til rubrikken "Smæld og Smuld"). Man kan følge nedgangen i honorarprotokollerne: januar – maj 1887: 37 artikler; juni 1887 – december 1887: 19 artikler; januar-maj 1888: 16 artikler; juni 1888-januar 1889: 10 artikler.

Som rapporterende journalist havde Gustav Esmann en særlig forkærlighed for dramatiske affærer – skandaler – som han dækkede ved en dengang ikke ualmindelig form, hvori nyhedsreportagen bliver kombineret med kommentaren.

For eksempel kulegravede han en overretssagssagførers økonomiske interesser i ejendomme, der blev udlejet til prostituerede, og rejste ved den lejlighed anklager for hykleri, fordi overretssagføreren i sin egenskab af formand for en grundejerforening havde talt indtrængende imod prostitution. Esmann meddelte læserne, at han i den anledning var blevet opsøgt på redaktionen af overretssagføreren, der indstændigt bad ham om at indstille skrivelserne ("Overretssagfører Klein", usigneret, 19.2.1887).

⁶⁸ Brev fra Gustav Esmann til Viggo Hørup "Tirsdag 2 Marts" [1886], Det Kgl. Bibliotek, NBD 2 rk., gengivet i Bramsen 1, 1983:51.

I en anden, stort opsat artikel rapporterede Esmann om en dansk teologistuderende, der havde skudt sig selv på et hotelværelse i Malmø, og opfordrede i den sammenhæng de danske myndigheder til at protestere mod den uskånsomme behandling den unge selvmorders lig havde fået på det anatomiske institut i Lund ("Svensk Barbari", usigneret, 3.1.1888).

Som kritisk journalist udviste Gustav Esmann en særlig interesse for det økonomiske spil bag forlystelses- og kulturinstitutioner, fra Klampenborg Badeanstalt til Casino-teatret ("20 Aar paa Klampenborg", usigneret, 19.2.1887, "Et Theaters Forfald", signeret - - 7, 10.2.1888).

Tivoli elskede han uden forbehold, og Cirkus Schumann gav han en varm velkomst ("Tivoli under Udstillingen", usigneret, 19.5.1888, "Cirkus Schumanns Førsteforestilling", signeret Amatør, 15.5.1887).

Gustav Esmann udfoldede sig gerne i lange litterære formater: den novellistiske reportage ("Solodanser Krums Forsvinden", usigneret, 25.3.1887), det dræbende ironiske handlingsreferat ("Litteratur. John Paulsen: En Fremskridtskvinde?", signeret G.E. 30.11.1887) eller den dramatiserede satire ("Under Pisen. Dramatisk Skitse", signeret Albert Millaud, 3.6.1887).

I en massivt stor anmeldelse af premieren på Edvard Brandes' skuespil "Kærlighed" (21.3.1887) fandt Esmann plads til at indlægge et langt fiktivt venindebrev, på samme måde som Herman Bang havde gjort det i sine journalistiske føljetoner helt fra slutningen af 1870'erne.⁶⁹

Der blev lagt mærke til Esmanns stilistiske udfoldelser. Han opnåede den ære at blive parodieret i satirebladet "Punch", som i nr. 9, 3. marts 1887 bragte en artikel om et gammelt stykke København set gennem en moderne europæers briller: "Østerbro af Estav Gusmann".

Den sidste Esmann-artikel registreret i "Politiken"s honorarprotokol er "David Copperfield" 23. oktober 1888. Han var altså ved bladet i præcis 4 år.

Meget tyder på, at det ikke kun er Esmann, der mister interessen for "Politiken", men at det også er redaktionen, der mister interessen for ham. Han sættes på mere og mere se-

⁶⁹ Jf. Jørgensen 2003:26ff.

kundære opgaver inden for bog- og teateranmelderiet og svarer igen med uhæmmet lange skrivelser. For eksempel anmelder han den 8.10.1888 de fem første hæfter af "Fru Nimbs Kogebog" i en artikel, der i vor tids aviser ville fylde en kronik – typisk for en marginaliseret skribent, der desperat forsøger at holde sit navn oppe i spalterne.

Men Esmann havde ikke mistet det skarpe bid. Efter at have set Vilh. Østergaards dramatisering af Charles Dickens' "David Copperfield" gik han straks hjem på redaktionen og skrev en flabet, usigneret note: "Folketeatret. Forestillingen i aftes, David Copperfield dramatiseret, beredte Huset en Række mærkelige Overraskelser, som det modtog med stum Forbavselse. Hr. Cettis Gensyn med Publikum var særdeles hjærteligt. Efter Tæppets Fald fremkaldte Klakørerne de Spillende" (22.10.1888). Dagen efter fulgte så en lang og grundig nedrakning, begyndende med en kritik af valget af romanforlæg efterfulgt af en anvisning på, hvordan dramatiseringen kunne have været grebet bedre an. En dramaturgisk kritik, med et lille anhang om skuespillerpræstationerne og en afrundende vurdering uden nåde: "Hr. Østergaard har hverken tænkt klart eller skrevet omhyggeligt, da han dramatiserede David Copperfield, og den Beklagelse, det ellers er Kritikerens Pligt at skænke ogsaa Forfatteren af et mangelfuldt Stykke, som Skuespilleres og Publikums bristende Forstaaelse lader falde til Jorden, er der ved denne Lejlighed derfor ingen Aarsag til at fremkomme med." (23.10.1888).

Det var denne håndfaste og ubarmhjertige form for kritik, Esmann senere skulle komme til at excellere i hos "Dagens Nyheder" og "Vort Land".

Bag kulisserne på Piraten 1887

Endnu mens Gustav Esmann var ansat på "Politiken", fungerede han bag kulisserne som medarbejder på Ove Rodes satiriske ugeblad "Piraten", som i en ny brydningstid skulle forsøge at gentage Goldschmidts succes med "Corsaren" (1840-46), men som forliste efter blot 15 numre (19.9.1887-26.12.1887).

En af Esmanns opgaver var at virke som kontaktperson til Viggo Hørup på "Politiken", som godt ville holdes orienteret om, hvad de unge radikale fribyttere foretog sig. "Piraten"s chefredaktør var kun 20 år, og medarbejderstaben var rekrutteret fra Studentersamfundet. På "Politiken" ønskede man ikke uden videre at blive identificeret med alt det, de unge mennesker foretog sig. De gav sig f.eks. af med at skrive fiktive nekrologer over stadig levende politiske modstandere!

Gustav Esmann var med sine 27 år alderspræsident i gruppen omkring "Piraten". Hvilken rolle han mere præcist spillede, er omdiskuteret og næppe til at fastslå med bestemt-hed.

I sine erindringer giver forfatteren Johannes Jørgensen, som i sin radikale ungdom selv færdedes i Studentersamfundet, dette ætsende billede af kredsen omkring tidsskriftet:

"Piraterne", som Bladets Klike gerne kaldtes, var af en fra den almindelige Radikalisme noget afvigende Kulør – Grundfarven var den samme, mindede blot mere om det Røde paa en Silkelampeskærm end paa en Revolutionsfane. Gustav Esmann kom og gik paa Bladet og i Kredsen, og denne lille, skarpe, desillusionerte, til Tider sentimentale, altid velfriserte og velklædte Kyniker var for os andre "Piraten"s Galionsfigur. "Piraterne" var unge Mænd med Penge – de satte Pris paa god Mad og spiste hos Neiiendam, paa gode Klæder og fik dem hos Herforth, de drak Absinth og spillede Hasard.⁷⁰

Det er muligvis på baggrund af Johannes Jørgensens udsagn, at forfatteren Aage Welblund (ud fra desværre ikke nærmere identificerede kilder) fastslår, at Esmann i virkeligheden var bladets "aandelige Fader" og at han gennemgik manuskripterne og "'forbedrede' dem med Ondskabsfuldheder".⁷¹ En tese, historikeren Tage Kaarsted ikke har kunnet bekræfte ud fra sine studier i arkivmaterialet efter Ove Rode og "Piraten".

Der er mere grund til at fæste lid til et samtidigt vidne, Carl Behrens (1867-1946), der som journalist bidrog til "Piraten" og kendte Gustav Esmann. I sine Erindringer⁷² skriver Behrens, at Gustav Esmann "især gav Dessin'er."

Esmann var virksom i det strategiske arbejde, blandt andet som medforfatter til den tale, Ove Rode holdt, da han blev ekskluderet af Studenterforeningen efter nogle nedgørende artikler i "Piraten".⁷³

Den dag, da Rode blev ekskluderet af foreningen, mødte Axel Thomsen, en mediciner af kliquen, op og "overbragte den Hilsen fra Gustav Esmann (der alt forud ekskluderet var for-

⁷⁰ Jørgensen 1916:157-58

⁷¹ Welblund 1951:29.

⁷² Behrens 1937:107.

⁷³ Behrens 1937:107-08, jf. Kaarsted 1963:65.

hindret i at være til Stede), at hvis han (Esmann) nogen Sinde fik en Søn og en Dag hørte, at han var blevet Senior i Studenterforeningen ja, saa vilde han hellere ønske, at han var død. Denne Hilsen fremkaldte et saa djævelsk Hyl, at det stod klart, at Ove Rode ikke var til at redde”. Det beretter et øjensvidne i et tilbageblik.⁷⁴

“Piraten” indeholder ingen artikler signeret af Esmann. Men det vides, at han skrev de to første af de i alt syv artikler, som blev publiceret under fællesrubrikken “Københavnerviv”. De efterfølgende overlod han til den 19-årige student Holger Federspiel,⁷⁵ som markerede paterniteten med et diskret F. under artikel nummer tre. Alle de øvrige artikler i serien stod usignede.

Gustav Esmanns artikler bar overskrifterne “Gadens Fugle”⁷⁶ og “Modelægens Ventesue”⁷⁷; den sidste var forsynet med et “Eftertryk forbydes”, hvilket tyder på, at forfatteren havde planer om selv at optrykke den i bogform; planerne blev ikke realiserede, men “Piraten”s to Esmann-bidrag kan ses som forløbere for Esmanns københavnske føljetoner, som først blev trykt i Peter Nansens tidsskrift “Af Dagens Krønike” (1889-90) og senere genoptrykt i Esmann-samlingen “I København” (1891).

I “Piraten”s indholdsfortegnelse kategoriseres de som “novellistiske Skildringer”, en ret træffende genrebetegnelse brugt om Esmanns litterært generaliserende virkelighedsbilleder, hvor alt er genkendeligt, men intet præcist identificerbart.

Teksterne er kortere end – halvt så lange som – de senere københavnske føljetoner, men de har fundamentalt den samme stil, den iterative præsens, nutidsformen, der skildrer begivenhederne som noget, der foregår hver dag.

“Gadens Fugle”, som handler om piger på vej ind i prostitution, har en snert af socialrealisme; skildringen implicerer en kritik af sædelighedspolitiet og det ydmygende “Doktorsyn”, som de prostituerede skulle underkaste sig. Esmann var klart inspireret af Christian

⁷⁴ “Den 61aarige” = C.C. Clausen, *Politiken* 31.8.1927.

⁷⁵ Holger Federspiel (1868-1934), cand.jur. 1898, gift i 1899 med Holger Drachmanns datter Eva, som i et tilbageblik (Drachmann 1944) har fortalt om en vanvittig rejse, hun med Esmann som ledsager foretog til *Bangsbo* ved Frederikshavn, hvor Holger Federspiel opholdt sig. Om *Bangsbo*-kredsen, se også Jepsen 1987 og Riffbjerg 2007.

⁷⁶ *Piraten* nr. 4, 10.10.1887.

⁷⁷ *Piraten* nr. 5, 17.10.1887.

Krohgs roman “Albertine”, som udkom i 1886, og som der blev ført retssag om i Norge netop, mens “Piraten” udkom. Dommen over Krohg, 200 kr. for usædelighed, blev meddelt i “Piraten” nr. 6, 24.10.1887.

“Modelægens Venteværelse” er en satire over typer i et venteværelse hos en læge, som tydeligvis især tager sig af veneriske sygdomme. En tjener i uniform deler numre ud til de ventende, en dragonløjtnant, en student, en grosserer etc. – alle udmalede med sans for detaljen. Efter dagens konsultationer tæller den slebne læge sine penge og ekspederer sin rapport til sundhedsmyndighederne. Han nyder sit arbejde. Et særdeles kritisk portræt.

Gustav Esmanns bidrag til “Piraten” var således af litterær art. Men det var en form for litteratur, som – i overensstemmelse med Georg Brandes’ anbefalinger – afspejlede samtidige samfundsforhold og satte dem under debat.

Esmanns debatform kunne være så grov, at den førte til håndgribeligheder. I 1888 fik han tæv, så hatten røg af.

Lussinger i Cirkushaven 1888 og værtshusballade på Frederiksberg 1889

Under overskriften “Lussinger” kunne “Aftenbladet” den 24. august 1888 berette, at der aftenen forinden havde udspillet sig en pryglscene i haven bag Cirkusbygningen i København: “en bekendt Adelsmand” havde efter et skænderi stukket “en af “Politiken”s bekendte og kraftige Ynglinge” et par lussinger, så han trimlede om. Motivet skulle være ønsket om “personlig Oprejsning for tilføjet Tort.”

Næste dag bragte “Aftenbladet” et korrigerende indlæg (“Lussingerne”, 25.8.1888) fra den overfaldne journalist, der underskrev sig med fuldt navn, Gustav Esmann, og samtidig udpegede overfaldsmanden som lensbaron R. Gersdorff. Korrektionen gik på, at Esmann aldeles ikke var blevet slået omkuld, men havde afpareret baronens slag med sin paraply. I øvrigt bekræftede Esmann, at Gersdorff havde søgt æresoprejsning, men Esmann kunne ikke tilstå ham nogen undskyldning.

Baggrunden for episoden var denne: Fire måneder forinden, den 24. april 1888, havde “Aftenbladet” bragt en stort opsat forsideartikel om “En Skandale i den fornemme Verden”: “En i vide kredse meget bekendt Baron og Livjæger” havde tabt 17.000 kr. i hasardspil med “et Medlem af et herværende udenlandsk Gesandtskab”, og da baronen nægtede at indfri gælden, var han blevet ekskluderet af den “Adelsklub”, begge de hasardspillende herrer

var medlem af. Det var skandalen. Artiklen var anonym, men den var formentlig skrevet af enten Gustav Esmann eller af "Aftenbladets redaktør, K.P. Korsgaard, med Esmann som mundtlig meddeler. Det fremgår nemlig af sagens videre forløb, at Esmann overværede hasardspillet, og at baronen let regnede ud, at det var ham, der var gået til pressen med historien.

Baronen opsøgte den 26. april "Aftenbladets" kontor og sagde, at bladet havde fremstillet sagen helt forkert. Det var rigtigt, at han, baron von Gersdorff, havde tabt penge til den engelske legationssekretær, Mr. Ironside, men på trods af, at englænderen havde spillet med "uforklarligt Held", havde Gersdorff accepteret tabet og tilbudt at betale pengene med et kontant beløb på stedet og et gældsbevis til senere indløsning. Englænderen var gået ind derpå, men havde alligevel bragt sagen for bestyrelsen i deres fælles adelsklub. Da klubbens bestyrelse tog sagen op, havde baronen meldt sig ud i protest. Baronen mente dermed, at han var kommet ud af affæren med æren i behold ("Skandalen i den fornemme Verden", "Aftenbladet" 28.4.1888).

I en ny artikel i "Aftenbladet" den 3. maj, "Mr. Ironsides Forsvar", blev baronens fremstilling modsagt af "en Ven og Udsending" af Mr. Ironside.

Indlægget, som var signeret Témoin, dvs. vidne, indbefattede en erklæring underskrevet af fire af de gæster, der var til stede ved roulettespillet i Mr. Ironsides hjem den 13. marts. De fire, som betegnede sig som "Baron Gersdorffs tidligere Venner", erklærede, at spillet gik ærligt til, og at de måtte misbillige baronens optræden efter spillet.

Indlæggets slebne penneførere, Témoin, var Gustav Esmann. Når han kun identificerede sig over for "Aftenbladets" redaktør, men ikke over for læserne, var det formentlig for at undgå at udstille sig selv som hasardspiller.

Spillet i avisens spalter fortsatte. Den 5. maj bragte både et "Svar fra Baron Gersdorff" og et "Svar til Baron Gersdorff" fra Témoin, som blev mere og mere grov i mælet: "Naar man er blevet uigjendriveligt overbevist om: 1) at have nægtet at betale, hvad man har tabt i fair play; 2) at have søgt truende og fornærmelig Prokuratormellemkomst i en privat Affære: 3) løgnagtig at have erklæret sig for fuld for at slippe for at betale, så er man heldigvis hertilands – som i andre civiliserede Samfund – umulig i godt Selskab, død."

Gustav Esmann havde bragt baron von Gersdorff for den offentlige domstol – og åndelig talt dømt ham til døden.

Dét havde baronen ikke glemt ham for den aften, da han mødte ham i Cirkushaven. Baronen var stadig vred og afkrævede Esmann en undskyldning, og da Esmann ikke ville give en sådan, langede baronen ud efter ham. Men altså efter Esmanns beskrivelse uden succes.

På sin juridisk slebne måde gjorde Esmann det definitivt af med baronen i "Aftenbladet"s spalter ("Lussingerne", 25.8.1888): "Tror Baronen ved et afpareret Slag at kunne reparere sit "ruinerede Rygte", saa under jeg ham saadan Oprejsning. Har han tænkt sig at opnaa en "Æressag" med mig, kan jeg derimod ikke komme ham i Møde, jeg anser ham ikke for dertil egnet. Der staar ham da tilbage at faa sin – ved en noget sen Erkjendelse – krænkede Ære vurderet ved den offentlige Politiret ligesom andre, der offentlig prostituerer sig."

Med de sidste ord henviste Esmann til det forhold, at sammenstødet i Cirkushaven havde påkaldt sig en betjents opmærksomhed, og at der var blevet optaget rapport.

Da sagen kom op i Politiretten, blev baron von Gersdorff idømt en bøde på 15 kroner for forstyrrelse af den offentlige orden.⁷⁸

Dommen var en triumf for Esmann. Ved at spille sine fordækte kort så raffineret, stod han tilbage som manden med de rene hænder.

Affæren blev naturligvis udførligt dækket i pressen, herunder også de satiriske blade. Under overskriften "Gammel Gjæld" bragte Punch denne samtale mellem to herrer ved et cafébord: "– Har De hørt, at nu er der ogsaa givet Privilegium paa at spille Komædie i Cirkus?" "– Nej da! Hvordan det?" "– Jo, de aabnede Sæsonen med "En paa Øret" af Gustav Esmann".⁷⁹

Den 10. maj året efter fulgte en skandale, hvor det var Esmann, der måtte stå tilbage med røde ører: Esmann og et herreselskab, hvori indgik den 17-årige digterspire Helge Rode, Ove Rodes lillebror, invaderede i beruset tilstand Kehlets Restauration i Allégade på Frederiksberg, hvor de ifølge "Avisen" (12.5.1889) "skreg op, slog med deres Stokke i Bordene, stak til Sangerinderne med Stokkene og kneb dem i Benene, hvorhos en af dem kastede en Tallerken op til dem". Politiet blev tilkaldt og førte de balstyrige herrer ud af lokalet. "En af Spektakelmagerne, en meget bekjendt Journalist, gjorde imidlertid stærk Modstand mod at

⁷⁸ Jf. Pedersen 2003:160f.

⁷⁹ Punch nr. 35, 30. august 1888:275. Samme nummer bringer s. 279 en ballade om hændelsen i Cirkushaven. Se også Ravn nr. 36, 2. sept. 1888:287 + 290.

blive ført ud og blev derfor ført til Frederiksberg Politistation.” I en efterhængt note skriver avisen, at man nu har erfaret, at den meget bekendte journalist var Gustav Esmann, og at han sammen med Helge Rode, der også havde generet politiet i dets arbejde, havde måttet opholde sig natten over på politistationen, hvorefter de slap for videre tiltale mod at betale en bøde på 50 kr. hver.⁸⁰

Artiklen i “Avisen” bar overskriften “Journalister”. Overskriften blev gentaget i en ledende artikel i “Aftenbladet” to dage efter (14.5.1889), men denne gang var den sat i anførselstegn: “Journalister”. Lederskribentens pointe var, at journalister som Gustav Esmann og Helge Rode ved deres gadedrengeadfærd mistænkeliggjorde det at være ’journalist’ og altså skadede deres stand. I den forbindelse var det en skærpende omstændighed, at “det Esmannske Lag søgte at imponere Pavillonen ved at raabe, at de var Journalister”!

For Gustav Esmann synes journalistrollen at have legitimeret en videreførelse af barndommens drengestreger.

Spredte bidrag til “København” 1889-91

Ove Rode tog Gustav Esmann med sig som idémand og rådgiver, da han 2.7.1889 etablerede et uafhængigt oppositionelt dagblad med navnet “København”.⁸¹

Også her er Esmanns faktiske rolle omdiskuteret. Standardværket “De danske aviser” noterer ham lakonisk som medarbejder i “de første år”.⁸² Så er der ikke sagt for meget. Det er der til gengæld, når kulturhistorikeren Dorthe Sondrup Andersen⁸³ henregner Esmann til “København”s “faste stab og ivrigste bidragydere”. Tage Kaarsted rammer tættere ved målet, når han skriver, at Esmann “hørte til medarbejderne, selv om han ikke var helt sta-

⁸⁰ I Janet Gartons udgave af Amalie og Erik Skrams brevveksling: *Elskede Amalie* bd. 3, 2002:100 gengives et brev fra Erik til Amalie Skram af 14.5.1889, hvori Erik Skram omtaler episoden som en "Kapital-Skandale". Det var det nok for den unge Helge Rode. Men i Esmanns liv var det en mindre skandale.

⁸¹ Etableringen af København er skildret skønlitterært i generations- og desillusioneringsromanen *Glade Ungdom* (1892) skrevet af Oscar Madsen, der fra første færd var en fremtrædende journalist i bladets spalter. I romanen hedder avisen "Vor By".

⁸² Søllinge & Thomsen 2, 1989:186.

⁸³ Sondrup Andersen 2009:207.

dig”.⁸⁴ Men tættest kommer nok igen det samtidige vidne, journalisten Carl Behrens: “Paa Redaktionen dukkede Gustav Esmann nu og da op – han forenede Spydighed med Elskværdighed, han kunde smile muntert over Tilværelsens Latterligheder”.⁸⁵

Også på “København” synes Esmann især at have virket bag kulisserne. Til hans dokumenterede indsatser hører et – forgæves – forsøg på at lokke Henrik Cavling til at forlade “Politiken” til fordel for København.⁸⁶

En gennemgang af de to første årgange af “København” viser, at Esmann var en yderst sjældent skrivende medarbejder. Hans mest markante bidrag var et blændende stykke dramatisk-komisk erindrings- og portrætkunst i artiklen “Gammel Gæld. Fra Herman Bangs Ungdom” (1.11.1889). Portrættet driller i en talesprogsagtig stil med paradokser og retoriske spørgsmål:

Folk tror jo heldigvis ganske forkert om Folk. Og Bang for Eksempel er der nu for Exempel blevet taget komisk Fejl af. Det er blandt andet en almindelig Antagelse, at Herman Bang er saa svag. Splittergalt, han er kæmpestærk. Ligner han ikke ogsaa en lille Athlet? Bang siger i Fortællingen om sin Tine, at han er blevet gammel. Naa – han kan vel snart være henvend de tredive, men bærer han ikke sin Alder mærkværdig godt? Selv tror han ogsaa undertiden, han næsten er blind. Men han ser som en Glente.

Erindringsglimtene er formet som figurer og scener til brug for en komedie:

Bang beboede en Beletage paa 3 Værelser i daværende Lille Helligøjststræde, havde Husholderske, Tjener og fast Droske paa Amagertorv. Husholdersken, forladt Kone Jensen, var en tragisk pilmager Skikkelse. Hun drak Spritten af Forfatterens Krølleapparat og kaldte ham Herbang. Tjeneren Dunberg, der tillige havde en offentlig Stilling som Bybud, var en koboltlignende Olding, hvis Hænder af 30 Aars Bæren Tjenestepigekommoder op og ned ad Trapper var kommet til at sidde urokkelig udadrejede med krumme Fingre, som et Par haarde krogede Hanke. Han

⁸⁴ Kaarsted 1963:84.

⁸⁵ Behrens 1937:128.

⁸⁶ Kaarsted 1963:85 og 212.

kaldte sin Herre Bank. Naar Digteren arbejdede eller ikke tog imod, sad Dunberg udenfor paa Trappen og snærrede til enhver, som kom: Bank er ikke hjemme, Far-vel!”

Esmann beundrede Bang, men havde hele tiden også lyst til at drille ham. I det citerede stykke er satiren over Bang og hans omgivelser endnu holdt i det godmodige. Et par år efter strammede Esmann skruen i en perfidt ironiserende artikel om en sygdomsramt Bang, der først havde taget en tårevædet afsked med publikum ved en beneficeforestilling i København, hvor det hed sig, at han skulle rejse sydpå på rekreationsophold; men snart efter dukkede han kernesund op som direktør for en litterær varieté i Kristiania. Denne gang nøjedes Esmann ikke med at ironisere over Bang på skrift, nej, han rejste sammen med Peter Nansen op til Kristiania for at lave ravage ved Bangs varieté-forestilling, hvor de udskænkede champagne og støjede, så Bang blev rigtig ked af det. Det kan godt være, at Herman Bang selv havde givet anledning til drilleri, men metoden, sabotagen af hans premiereforestilling, lignede en drengestreg af Esmanns værste skuffe.⁸⁷

Et iøjnefaldende positivt Esmann-bidrag til “København” var skuespillet “Enkemænd”, som prydede avisens forside den 27. april 1891.⁸⁸ “Enkemænd” var to dage forinden (25.4.) gået hen over Folketeatrets scene som Studentersamfundets fri Teaters åbningsforestilling. Det var en utroskabshistorie, et psykologisk trekantdrama i Henrik Ibsens stil. I København (26.4.) anmeldte Ove Rode skuespillet i rosende vendinger (“Hr. Esmann har aldrig skrevet

⁸⁷ Esmann sendte sin artikel til den norske avis *Verdens Gang*, hvor den blev trykt under titlen “Varietébrev” 23.11.1891. Artiklen blev herfra gengivet in extenso i *Politiken* 25.12.1891 under titlen “Herman Bangs Varieté”. Esmann og Nansens grine-rejse til Kristiania findes udførligt beskrevet i biografiene om Herman Bang (Jacobsen 1961:78ff; Jacobsen 1974:51) og Peter Nansen (Karin Bang 2011:kap. 9). Karin Bang mener som Harry Jacobsen, at Esmann også kan have haft et lille hævnmotiv: Det kan være kommet ham for øre, at Bang talte ilde om Fanny Esmann. I et brev til Peter Nansen 2.4.1885 havde Bang f.eks. omtalt Fanny som en “Ludder i Teaterformat” (NKS 4043). Karin Bang, som er den, der har forsket grundigst i denne affære, gengiver Herman Bangs grovheder om Fanny Esmann udførligere.

⁸⁸ Optrykket honoreredes med 50 kr., jf. Kaarsted 1963:211.

Repliker med finere Stemning end her ... Hr. Esmanns Stykke modtoges med stærkt Bifald”), og det bebudedes i samme dags avis, at “København” ville offentliggøre hele skuespillet dagen efter. Som sagt så gjort – og det på trods af, at Esmann nu på fast basis skrev journalistik i en konkurrerende avis, “Dagens Nyheder”.

Teater- og litteraturanmelder ved “Dagens Nyheder” 1889-93

Ved overgangen til “Dagens Nyheder” i 1889 foretog Esmann et spring fra venstre til højre i det danske pressebillede. “Politiken”, “Piraten” og “København” var oppositionelle venstreblade, “Dagens Nyheder” derimod et konservativt, nationalt og royalistisk organ.⁸⁹

Gustav Esmann klarede springet ved at holde sig til teater- og litteraturkritikken og dér oprette en zone for kunstnerisk vurdering, uafhængig af politiske sympatier. Programmatisk udtrykte han det sådan i en anmeldelse af “Den vilde Vin”, en digtsamling af journalistkollegaen fra “København” Oscar Madsen: “Han har Posen fuld af alle mulige ‘Friheder’, Tankens, Troens, Ungdommens, Elskovens Frihed – alle sammen høist attraaaværdige og velsignede Friheder. Det er dog kun ved at dyrke sin Personligheds Frihed, ved at skabe ud fra Originalitetens Foragt for det Gemene, at man bliver Kunstner. Saa kan man for øvrigt lige saa gjerne være konservativ som radikal.” (“Dagens Nyheder”, 3.6.1891).

Sådan lød programmet i teorien. I praksis kunne Esmann ikke nøjes med rent artistiske kriterier. Dertil var han for meget af en polemiker og spradebasse. Men hans nye avis accepterede, at man her havde fået en kritiker, der gjorde krav på bevægelsesfrihed.

Da Esmann 13.11.1889 ironiserede over “Tivoliløier” og “filosofisk Dilletantisme og pueril Satire” i Johan Ludvig Heibergs “Pottemager Walter”, som Det Kongelige Teater ulykkeligtvis havde bragt på plakaten igen, afstedkom det en forarget kommentar i “Morgenbladet”,⁹⁰ som ikke kunne forstå, at nationale klenodier skulle tilsøles således i en avis, hvis redaktør, H.R. Hiort-Lorenzen, var erklæret konservativ. Esmann rykkede ud med et skarpt formuleret svar: “Hvad har politisk Konservatisme med æstetiske Konserves⁹¹ at befatte?” (15.11.1889). Da “Morgenbladet”s anonyme kommentator fremturede med sin kritik og ap-

⁸⁹ Jf. Søllinge & Thomsen 2, 1989:164.

⁹⁰ *Morgenbladet* var ved grundlæggelsen i 1873 Venstres organ i hovedstaden, men det bevægede sig i 1880’erne mod midten. I 1889 redigeredes bladet af Villiam Secher og Otto Borchsenius, jf. Søllinge & Thomsen 2, 1989:157.

⁹¹ “Konserves” kunne dengang også bruges som et ord i flertal, derfor “æstetiske”.

pellerede direkte til redaktøren af “Dagens Nyheder”, svarede Esmann (17.11.1889), at han personligt hæftede for sine artikler; og denne gang fik han støtte af Hiort-Lorenzen, der i en redaktionel tilføjelse skrev, at det med at blande politik og litteratur sammen i én pærevæling var forbeholdt det litterære venstre, og at der ikke var noget i vejen for, at en kritiker i et højreblad kunne levere en skarp kritik af et arbejde af Johan Ludvig Heiberg.

Gustav Esmann trådte til som anmelder ved “Dagens Nyheder” i efteråret 1889. De første måneder førte han en ret tilbagetrukket rolle. Bladets hidtidige hovedanmelder, litteraten Vilhelm Østergaard (som Esmann havde gennemheglet i en af sine sidste anmeldelser i “Politiken”!), dominerede stadig siderne. Esmann tog sig dog af nogle prominente forestillinger på Det Kongelige Teater, både fra det klassiske repertoire, Oehlenschlägers “Axel og Valborg” (anmeldt 3.9.1889), og fra det moderne, Einar Christiansens “Generationer” (15.12.1889), ligesom han fik i opdrag at følge den franske skuespiller Constant Coquelins gæstespil i København (6.11.1889 og 9.11.1889).

Men det var først fra januar 1890, at Esmann for alvor markerede sig som toneangivende kritiker ved “Dagens Nyheder”. Det skete med en stort opsat anmeldelse af premieren på den norske forfatter Gunnar Heibergs “Kong Midas” (19.1.1890). Skuespillet havde vakt opsigt på grund af et kritisk portræt af forfatteren Bjørnstjerne Bjørnson. Den sensationsbevidste Esmann gav kritikken et ekstra trykseksten ved i sin anmeldelse at skrive således om Bjørnson: “Her som i Norge har den virkelig frisindede Intelligens forlængst vendt ham Ryggen, kjed af hans selvgode Smaalighed, hans Fraser, hans paatrængende Tyranni, og det er kun en Flok af Blødkogte, der endnu jubler over de Guvernanteromaner, han udsender, og hvor Resterne af et stort Talent hænge som en Digterkaabe i Laser om Skuldrene om Nordens første aandelige Kvaksalvergeni.”

Se, det var en kritiker, der ville lægges mærke til!

En måned senere, 18.2.1890, leverede Gustav Esmann et mesterstykke i perfidt diplomati, da han gav skuespillerinden Betty Hennings ret i, at hun er bedre tjent med at søge andre græsgange efter at være blevet udsultet på Det Kgl. Teater. Under overskriften “Fru Hennings og Det kgl. Teater” trykte bladet først et indlæg fra fru Hennings og dernæst et fuldt signeret svar fra Gustav Esmann, som under elskværdigheds maske i realiteten opfordrede teaterchefen til at gribe chancen og skille sig af med den utilfredse primadonna.

Som teateranmelder sigtede Esmann mod at skabe røre i andedammen. Et eksempel på en provokerende anmeldelse er en stort opsat forsideartikel 23.4.1890: "Det kgl. Theater. 'Det nye System'". Med udgangspunkt i opsætningen af et skuespil af Bjørnstjerne Bjørnson, som anmelderen karakteriserer som en gabende kedsommelig konfirmationskomedie med prædikener over verdens ældste sandheder, langer Esmann ud efter den favorisering af norsk litteratur og skuespilkunst, som efter hans mening finder sted i København. Det Kgl. Teater føler sig forpligtet til også at spille svage stykker af f.eks. Bjørnson, og middelmådige unge norske forfattere får deres bøger udgivet på danske forlag, fordi de kommer herved med anbefalinger fra ældre norske forfatterkoryfæer. Og nordmændene yder ikke danske forfattere og dramatikere tilsvarende tjenester.

Den bidsk formulerede artikel fremkaldte et offentligt slagsmål. Forfatteren Erik Skram protesterede i "Dagens Nyheder" 1.5.1890. Selv om Skrams indlæg var underbygget af saglig dokumentation, svarede Esmann igen med brutalitet og perfidi. Han harcelerede over de nynorske bygdeforfattere og deres "norsk-arabiske" dialekter og antydede, at Erik Skram bare var ude i et gedulgt forsvar for sin norske forfatterkone Amalie Skram! Senere deltog også Georg Brandes i debatten gennem et interview ved Henrik Cavling (17.8.1890 i "Politiken").⁹²

Med sine polemisk anlagte teateranmeldelser skriver Esmann sig hurtigt frem til en meget synlig position i avisens spalter, og efterhånden begynder han tillige at overtage nogle af de store litterære nyheder. Også dem behandler han med bihensigter og stiklerier.

I en anmeldelse (4.11.1890) af et bind noveller af journalistvennen Oscar Madsen fremhævede han Madsen som "den frodigste og mest arbejdskraftige Forfatterbegavelse" i en generation, der også omfattede Viggo Stuckenborg, Johannes Jørgensen og Sophus Clausen. En rigtig venneanmeldelse!

En kæmpemæssig recension af Holger Drachmanns roman "Forskrevet" (13.11.1890) gør meget ud af den biografiske baggrund og portrættet af visesangerinden Edith; kort sagt det, 'man talte om'. Esmann afslutter anmeldelsen med en længere ekskurs om det københavnske forlystelsesliv i anledning af Drachmanns forsøg på at skabe en litterær varieté.

⁹² Jf. Jørgensen 2010:143.

Gustav Esmann havde altid mere på hjerte end bare at 'anmelde'. Hans frekvens i "Dagens Nyheder" var ikke høj, én til to anmeldelser om måneden, men han valgte sine emner med omhu, og avisen gav ham plads til essayistiske ekskurer og polemiske udfald.

Det var Esmann, der tog sig af de store begivenheder på Det Kongelige Teater, nyopsætninger af klassikere som Holbergs "Barselstuen", Oehlenschlägers "Aladdin" og Heibergs "Recensenten og Dyret" (hhv. 3.9.1891, 17.12.1890, 16.12.1891), en Henrik Ibsen-premiere ("Hedda Gabler", 27.12.1891), en Bournonville-fejring ("Kermessen i Brügge", 29.8.1891), en prominent litterær debut ("Helge Rode: 'Styrke'", 23.3.1891) og en populær operette ("Den skønne Helene", 12.9.1891).

Gustav Esmann gav igen og igen sin stil et eftertryk, som gjorde ham bemærket på de andre aviser. Over for koryfæet Henrik Ibsen tillod han sig at vende tommelfingeren nedad: "Hedda Gabler" er den sidste og goldste Frugt på det ibsenske Digtertræ." Han mente, at den danske offentlighed havde forholdt sig alt for kritikløst til Bournonville. Om en stakkels skuespillerinde, der på afbud var blevet sat til at spille Morgiane i "Aladdin" skrev han: "Hendes pippende og hoppende Kanariefuglelader ødelægger de ypperste Scener." Og af den unge Johannes Jørgensen krævede han mere "Gang i Støvlerne" ("En Fremmed", 3.6.1891).

Hvis Esmanns anmeldelser kun havde bestået af den slags udfald, kunne man have afskrevet dem som idiosynkratiske og sensationslystne. Men de indeholdt altid også håndværksmæssig, fortælleteknisk og dramaturgisk kritik, f.eks. ofte konkrete forslag til en anden rollebesætning eller andre måder at spille bestemte scener på. Esmann gik helt ned i detaljerne om scenegang og lyssætning. Ikke mindst hans teateranmeldelser fik vægt på grund af deres sagkundskab. Han formåede at skelne mellem tekst og opsætning, og mellem rolle og udførelse. Selv i anmeldelser af ubetydelige skuespil (som "Gregers" af V.V. Holm, 27.1.1891) pegede han på påskønnelsesværdige træk og præstationer; og når han anmeldte et trykt værk negativt (som "Herman Wandel" af Karl Gjellerup, 3.6.1891) fremhævede han som modstykke andre og mere talentfulde bøger af samme forfatter. Ligeledes kunne han i en meget kritisk omtale af et bestemt skuespil af Gustav Wied ("En Bryllupsnat", 9.2.1892), erindre læserne om de mange dramatiske kvaliteter i Wieds øvrige skuespil.

Esmann ville være en rigtig kritiker som Georg Brandes, det uopnåelige forbillede. I sine kritiske opsatser forsøgte Esmann at etablere en slags superposition højt over stoffet, så han kunne give sig af med at vurdere ikke blot værker, men også strømninger og institutioner. For eksempel reflekterede han i en anmeldelse af Oehlenschlägers "Hagbarth og Signe" (16.2.1892) over årsagerne til, at det var blevet så svært for Det Kongelige Teater at opføre romantiske skuespil. Esmann stræbte efter at fremstå som den frie ånd med det store overblik.

Når Gustav Esmanns anmeldelser blev sjældnere i løbet af 1892 for helt at forsvinde ud af "Dagens Nyheder"s spalter i 1893, var det ikke, fordi han manglede evner eller ambitioner, men fordi hans virksomhed som skuespilforfatter begyndte at beslaglægge det meste af hans tid. I maj 1892 begejstrede han Det Kongelige Teaters publikum med lystspillet "Den kære Familie". Og i januar 1893 gik det sociale drama "Magdalene" over Casino's brædder med en sådan succes, at det var med til at skaffe Esmann stillingen som direktør for Casino fra marts 1893.

Skiftet fra teateranmelder til teaterdirektør viste sig at være ulykkeligt for Gustav Esmann. 1893-94 blev til en "Kaos-Sæson",⁹³ som sluttede med, at Esmann (og grosserer Axel Sander, som var kassedirektør og gik under tilnavnet Kassander!) måtte fratræde i januar 1894. Kassen var tom, og pantefogeden kom.⁹⁴

Efter denne korte karriere som teaterdirektør vendte Esmann tilbage i sporet som skuespilforfatter. Han havde en sand raptus. I årene 1895-1899 fik han opført ikke mindre end syv forestillinger på de københavnske teatre. Bevarer, nogle var små, andre var fusere, men der var også store satsninger som "Theatret" (1897) og "Det gamle Hjem" (1899). Alt i alt forklarer disse aktiviteter som dramatiker, hvorfor Esmann i en periode måtte lægge kritikergerningen til side.

Han fik også helt andre ting at tage sig til. Skandalerne krævede deres mand.

⁹³ Neiiendam 1948:53.

⁹⁴ Jf. reportager i *Social-Demokraten* 10.1.-17.1.1894.

Hundepisk-affæren på Helsingør banegård, sommeren 1894

”Edvard Brandes gjenempryglet med en Hundepisk af Gustav Esmann” stod der i “Aftenbladet” den 11. juni 1894.

Den sensationelle overskrift refererede til en begivenhed, der angiveligt havde udspillet sig på Helsingør station samme dag klokken kvart over ni. Gustav Esmann havde ifølge “Aftenbladet” slået Edvard Brandes 4-5 gange i ansigtet med en hundepisk.

Esmann forklarer til avisen, at han længe har efterstræbt Edvard Brandes, fordi denne har ødelagt hans ægteskab: “ – Brandes har lokket min Kone fra mig, siger Esmann. Han lovede at gifte sig med hende og skille sig fra sin egen Kone.”⁹⁵

Ved overfaldet forsøgte Edvard Brandes at værgе for sig med sin stok, mens han skreg og krøb om bag sin kone. Hun var mere modig end Edvard Brandes: “hun foer løs paa Esmann og bearbejdede ham med sine Negle.”

Så kom politiet til og skilte de to parter ad, og de fik lov til at køre videre med toget.

”De Midler Brandes har benyttet for at lokke min Kone fra mig, er det, der har bragt mig i Oprør og faaet mig til at prygle ham”, siger Esmann til bladet. “Brandes’s Midler har været af gemeneste Art.”

Artiklen er usigneret og uden angivelse af andre kilder end Esmann selv.

Alt tyder på, at Gustav Esmann på eget initiativ efter ankomsten til København er gået direkte op på “Aftenbladet”s redaktion for at fortælle historien, eller måske har han lige-frem telefoneret nyheden ind for at nå at komme med i dagens avis.

Det var i hvert fald tydeligt, at Esmann, som havde fremkaldt skandalen, også selv søgte at styre omtalen af den i pressen.

Samme dag, som overfaldet fandt sted, altså den 11. juni 1894, kan “Nationaltidende” bringe følgende indlæg:

⁹⁵ Episoden fejlbeskrives nogle steder i Esmann-litteraturen, senest af Lise Busk-Jensen i Mortensen (2009:259): ”Uoverensstemmelse om en elskerinde fik ham til at prygle Edv. Brandes på Helsingør banegård.” Stridens æble var ikke ”en elskerinde”, men Gustav Esmanns hustru Fanny Esmann.

Højstærede Hr. Redaktør!

Tillad mig gennem Deres ærede Blad at bringe følgende til Offentlighedens Kundskab:

Jeg har i Dag paa Helsingør Jernbanestation tildelt Folkethingsmand, Dr. phil. Edvard Brandes en korporlig Revselse med en Hundepisk.

Grundene til denne min Optræden ere af særdeles privat Natur og vedrører forsaavidt ikke Publikum, men jeg nærer ingen Tvivl om, at enhver honnetænkende, som kjender Sammenhængen med mit Mellemværende med Dr. Brandes, vil indrømme, at jeg overfor denne Mand næppe havde anden alvorlig Udvei til at tugte og stemple hans Opførsel imod mig.

Jeg paatager mig derfor ogsaa med fuldkommen Ro ethvert Ansvar for min Handling.

Ærbødigst

Gustav Esmann

Kjøbenhavn, den 11. juni 1894

Dette at Esmann selv offentliggjorde skandalehistorien, fik dagen efter dagbladet "København", formentlig redaktøren selv, Johannes Hansen,⁹⁶ til at fare ud med en stor principiel artikel om Esmann som reklamemager ("Dagens store Skandale", 12.6.1894). Artiklen genopfriskede tidligere Esmann-skandaler og fremkaldte i næste dags avis breve fra læserne om endnu flere episoder om Esmann som provokatør i offentligheden ("Skandalen", 13.6.1894).

I artiklen den 12.6.1894 angreb "København" Esmanns motiver: "Lille Gustav" havde forgæves forsøgt at blive til noget stort i offentligheden, nu prøvede han så med negativ omtale. "Gustav Esmann har alle Dage været en Mand, for hvem det fremfor alt kom an paa ikke at blive hængt i Stilhed." Desuden har han "altid vidst, hvad hans Produktioner i det dramatiske – ogsaa udenfor Scenen – kunde gøres ud i rede Penge."

⁹⁶ Johannes Hansen (1867-1916) var redaktør af *København* fra marts 1893 til september 1894. Han var kendt for sine personangreb på kanten af injurielovgivningen.

Journalisten antyder, at Esmann har solgt den sensationelle nyhed til "Aftenbladet"s redaktør K.P. Korsgaard, som ud over at være en ferm bladvælger og også var folketingspolitiker og indædt modstander af Edvard Brandes. Korsgaard havde altså ifølge "København"s journalist både politiske og økonomiske motiver til at køre sensationssagen, mens Esmanns motiver var psykologiske, økonomiske og reklamemæssige.

Journalisten pointerer, at Esmanns opgør med Edvard Brandes i sig selv tilhører privatlivets fred; det er Esmanns offentliggørelse af begivenheden, der gør den til en skandale.

Ifølge "København" underrettede Esmann straks flere avisredaktioner om sin bedrift og modtog journalister i sit hjem. "København" kan selv citere Esmann for følgende version af episoden:

– Ja, jeg havde længe tænkt paa at straffe den ækle Jøde (Det bemærkes, at Hr. Esmann ogsaa er af semitisk Afstamning.)⁹⁷ Forleden stod han ved sin Havelaage, da jeg kørte forbi, men da jeg var sammen med min Søster, betænkte jeg mig.

I Morges gik jeg hen til ham paa Perronen og sagde: "Nu skal Du faa dine Rap, din modbydelige Jødeschmaus."⁹⁸ Dermed trak jeg min Hundepisk og langede nogle ud. Hans Kone fo'r ind paa mig og slog Hatten af mig. I det samme Nu, at han endelig vilde slaa igen, var Politiet der.

Jeg gik med paa Stationen, afleverede min Pisk og erklærede, at jeg atter om otte Dage kom til Helsingør for at foretage det videre i Sagen.

Jeg truede ham sluttelig med flere Klø, naar han kom til København, hvor jeg imidlertid ved Udstigningen intet saa til ham.

Brandes har forført min Kone.

⁹⁷ Med dette parentetiske indskud forsøger *Aftenbladets* journalist at overtrumfe Esmanns antisemitisme. Esmann så ganske vist 'sydlandsk' ud, men han havde som nævnt ikke jødiske rødder.

⁹⁸ At Esmann virkelig anvendte dette nedsættende udtryk, bekræftes af Edvard Brandes' version af historien, som han fortalte til Peter Nansen til brug for artiklen "Et Overfald" (*Politiken* 12.6.1894). Jf. Karin Bang 2011: kap. 11. Holger Drachmanns datter, maleren Eva Drachmann (1874-1954), forsøgte forgæves at få *Politiken* til at optage en karikaturtegning af Edvard Brandes, der gemmer sig bag sin kone! Det fortæller hun i et notat, dateret marts 1947, bag på originaltegningen, som opbevares på Det Kongelige Bibliotek.

Jeg finder, at han har baaret sig gement ad. Hvis han havde villet gifte hende, var det en anden Sag. Men jeg har været hans Ven i ti Aar og kan derfor ikke billige hans "Leg" med det, der var mig kært.

Baggrunden for hundepisk-affæren var denne: Edvard Brandes havde fra i hvert fald foråret 1893 haft et kærlighedsforhold til Gustav Esmanns kone Fanny. En rimeligt troværdig kilde til vor viden om dette forhold er Det Kongelige Biblioteks samling af breve fra Edvard Brandes til Peter Nansen. Sidstnævnte lagde hus til nogle af Edwards kærlighedsmøder med Fanny.

I et brev den 20.3.1893 beder Edvard Brandes i forblommede vendinger Nansen om at dække over en affære. I et brev en måned senere, 12.4.1893 fortæller Edvard, at han under en visit hjemme hos Fanny har sagt, at hans besøg hos hende for fremtiden ville blive få. Hun skulle ifølge Edvard have svaret, at skuespilleren Wilhelm Wiehe gjorde hysterisk kur til hende. "Habeat!" skriver Edvard Brandes, dvs. 'lad ham beholde hende, jeg skal ikke protestere'. I samme brev fortæller Edvard, at han har modtaget et anonymt brev om "det forløbne norske Kvindemenneske". Han mener at Esmann må have modtaget et tilsvarende brev. Under besøget hos Fanny er Edvard løbet på en af Fannys brødre. Det er hans indtryk, at brødrene vil have, at han gifter sig med hende. "De synes at glemme, at hun er forsynet med en udmærket Mand", skriver Edvard og slutter: "Dette brev egner sig bedre til Opbrænding end til Autografsamling."

Mens affæren står på, omgås Edvard Brandes elskerindens ægteemand, Gustav Esmann ("Esmann var her i aften og fortalte, at Kasino havde udmærket hus", 25.4.1893). Ægteparrene spiller kort sammen ("I aften spiller Wiehe og Esmanns L'hombre hos mig", 22.3.1893). Men kærlighedsaffæren går ikke helt glat, og det er formentlig Fanny, Edvard hentyder til, når han i et brev til Nansen 6.5.1893 skriver: "En vis Dames Navn vil ikke mere nævnes imellem os – hun er ude af Sagaen". Måske har damen dog ikke været helt ude, for i et brev af 24.5.1893 er der en forblommet hentydning til et besøg, og den 31.6.1893 spiller Edvard tennis med "en vis Dame".

Hvordan forholdet i detaljer udvikler sig det følgende år op til hundepisk-affæren, vides ikke. Men i forsommeren 1894 blev Fanny set sammen med Edvard i dennes ponyvogn ved Helsingør, hvor Edvard havde erhvervet et landsted, "Gefion".

Kristian Hvidt har berettet om affæren i et Brandes-perspektiv i biografien "Edvard Brandes. Portræt af en radikal blæksprutte".⁹⁹ Hvidts hovedkilde er et erindringsmanuskript af litteraten H. Schwanenflügel, hvis skildring af jalousidramaets ydre forløb Hvidt følger. "Schwanenflügels interessante udredning af forholdet mellem de tre skal ikke nærmere berettes", skriver Hvidt.

Det skal det så her:¹⁰⁰

Schwanenflügel beskriver forholdet mellem Edvard Brandes og Gustav Esmann som det mellem en nedrig protektor og hans endnu mere nedrige protégé.

Esmann anså han for bundfordærvet: "Lige overfor Kvinder var Gustav Esmann hensynsløs og brutal". "Naar han efter et raffineret Coitus, udmattet satte sig hen i sin Lænestol, og mærkede, hvor det dirrede i hans Rygmarvs Nerver, erklærede han sine Fæller, at han fandt vellystigt Behag ved denne Fornemmelse. Ligeledes fandt hans Frækhed en Tilfredsstillelse ved at lade en ung (endnu uskyldig) Barbersvend (som var paa en Stue, jeg søgte, og som jeg godt kendte) rage sig, medens han laa i Sengen med sin Tøs".

Som det fremgår, kaster Schwanenflügel ikke vrag på nogen kilder, der kan bruges til at sortmale Esmann, og det er ikke til at vide, hvor meget af det, han bringer til torvs, der er sladder eller opspind.

Schwanenflügel beskriver Esmanns oprindelige forhold til Fanny Drewsen som ren besiddelsestrang. Kun fordi hun ikke ville indlade sig med ham uden ægteskab, giftede han sig med hende. Esmann fik imidlertid hurtigt nok af ægteskabet og foreslog Fanny at indlede forbindelse med Edvard Brandes, som åbenlyst tilbød hende. Som sagt så gjort. Men Edvard Brandes' kone Ingeborg tålte ikke Fanny i huset, og Edvard måtte give sig.

"Men Esmann blev rasende over atter at skulde modtage sin Kone af hendes Tilbeders Haand og piskede Edv. Brandes offentlig paa Helsingør Banegaards Perron, hvor han havde passet ham op."

Esmanns motiv var altså slet ikke jalousi, men krænkelse over at få sin kone retur fra elskerens. Det lyder som en meget udspekuleret teori, men der er dog noget i Esmanns udtalelser til pressen, som synes at bekræfte teorien: "Han lovede at gifte sig med hende",

⁹⁹ Hvidt 1987; 20005:288ff.

¹⁰⁰ De efterfølgende citater er fra Schwanenflügel 1915:721-24.

“Hvis han havde villet gifte hende, var det en anden Sag,” sagde Esmann, som var blevet ramt på sin ære, ikke fordi Brandes havde forført Esmanns kone, men fordi Brandes havde brudt et løfte om efterfølgende at overtage hende på ægteskabelige vilkår!

Schwanenflügels næsten 800 sider lange erindrings- og angrebsskrift “Livs-Fragmenter. Autobiografiske Optegnelser” fra 1915 henlå til 1946, før det blev udgivet i en forkortet, for ikke at sige decimeret, udgave på 103 sider. Udgiveren, filologen og bibliotekaren Julius Clausen, anfører i sit forord flere grunde til forkortelsen, heriblandt, at “Skriftets ofte aggressive Tone og Forfatterens Tilbøjelighed til at meddele Rygter og løse Paastande, for hvis Rigtighed ikke kan føres Bevis” har “gjort det ønskeligt at se bort fra flere Steder, der kunne virke krænkende for Enkeltpersoners Eftermæle.” Gustav og Fanny Esmann kan have været mellem disse personer.

I hvert fald er alt om familien Esmann redigeret ud! Også manuskriptets afsluttende bemærkning om Gustav Esmanns død: “Han blev skudt i sin seng af en mishandlet Elskerinde, som han havde bedraget for hendes Formue. – Slynglens Endeligt kom da til at svare til hans smudsige Liv. - - *”. Stjernen henviser til en note på et selvstændigt blad: “Esmanns Liv var vist typisk for hin Tids frivole Ungdom.”

At denne sidste antagelse ikke var helt ved siden af, viser et blik på de kærlighedskonstellationer, den gamle venne-trio Brandes, Esmann & Nansen dannede i månederne op til hundepisk-episoden i 1894: Peter Nansen forelskede sig i Edvard Brandes’ 17 år gamle datter Hetna og arbejdede på at blive forlovet med hende. Imens kastede han sin kæreste Betty Müller i armene på Gustav Esmann, som ihærdigt prøvede at afsætte sin kone Fanny til Edvard Brandes. En veritabel kærlighedskarrusel, hvis rundture man kan finde nærmere beskrevet i biografierne om Edvard Brandes¹⁰¹, Betty Nansen¹⁰² og Peter Nansen¹⁰³. Karrusellen stoppede, da Hetna faldt for en anden, hvorpå Peter Nansen fandt tilbage til Betty Müller, som han blev gift med. Og dermed var pladsen ved siden af Gustav Esmann igen ledig til Fanny Esmann, som Edvard Brandes længe havde været træt af.

¹⁰¹ Hvidt 1987; 2005:288ff.

¹⁰² Kvam 1997:22ff.

¹⁰³ Risa:2008:52ff og Bang 2010:kapitel 11.

Hundepisk-affæren fik ikke noget retsligt efterspil. Men på anden vis fik den betydelige konsekvenser for begge parter. I et brev til Peter Nansen få dage efter overfaldet (15.6.1894) skriver Edvard Brandes: "mit Humør er paa Nulpunktet". Et par uger efter (2.7.1894) er Brandes' humør endog "under Nulpunktet". Begivenheden var formentlig medvirkende til, at Edvard Brandes besluttede sig for at nedlægge sit folketingsmandat og give sig selv og familielivet en ny chance.¹⁰⁴

En vignette i vittighedsbladet "Puk"¹⁰⁵ viser to mænd på en café. Den ene siger, at han ikke kan begribe, hvorfor Edvard Brandes allerede har opgivet sit folketingskandidatur. Den anden svarer: "Jo, ser Du, han var sgu pisket til det!". Samme blad bringer en dramatisk satire, hvor Esmann spiller rollen som "Hornist", mens Edvard Brandes optræder som "Slagen Mand"!

Ved at skandalisere sin gamle ven havde Esmann tilføjet ham et næsten dræbende sår. Men samtidig havde Esmann forøvet skade på sig selv. Han havde stødt sine gamle venner fra sig. I et brev til Peter Nansen den 29.9.1894 skriver Edvard Brandes: "Naturligvis er jeg enig med dig i at holde Esmanns Navn ude af "Politiken"". Gustav Esmann skulle altså lægges på is.

Overfaldet isolerede Esmann fra Peter Nansen og alle de andre gamle "Politiken"-venner og tvang ham ind i andre cirkler længere til højre i det politiske spektrum.¹⁰⁶ I offentligheden var Esmann for en tid fuldstændig skandaliseret. I vittighedsbladene fremstilledes han med hundepisk – den blev hans logo – og han blev kaldt Gustav von Hundepisk.¹⁰⁷

Også privat fik Esmann kærligheden – eller rettere: den manglende kærlighed – at føle. Peter Nansen sørgede for, at Betty fik sendt avisudklip om sagen ned til Korsika, hvor hun var på rekreationsophold, hvorefter hun skrev hjem til Esmann og skammede ham ud.¹⁰⁸ Forholdet gik i stykker. "Han er en rar og morsom Ven, men han lyver saa enormt, jeg kender ikke hans Lige",¹⁰⁹ skrev Betty i et brev til Nansen om Esmann. Noget af det, Esmann

¹⁰⁴ Hvidt 2005:290.

¹⁰⁵ Puk 1894:263.

¹⁰⁶ Jf. Muusmann 1930:145ff.

¹⁰⁷ Puk nr. 40, 7.10.1894.

¹⁰⁸ Kvam 1997:27, Riisa 2008:54.

¹⁰⁹ Kvam 1997:28. Brev fra Korsika 25.7.1894. NKS 4882.

havde løjet om, var penge. Han var fuld af løfter om at skaffe hende midler, mens hun opholdt sig på Korsika, men han tilbagebetalte hende ikke engang de 1500 kr., han havde lånt af hende, før hun rejste.¹¹⁰ Nu var Betty træt af Gustav. Hun ville også hellere have Peter. Ifølge et brev fra Peter Nansen til Edvard Brandes den 8. oktober 1894 rejste Esmann i hemmelighed ned til Korsika, hvor han fik en kurv af Betty.

Gustav Esmann var nu ude i kulden, privat og professionelt.

I de følgende år skulle det vise sig, at Esmann var for varmt et navn til, at "Politiken" helt kunne fortie ham. Nansen havde kvaler med det, og Hørup anså det for uholdbart. Men Edvard Brandes, som ellers trofast havde fulgt Esmanns produktion, holdt helt op med at anmelde ham.¹¹¹

Endnu i januar 1893, da Esmann var blevet udnævnt til kunstnerisk direktør for Casino, havde Edvard Brandes givet ham dette skudsmål: "hans litterære Begavelse véd "Politiken"s Læsere god Besked om. Gennem hans Bøger lærer man hans rolige Dømmekraft og gode Hoved at kende."¹¹²

Det med den rolige dømmekraft måtte Edvard æde i sig igen, da han i sommeren 1894 havde smagt Gustavs hundepisk.

Duellen og fængselsopholdet 1894-95

1894 blev et sandt rædselsår i Gustav Esmanns karriere. I foråret krakkede han med Casino, i sommeren gik han amok med en hundepisk, og i efteråret duellerede han på pistol og blev idømt 14 dages fængsel.

Det sidste gik således for sig:

Ved et rusgilde i Studentersamfundet lørdag den 29. september 1894, hvor Esmann deltog sammen med en yngre slægtning fra provinsen, jurastuderende Aage Esmann, opstod der ud på aftenen klammeri mellem Aage Esmann og nogle af russerne. Flere af de ældre med-

¹¹⁰ Det er Karin Bang (2011: kap. 11), der har fremdraget det udaterede brev fra Betty Müller til Peter Nansen om Gustav Esmanns lån.

¹¹¹ Helge Scheuer Nielsens *Edvard Brandes og Politiken. En bibliografi*, 2008 registrerer ingen E.B.-artikler om Esmann efter 1893.

¹¹² *Politiken* 19.1.1893.

lemmer blandede sig i striden og iredtesatte de stridende. Men det passede ikke Gustav Esmann. "D'herrer opfører sig på en bølgeagtig måde", råbte han. Da overretssagfører Steincke spurgte, om det var ham, han sigtede til, svarede Esmann "Ja, blandt andre". Steincke svarede igen med en ørefigen, hvorpå Esmann udfordrede ham på pistoler.

Udfordringen blev modtaget, nogle sekundanter blev udvalgt; Gustav Esmanns sekundanter var Aage Esmann og "Politiken"-journalisten Valdemar Koppel. Næste morgen drog de ud i Dyrehaven, hvor de hver affyrede et skud – forbi.

Alt sammen ifølge det anonyme referat i "Aftenbladet" den 2.10.1894. Bladet farvede beretningen med mange kulørte detaljer, som viste sig ikke at holde i retten. For eksempel mente Aftenbladet at vide, at de blodtørstige herrer straks hyrede et par drosker, i hvilke de rullede ud i Dyrehaven og affyrede et par skud i den tidlige morgenstund. I de retsforhør, der fulgte efter duellen, viste det sig, at Esmann og Steincke tålmodigt havde ventet til om formiddagen, og at de simpelt hen havde taget toget ud til Klampenborg.

Det var forbudt at duellere. "Den, som duellerer, straffes med simpelt Fængsel", hed det i § 208 i Straffeloven af 1866. Strafferammen var fra to måneder til fem år, alt efter omstændighederne.¹¹³ Selv om duellen var helt ublodig, undgik Esmann og Steincke altså ikke en tur i retten.

"Aftenbladet" kunne 10.10.1894 referere fra det forhør, birkedommer Oldenburg holdt over Esmann og Steincke i retten på Blegdamsvejens Tinghus den 9.10.1894: "Hr. Esmann kom først for. Paa Birkedommerens Spørgsmaal, om det havde været Hr. Esmanns hensigt at ramme sin Modpart, svarede han, at da Afstanden kun havde været 15 Skridt, var den Mulighed jo ikke udelukket, at han kunde have ramt Steincke. Duellen havde han iøvrigt opfattet alvorligt. Parterne var blevet stillede med Ryggen mod hinanden, og paa Kommandoen "Fyr" vendte de sig om og skød. Herved blev Sigtet jo temmelig løst, og Muligheden for at ramme ringe."

Steincke forklarede, at det ikke havde været hans hensigt at ramme Esmann, og at han først, efter at Esmann havde skudt, fyrede sin pistol af – op i luften.

Dommeren sagde, at selv om der ikke havde været synderlig fare for, at duellanterne skulle komme til at ramme hinanden, så havde deres skud været til fare for folk, der gik i Dyrehaven, og at det ville blive taget med i betragtning ved dommens afsigelse. Dommeren

¹¹³ Pedersen 2003:155; Pedersen 2003:158 fejldaterer i øvrigt Esmanns duel til 1897.

konkluderede, at der ville blive rejst tiltale, og en aktor og en defensor ville blive beskikket af det offentlige.

Sagen vakte stor opsigt¹¹⁴ og blev dækket vidt og bredt i pressen. Gustav Esmanns overfald på Edvard Brandes på Helsingør banegård var stadig i frisk erindring.

I dagbladet "København" hed det, at Esmann bevidst rodede sig ud i den slags slagsmål, fordi han vidste, at det var "den eneste Maade, paa hvilken han formaaede at faa sit Navn paa Alles Munde" (1.10.1894, usigneret).¹¹⁵ Esmanns skandaler var altså ifølge "København" "en Art Reklame" (3.10.1894, stadig usigneret). Bladet ålede "den store Forfatter" – bl.a. ved at sætte dette udtryk i anførselstegn – og forklarede, at grunden til, at han skød ved siden af, var, at han havde laksko på!

Der blev også gravet dybt i de brogede begivenheder i Studenterksamfundet op til duellen. "København" mente f.eks., at Esmann havde hånet en af studenterne ved at sige: "Du er vistnok min Søn, unge Mand! Ti saa vidt jeg kan se, har jeg staaet i Forhold til Din Moder!". Avisen angiver ingen kilder, og det er heller ikke her til at vide, hvor meget af det fremlagte, der er anekdoter, og hvor meget, der har hold i virkeligheden. Under alle omstændigheder klæbede den slags historier til Esmann.

Duelsagen fandt sin afslutning ved Nordre Birks Extraret en måned efter. Gustav Esmann forklarede, "at han ikke, da han modtog et Ørefigen af Hr. Steincke, havde ment, at der var anden Udvei for ham end at udfordre ham." Han erkendte, "at han ikke med Villie rettede Vaabnet saaledes, at der ikke kunde være Mulighed for at ramme Modstanderen", hvilket var en juridisk omskrivning for, at han faktisk havde forsøgt at få ram på Steincke. Denne mente imidlertid, at han ved at affyre sin pistol i luften havde tilkendegivet, at han ikke ønskede at duellere og derfor burde gå fri for straf. Det kunne retten ikke give ham medhold i, men Steincke fik dog nedsat sin straf til 8 dages fængsel, mens Esmann idømtes 14 dages

¹¹⁴ Også uden for landets grænser blev duellen bemærket. I et brev af 9.12.1894 beder den finlands-svenske forfatter Karl August Tavaststjerna sin ven Peter Nansen om at hilse Esmann, hvis han kan gøre det uden at få en duel på halsen! Tavaststjerna opfordrer derefter Nansen til at sende Esmann til Norge eller Schweiz for at pleje nerverne, jf. Torben Nielsen, *Fund og Forskning* 1954:119. (Med tak til Pil Dahlerup for henvisningen).

¹¹⁵ En 'Esmannskandale' findes ligefrem brugt som begreb. I et udateret brev, formentlig fra 1893 eller 1894, beder Oda Krohg fra Norge Peter Nansen om at oplyse hende om "den sidste Esmannskandale". Det Kgl. Bibliotek, NKS 4043 (Med tak for henvisningen til Pil Dahlerup).

fængsel. Sagens omkostninger skulle kombattanterne dække i fællesskab. Retsreferatet blev fremlagt i tilstræbt objektiv form den 12.11.1894 i "Berlingske Tidende"s aftenudgave.

De andre aviser serverede sagen i skarp sovs. "København" skrev, at historien efter sigende kommer højst ubelejligt for Hr. Esmann, "men naar man optræder som Slagsbroder, bør man ogsaa tage Følgerne. Lille Es vil nødig i Hullet og har ansøgt om at faa Udsættelse med Straffen. Forhaabentlig bliver det ham en gavnlig Lære for Fremtiden, saa han opgiver sine Slagsbroderlyster" (12.11.1894).

I dagbladet "Avisen", hvor sagen blev dækket af journalisten Carl Muusmann, som var bekendt med Esmann fra det københavnske byliv, hed det konkluderende: "Dommen er i sig selv ikke stræng, og efter sine tidligere Udtalelser til os vil Hr. Esmann tage imod den for sit Vedkommende. Han vil derefter i Ro og Mag komme til at fuldføre sin endnu kun halvfærdige "Store Maskerade" i den forholdsvis bekvemme Arrest paa Blegdamsveien, hvor Berg i sin Tid afsonede sine sex Maaneder" ("Den store Maskerade i Fængslet", usigneret, "Avisen", 13.11.1894).

Esmanns gamle venner fulgte hans færd med en blanding af skadefryd og bitterhed. Peter Nansen skrev til Edvard Brandes: "Esmann skal 14 Dage i Kachotten. Hvis han da ikke bliver benaadet. Jeg har hørt Rygter om, at han vil bede Nellemann om Forladelse. Det kunde ligne ham, den ynkelige Helt. Saa bliver han da forresten end mere til Grin. Endnu for faa Dage siden havde han kun afleveret to Akter af Maskeraden. Gud slaa ham med Lamhed." (12.11.1894). Brevene mellem Edvard Brandes og Peter Nansen var ved at boble over af raseri mod Esmann. Edvard sad i Christiania og skummede, hver gang Esmann fik succes med sine skuespil: "Jeg finder det betegnende for Forholdene derhjemme, at denne skidne Skurk er Landets eneste Dramatiker, af hvem Stykker opføres", sukker Edvard i et brev til Nansen 6.10.1894. Tilsvarende jubler han, hver gang Esmann rammes af skandale og fiasko.

Esmann var som galviseret. Selv duelsagen afficerede ham ikke. Han betragtede nærmest de 14 dages fængsel som et arbejdsstipendium i en beskyttet institution, som tidligere havde huset en så fin mand som venstrepolitikeren Chresten Berg.

Straffen blev afsonet i januar 1895. Esmann fik lov til at modtage besøg i eftermiddagstimerne. Blandt gæsterne var Muusmann, der på dagen for Esmanns løsladelse, den 23. januar, udmalede afsoningsvilkårene i sit blad:

Værelset var en sex Alen langt og tre Alen bredt [en alen svarede til 62, 8 cm], men det saae lidt hyggeligere ud end sædvanligt. Der var en Lænestol, et Bord og en Stump Tæppe, men i øvrigt var Væggene bare, kun prydede med et paa Pap opklæbet Arrestreglement, under hvilket der paa en Hylde laa et Eksempplar af det nye og det gamle Testamente. Der var varmt i Cellen, som var forsynet med et høitsiddende, tilgitret Vindue, men der kom alligevel en raakold Luft op fra Gulvet og ud fra de nøgne, kalkede Vægge.

Hr. Esmann fik fin Forpleining fra Arrestforvalterens Kjøkken og arbeidede iøvrigt paa at skabe "Den store Maskerade" om i en efter Censors Hoved passende Skikkelse.¹¹⁶ Han fandt sig i Indeslutningen med filosofisk Ro, men den var ham aabenbart ikke videre behagelig. Navnlig syntes Kulden at genere ham. Han beklagede sig dog ikke over Andet, end at han ikke kunde følge sin Gjest til Døren af Hensyn til Arrestreglementet.

("Gustav Esmann i Fængsel", "Avisen" 23.1.1895, signeret Felix)

I et tilbageblik 26 år senere afslørede Muusmann, at Esmanns afsoningsvilkår havde været noget mere komfortable end beskrevet i avisartiklen. Da Muusmann ankom, sad Esmann og spiste i elegant snorebesat rygejakke ved et lille bord med hvid dug, der var en enkelt blomst i et glas, en hel flaske rødvin, et fad med frikadeller med spidskål og en skål med frugt! Men Muusmann måtte love ham ikke at skrive noget om fangens særlige privilegier. Birkedommeren, som åbenbart havde tilladt de luksuriøse vilkår, ville ikke udsættes for angreb for Esmanns skyld.¹¹⁷

Selv om hele affæren havde en parodisk karakter og blev behandlet sådan i den satiriske presse,¹¹⁸ mente Gustav Esmann utvivlsomt seriøst, at han kom ud af fængslet med oprejt pande. Han havde forsvaret sin ære og taget sin straf.

Gustav var i øvrigt ikke den første til at duellere i sin militære familie. I 1888 havde hans tre år yngre bror, premierløjtnant Sigvard Esmann, duelleret i Dyrehaven, også uden at der blev udgydt blod.¹¹⁹

¹¹⁶ Dagmar-teatret havde holdt prøver på stykket, før det var færdigskrevet, og justitsministeret havde på det foreliggende grundlag forbudt opførelsen, fordi "der her hidsedes til Klassehad", jf. Avisen 7. og 8.12.1894.

¹¹⁷ Muusmann 1921:93ff, 1939:151ff. Sondrup Andersen (2009:207) antager, at Esmann, som vidste, hvor korrupt politiet var, med lidt smørelse havde forsødet sit ophold i fængslet.

¹¹⁸ F.eks. Puk 1894:314, 318, 322.

Teateranmelder ved "Vort Land" 1900-1904

I anden halvdel af 1890'erne var Gustav Esmann som nævnt stærkt optaget af at forfølge sin succes som dramatiker, og vi skal frem til århundredskiftet, før vi igen ser ham dukke op som journalist, denne gang som teateranmelder i "Vort Land", som var blevet grundlagt i 1896 som konservativ morgenavis. Fra 1898 hed bladets chefredaktør Chr. Gulmann. Chef-redaktøren tog sig selv af teaterkritikken, indtil Esmann fik overdraget det prestigefyldte hverv fra efteråret 1900.

Allerede ved indgangen til det ny århundrede havde Esmann markeret sig i "Vort Land"s spalter – nemlig som satirisk-dramatisk føljetonist. Det skete med en lille sketch-agtig opsats "Naar vi Kvinder vaagner!" (2.1.1900), en titel, der alluderede til Henrik Ibsens skuespil "Naar vi Døde vaagner", som på det tidspunkt var under opsætning på Det Kgl. Teater.¹²⁰

Esmanns satire var en samtale i "Forfatterklubben" mellem en gammeldags, dydig forfatterinde, Frøken Fordum, og en moderne, frisindet forfatterinde, Fru Numan. De to kvinder simulerer et vist fællesskab, men i grunden er de ikke interesserede i hinandens forfatterskaber, og episoden ender med, at Fru Numan går i muntert selskab ledsaget af en mandlig forfatter, mens Frøken Fordum sidder ensom tilbage og venter på at blive ledsaget hjem af sin tjenestepige. Så meget for kvindernes opvågnen set gennem Esmanns teaterkikkert.

Som teaterkritiker i "Vort Land" præsenterede Gustav Esmann sig den 4. oktober 1900 med en anmeldelse af Dagmar-teatrets opførelse af et lystspil, "Dydens Belønning", skrevet af en virkelig 'Fru Numan', nemlig Emma Gad. Anmelderens tone var overbærende på kanten af det patroniserende: "den aandelige The, Fruen serverer, [er] gennemgaaende lovlig tynd. Men hun byder den rundt med sit sædvanlige frejdige og elskværdige Humør". Esmann refererede handlingen og fremhævede hovedrolleindehaveren Anna Larssen som den, der reddede forestillingen og skabte festglans på trods af stykkets, ja forfatterindens, fundamentale svagheder, som understregedes i anmeldelsens slutlinjer: "Dialogen er jo ikke Fru

¹¹⁹ Jf. *Aftenbladet* 28.8.1888.

¹²⁰ Premieren blev anmeldt af Gulmann i *Vort Land* 29.1.1900.

Gads stærke Side. Hun hører kun daarligt sin egen Replik, og slumper hun det ene Øjeblik til en vellykket Raphed, kommer der jævnlig en fæl Flovse i det næste.”

Dermed var tonen sat for Gustav Esmanns teaterkritik i “Vort Land”: spids og ubarmhjerterig, ikke mindst i de pointerede udgange.

“Fru Rosenbergs dygtige Fremstilling af Titelrollen formaaede ikke at frelse Interessen for denne larmoyante Ubetydelighed”, hed det i slutningen af en anmeldelse af “Nata-scha”, en russisk enakter ved Thor Lange (18.10.1900).

Teateranmelderen Gustav Esmann ville, nu som før, gøre sig tydelig på en måde, der blev bemærket. De fyndige slutlinjer blev efterfulgt af skribentens fulde navn i kursiv: Gustav Esmann. Navnet borgede for den elegant formulerede hensynsløshed.

Esmanns teateranmelderi var fortsat ikke blot sensationelt, men også fagligt-dramaturgisk anlagt. Han formåede at skille tekst fra fortolkning og rolle fra skuespil. Hans kritik – negativ eller positiv – kunne rette sig mod alle lag i en forestilling, fra repertoirevalget til replikbe-handlingen. Hvis skuespillerne ikke syntes at slå til, kunne han gennemlyse situationen og finde fejlen i tekstforlægget og iscenesættelsen: “Instruktion af Skuespillerne sporedes ikke. De tumlede rundt hver for sig og snublede snart over Iscenesættelsens Fejlgreb, snart over de hyppigt parodisk oversatte Repliker” (“Kasino. Grillparzer: Vé den, der lyver”, 26.8.1900).

Som bladets ledende teaterkritiker tog Esmann sig af alle typer forestillinger, og han evnede at variere sine anmeldelser efter forestillingernes art. En stor Shakespeare-opsætning blev indledt med en bred teaterhistorisk redegørelse (“Det kgl. Teater. Richard den Tredje, af Shakespeare”, 10.11.1900), mens en anmeldelse af et moderne lystspil kunne gå direkte til publikumsreaktionerne (“Kasino. Det ny Aarhundrede. Lystspil i 4 Akter, af P.A. Rosenberg”, 12.11.1900).

Teaterskrædderen Gustav Esmann var generelt meget opmærksom på, hvad der gjorde sig hos publikum. Han kunne kreditere et skuespil for dets kunstneriske kvaliteter og samtidig konstatere, at det “bedømt fra et Publikumsstandpunkt blev svagt” (“Det kgl. Teater. De poetiske Vindmagere. Lystspil i to Akter af Sven Lange”, 27.12.1900).

Også stilistisk var spændvidden i Esmanns anmelderi betydelig. Den strakte sig fra den nådesløse satire til den majestætiske patos. Et slemt eksempel på det sidste ses i anmeldelsen af skuespilleren Emil Poulsens afskedsforestilling: "Farvel da, Emil Poulsen, Du største danske Skuespiller ved det 19de Aarhundredes Slutning, og en Tak, som Du véd, er oprigtig, fra den Tid, Du har forskønnet og forædlet. Fra alle os, som Du har glædet, lært og hjulpet med din rige og ærlige Kunst" ("Det kgl. Teater. Emil Poulsens Afskedsforestilling", 5.11.1900).¹²¹ Heldigvis var den ironiske tone absolut dominerende.

I sit værk om "Dansk Teaterkritik indtil 1914" (1937:376) skriver Frederik Schyberg, at Esmanns anmeldelser i "Vort Land" var "journalistisk bemærkelsesværdige ved vittig og kapriciøs causerende Stil". Schyberg karakteriserer Esmann som "en Art Puk, en Drilleaand i den københavnske Teaterkritiks Vildnis."

Gustav Esmann var livet igennem en drillesyg dreng, og i "Vort Land" gik drillerierne i stigende grad ud over de gamle radikale venner fra "Politiken"-dagene.

I år 1900, da Esmann skulle anmelde en nyopførelse af Edvard Brandes' skuespil "Under Loven" (7.12.1900), forsøgte han endnu at holde tungen lige i munden: Han fremhævede den "dramatiske Klarhed og ofte dramatiske Figurtegning" i Edvard Brandes' dramatik, samtidig med at han konstaterede, at Brandes' stykker havde øvet ringe tiltrækning på publikum. Forklaringen på dette paradoks fandt Esmann i det forhold, at Edvard Brandes altid lader sine moralske helte blive overvundet af deres umoralske modstandere; men publikum hader, at dem, de identificerer sig med, lider nederlag, erklærede Esmann og brugte om Brandes' nederlagsdramatik betegnelsen 'Visnepoesi' – et i konteksten rent karakteriserende udtryk, som imidlertid let lod sig løfte ud af sammenhængen og anvende som et smædebegreb om Edvard Brandes' digtning. Men Esmann nøjedes her med at plante begrebet og skrev ellers positivt, sagligt og nuanceret om skuespillet, opførelsen og modtagelsen hos publikum.

Anderledes brutalt gik Esmann til værks, da han i 1901 fik fært af en radikal kamarilla bag promoveringen af, hvad han takserede som et svagt stykke dramatik, nemlig Ove Rodes maskekomedie "Harlekins Omvendelse". Esmann skrev i sin anmeldelse (11.3.1901), at Dagmar-teatret havde erhvervet sig "en paalidelig lille Fiasko" ved at opføre et skuespil,

¹²¹ Anmeldelsen citeres udførligt i Anna Poulsens biografi over ægtefællen (Poulsen 1925:392f.).

som fra forfatterens side var “noget Pøjt” – satiren var ifølge Esmann på højde med Studenterforeningens fastelavnskomedier – og det kun var “ved Bønner og Trusler”, at stykket i det hele var kommet op på teatret, hvis repertoire p.t. blev fastlagt på “Politiken”s redaktion. Den velinformerede anmelder slutter med at afsløre, at “Politiken” i sidste øjeblik replacerede bladets sædvanlige teateranmelder, Sven Lange. Anmelderen fortæller ikke, hvem der trådte ind i stedet og med hvilket formål. Læsere forudsættes selv at kunne indsætte navnet – Edvard Brandes – og motivet: at sikre, at Ove Rodes stykke i hvert fald fik én anerkendende anmeldelse. Og det skete, som Esmann havde forudset: Edvard Brandes brugte 104 linjer på at skamrose¹²² Ove Rode i “Politiken” samme dag, som Esmanns sønderlemmende kritik stod i “Vort Land”, dvs. 11.3.1901.

I Rode-anmeldelsen fik Esmann virkelig stegt og kogt sine gamle “Politiken”-venner. Selv Peter Nansen, nu Gyldendal-direktør, røg med ned i gryden. Han blev udpeget som den ansvarlige for bogudgivelsen af Ove Rodes stykke i 1897 på Det Nordiske Forlag, “til hvilket Hr. Peter Nansen plejer at forvise de af “Politiken”s Forfatterskaber, hvormed han finder det for uklogt at belaste Hr. Hegel.” Anmeldelsen var et mesterstykke af insinuationer bygget på underhåndsviden.

Esmanns stiklerier til “Politiken”-folkene samler sig i 1903 til et generalopgør. Anledningen er en genopsætning af et skuespil af Holger Drachmann (“Det kgl. Teater. Der var en Gang – ” 18.10.03).

Esmann siger her ligeud, at “Politiken” har mistet autoritet og er blevet ligegyldig, fordi man har anmeldt efter partiske principper. Esmann trækker på sine personlige erfaringer fra årene på “Politiken” og fortæller om dengang, da han og Peter Nansen i 1887 var sendt til premieren på “Der var engang” “med forseglede Ordre”. “Vort Land”s læsere forstod meningen, men i dag kræver udtrykket en forklaring: “forseglede ordre” anvendtes i maritimt sprog om en ordre angående et orlogsskibs bestemmelsested, som er medgivet chefen og først må åbnes i en vis afstand af bestemmelsestedet.¹²³ Da Esmann brugte udtryk-

¹²² ”Spøgen er henrivende – Versene yndefulde – Rimene vittige – Poesien øm og fin – Stemning og Følelse øm og sand. Og dernæst er Satiren rammende”, skrev Edvard Brandes blandt andet

¹²³ Jf. ODS 6, 1923; 1966:812f.

ket, var det netop blevet aktualiseret ved avisomtalerne af den russiske admiral Zinovij Rozjestvenskijs syv måneder lange krigstogt på verdenshavene.¹²⁴

De 'forseglede ordrer', som Esmann og Nansen havde fået med hjemme fra "Politiken", lød ifølge Esmann på, at de skulle sænke Drachmann, fordi han havde vendt sig fra englens Georg og Edvard og som straf derfor øjeblikkeligt havde mistet sit talent. Kaptajnen bag ordrene var naturligvis Edvard Brandes.

I sin tilbageskuende artikel giver Esmann en vidunderlig beskrivelse af, hvordan han og Nansen vrider og vender sig i sæderne for at få en fiasko ud af noget, som desværre viste sig at være en succes.

Premiere-anmeldelsen, som stod i "Politiken" 24.1.1887, var bemærkelsesværdig ved sin beskedne opsætning: 26 linjer anbragt som notits uden signatur. Og endnu mere bemærkelsesværdig var den ved, at det lykkedes anmelderparret at undgå at nævne Drachmanns navn! Tonen i anmeldelsen var let nedladende: "Det Feeri i 9 Afdelinger, som Theatret iaftes opførte og som har Motiv tilfælles med Operetten Svinedrengen,¹²⁵ hører til de nettere af Genren [...] Publikum, som efterhaanden er blevet noget forvænt med Arten, modtog elskværdigt det nye Udstyrsstykke, der dog sikkert vilde vinde ved at forkortes en del; de fleste af Dekorationerne og Musiknumrene tog Applaus."¹²⁶

"Politiken"s hushistoriker og utrættelige defensor Valdemar Koppel gengiver i sit bogværk hele anmeldelsen og kalder den "meget net og rolig og fuldkommen retfærdig". Han indrømmer dog, "at særlig Forfatterens Navn burde være nævnt", men trækker straks indrømmelsen halvvejs tilbage: "mon dog nogen var uvidende herom?" (Koppel 1, 1946:53). Koppel søger at sandsynliggøre, at anmeldelsen på et fejlagtigt grundlag er blevet brugt til at sværte Edvard Brandes og "Politiken" med. Koppel har ret så langt, at Esmann i sit tilbageblik har gjort anmeldelsen værre, end den var. Men Koppel fremlægger ikke materiale,

¹²⁴ Jf. Koppel 1, 1946:53 og biografien over admiralen i *Den Store Danske Encyklopædi*.

¹²⁵ Af Johan Bartholdy, 1886.

¹²⁶ Anmeldelsen huede naturligvis ikke Drachmann. I et brev, Esmann i egenskab af teaterdirektør skrev til Drachmann seks år senere (25.11.1893; KB, NKS 5005) henvises endnu til skjaldens mulige "Misstemning".

hvormed han kan gendrive påstanden om, at Esmann og Nansen mødte op til premieren med "forseglede ordrer".

Mens Esmann i sine år på "Dagens Nyheder" havde forsøgt at opretholde en vis ideologisk neutralitet, blev han på Vort Land mere og mere åbenlyst konservativ i sin kritik. Bjørnstjerne Bjørnson, som han tidligere havde hånet som et "Kvaksalvergeni", hyldede han nu i højtidelige vendinger som det positive modstykke til Henrik Ibsen ("Dagmar-teatret. Bjørnstjerne Bjørnson: Poul Lange og Tora Parsberg", 29.4.1901). Over for konkrete Bjørnsonstykker kunne han dog stadig stille sig kritisk: "Det kongelige Teater gjorde i aftes et fint Kunststykke ved at skabe Bjørnsons uklare og spredt byggede Drama til en Succes" ("Det kgl. Teater. Paa Storhove", 15.12.1902).

Begrebet 'tradition', som Esmann i sin ungdom havde brugt som et fy-ord, var nu et plus-ord i hans mund. "Men hvor er Traditionen ikke skødesløst bevaret ved disse Skuespil paa det kongelige Teater", sukkede han i en anmeldelse af en nyopsætning af en lystspilklassiker ("Det kgl. Teater. Sparekassen", 2.5.1901).

Tonen i Gustav Esmanns anmeldelser var skarp, ofte højlydt irettesættende, og han lod sine anmeldelser smælde med en regelmæssighed, som gjorde det svært at overhøre ham. I teatersæsonen lød Esmanns stemme ugentlig i spalterne, og når sæsonen var forbi, fastholdt han sin anmelderautoritet ved at skrive en principiel oversigtsartikel.

I "Teatersæsonen" (1.7.1901) lovpriser han det forhold ved teatret, at der er kontant afregning: "Den der bejler fra Scenen bejler til Publikum og faar sit Ja eller Nej lige i Ansigtet. Derfor er Teatret den velsignede Ting det er, den henrivende Hasard, det fortryllende Frieri, her hjælper hverken sure Miner eller søde Brandes, det kommer kun an paa, om Jomfruen vil med i Skoven". Ja, og så fik "Politiken"-vennerne lige et nålestik på vejen.

Gustav Esmann havde hjælpere på "Vort Land". Carl Muusmann tog sig af den daglige teaterjournalistik og anmeldte nogle mindre forestillinger. Det var også Muusmann, der vikarerede som teateranmelder, da Esmann i foråret 1903 opholdt sig i London. Vikarens anmeldelser satte Esmanns i relief: Mens Muusmann som de fleste af tidens øvrige anmeldere først refererede stykkernes handling og dernæst gav skuespillerne karakterer, greb Esmann

anmelderiet dramaturgisk an og varierede kompositionen i sine anmeldelser alt efter, hvor han så de største bedrifter eller problemer.

Esmann leverede som hovedanmelderen 'bladets mening' om det, der foregik på de danske scener. Han var fagmanden, der selv med sine skuespil op gennem halvfemserne havde vist, hvordan det skulle gøres. Hans succeser gav ham autoritet som teateranmelder. Og han holdt sig næsten udelukkende til det gebet.

Når Esmann en sjælden gang skrev andet end teateranmeldelser, var det med en særlig og for inderkredsen let gennemskuelig anledning. Det var f.eks. Esmann, der sørgede for, at novellen "Snehvide", skrevet af "Vort Land"-journalisten Carl Muusman, fik en elskværdig anmeldelse i "Vort Land" (19.5.1901), og at skuespilleren Karl Mantzius¹²⁷ blev hyldet for at have skrevet en hel disputats om Engelske Theaterforhold i Shakespeare-Tiden (29.10.1901). Og det var Esmann, der skaffede avisen et scoop i form af et poetisk indfølt interview med skuespillerinden Anna Larssen, som netop var vågnet efter en alvorlig operation på Thorkild Røvsings private klinik i Rosenvængets Allé ("Hos Rekonvalescenten", 19.3.1901). Anna Larssen var mor til Gustav og Fanny Esmanns adoptivsøn Find. Men dét skrev Esmann ikke noget om i interviewet.

Politik rørte han sjældent ved. Han kunne dog ikke nære sig, da han efter systemskiftet i 1901 så Hørup og andre gamle oppositionsfolk på ministertaburetterne. Så fik de en tur i Esmanns ironiske syrebad. Han sammenlignede dem med de nationalliberale politikere, som de selv i sin tid havde gjort oprør mod. Idealerne var til salg for magt: "Hs. Excel. Hørup sluger Torsken, som Krigsministeren forbindtligt serverer ham". ("Til Bords i Kabinettet", 13.10.1901). Året efter gik Esmann ind i diskussionen om salget af De Vestindiske Øer med en signeret lederartikel, hvis bærende synspunkt var, at man ikke skulle sælge, når man var i tvivl ("Hvorfor skal vi gjøre det?", 7.2.1902). I en anden lederartikel fremhævede han pressens betydning i kampen om magten, ideerne og talenterne. Undervejs fik han anbragt et æselspark til "Politiken"s "Parvenusjæl" ("Pressen", 14.6.1902).

¹²⁷ Gustav Esmann beundrede også Karl Mantzius som skuespiller og skrev i tidsskriftet *Teatret* 1902:105-09 artiklen "Karl Mantzius", et karakteriserende og stærkt rosende portræt med fotos.

Gustav Esmanns godt tre år som teateranmelder på "Vort Land" blev den mest markante og stabile periode i hans journalistik.¹²⁸ Og han tabte ikke kraften undervejs, men blev tværtimod mere og mere muskuløs i sine udtryk.

I hans anmeldelser blev der udstukket faste retningslinjer for teatrene: "Det er skrækeligt, saa Privatteatrene er begyndt at gøre deres Forestillinger lange", lød det klagende, når anmelderen skulle sidde i teaterstolen til halv tolv (30.11.1903). "Der er ingen grund for vort kongelige Teater til at spille Museum", vrissede Esmann efter at have overværet en nyopsætning af H.C. Andersens "Den ny Barselstue" (10.12.1903).

Instruktører, skuespillere og dramatikere fik deres bekomst. Der var "en jævn Etatsraadstone over det Hele", hed det i en anmeldelse af en "Othello"-opførelse (11.1.1904). Efter premieren på "Natteherberget" af Maksim Gorkij sukkede Esmann: "Der er da noget af et Modelune i hans Sukces" (17.3.1904). Bestemtheden i tonen kunne antage en ret opustet karakter, når Esmann for eksempel gav sig til at spå om holdbarheden af Ibsens skuespil: "Medens "Et Dukkehjem" vanskeligt kan tænkes at ville overleve Fru Hennings, og "Hedda Gabler" maaske, hvis Fru Nansen i Tide faar Lov at spille Rollen, vil opnaa sin fulde Ret, er "Vildanden" af hele Ibsens Teater sikrest paa at blive staaende paa vor Scene" (Det kgl. Teater. "Vildanden", 21.11.1902).

Helst så Esmann, at der blev spillet tidssvarende dansk dramatik. I en lederartikel efter forårssæsonen 1904 foreslog han, at teaterdirektørerne skulle henvende sig til danske forfattere og bestille nyskrevne skuespil. Men det var nok de mange mislykkede dramatiske forsøg i "den i sin Tid herskende brandesske Retning", der havde gjort teaterledere modløse, skønnede Esmann og sendte altså samtidig endnu en hilsen til sine gamle radikale venner.

Da Gustav Esmann efter det, der skulle blive hans sidste sommerferie, vendte tilbage til anmelderiet, var det med opsmøgede ærmer og morbid veloplagthed: "Hvor er det under-

¹²⁸ Fra oktober 1900 til september 1904 fraregnet perioderne januar-marts 1902 og januar-august 1903, hvor Esmann var på legatrejse til bl.a. London. Måske var det på grund af bortrejsen, at Esmann fik journalisten Paul Sarauw til at skrive den artikel om "Dyrehaven", som *Illustreret Tidende* i efteråret 1903 publicerede med Esmanns signatur (nr. 28, 12. sept. 1903 og nr. 29, 19. sept. 1903). Det er Sarauw selv, der i sine erindringer (1954:63-66) meddeler, at han fungerede som 'neger' for Esmann.

ligt, naar man i 3 Maaneder har været ved sin Fornufts uforstyrrede Brug, da pludselig komme en Aften i Teatret og se et Stykke som Rupert von Hentzau.” (29.8.1904). I samme anmeldelse tilintetgjorde han en ung debutant: “Hun har en overnaturlig smuk Taille, som man kun træffer Magen til hos underskønne unge Damer, der i Udlandets store Modefor-retnings-Saloner benyttes til at prøve Overstykker paa. Talent har hun ikke saa meget af, at det vil kunne betale sig for hende at være Skuespillerinde hele hendes Liv.”

Gustav Esmanns sidste bidrag stod i bladet dagen, før han døde. Det var en anmeldelse af Charlotte Wiehe-Berény i Xanrof og Carrés “Den lille Dronning” (3.9.1904). En rosende, anbefalende anmeldelse med en lille Esmannsk snert: “”Den lille Dronning”s mimisk fuld-endte Afklædnings- og Forvandlingsscener maa Københavnerne absolut hen og se for at føle sig paa Højden med parisisk Fordærvelse.”

Samme aften som anmeldelsen “Den lille Dronning” stod i avisen, talte han offentligt om Charlotte Wiehe-Berény fra scenen ved en af sine såkaldte “konferencer”.

Konferencier på “Sommerlyst” i sommeren 1904

Den 25. maj 1904 kunne de københavnske aviser melde om et nyt fænomen: “Det talende Hoved”, “Journalisten fra Tribunen”, “den mundtlige Avisartikel”. Det var Gustav Esmann, der aftenen forinden havde optrådt som causør og journalistisk improvisator – i dag ville vi sige stand-up’er¹²⁹ – på forlystelsesetablisementet “Sommerlyst”¹³⁰ på Frederiksberg.

¹²⁹ Cabareten, den litterære varieté, havde rødder i Frankrig i 1880’erne, hvorfra den i 90’erne bredte sig til Amsterdam, Barcelona, Berlin og andre europæiske storbyer for at ramme Danmark omkring 1900 med Esmanns ”talende avis” som et prominent eksempel (jf. Birte Weiss: ”Ulv i fåreklæder”, *Weekendavisen*, 14.6.2002). Da unge mennesker i begyndelsen af 1990’erne omtalte *stand-up come-dy* som en absolut nyhed i Danmark, måtte en mand med erfaring og historiske kundskaber irette-sætte dem. Det var tv-manden Otto Leisner, som i et indlæg i *Berlingske Tidende* (”*Stand-up Come-dy*”, 5.4.1992) henviste til Gustav Esmann som en af pionererne og Storm P., Helge Kjærulff-Schmidt og Povl Sabroe som nogle af dem, der fulgte efter – lang tid før den nye amerikanske *stand-up*-bølge tog land. Otto Leisners indspark gik desværre hen over hovedet på journalisterne Anders Hjort & Henrik Palle, da de skrev *stand-up-comedy*’ens historie i Danmark: *Dansk stand-up* (2009). Her glimrer Gustav Esmann (ligesom Povl Sabroe) ved sit fravær. Esmann lever ellers fuldt og helt op til Hjort & Palles definition af *stand-up*: ”*Stand-up* er komik til tiden. Og det er komik om tiden. I tiden. Den ad-skiller sig fra tidligere tiders satire og sædekomik ved, at den er personlig. Komikeren taler som sig

Der var på forhånd blevet varmet godt op til begivenheden. "I gamle Dage var Folkets Krav Brød og Skuespil, nu forlanger de Øl og Digtere" hed det i artiklen "Nutidens 'Bakkehus'" i "Vort Land" (19.5.1904); og dagen før Gustav Esmanns optræden bragte samme avis en venligtsindet karikaturtegning af Esmann som vor tids Oehlenschläger! Billetsalget var angiveligt "svimlende". "Det Publikum vil, er at nyde Synet af den kendte Københavnerskikkelse paa Podiet", skrev Harlekin, dvs. Christan Houmark, i "København" på selve forestillingsdagen.

Dagen efter kunne Houmarks kollega P.(aul) S.(arauw,) bekræfte, at rygtet om Esmanns optræden havde fyldt salen med en spændt og hyperlitterær forsamling, som ventede tålmodigt indtil kl. 23, da "den vittigste, mest nonchalante og kaadmundede af alle københavnske Forfattere betraadte Tribunen for at læse op."

Men det blev mere causeri end oplæsning.

selv, om sig selv, til sit publikum." (Hjort & Palle, 2009:9). Hjort & Palle synes imidlertid skeptiske over for alle forsøg på at føre den danske *stand-up*-tradition længere tilbage end til slutningen af 1980'erne; de ironiserer mildt over forslag om at betragte Tao Michaëlis, Simon Rosenbaum, Jesper Klein og Dan Turèll som de første *stand-up*-komikere i Danmark (s. 25-26). Hjort & Palle kan have ret i, at den væsentlige *påvirkningsbaggrund* for den moderne danske *stand-up*-bølge skal findes i den engelske og især amerikanske mediekultur, men det betyder jo ikke, at der ikke er danske *forløbere*. Og blandt dem er Gustav Esmann en markant figur. Hjort & Palle fortæller, at en af foregangsmændene i den amerikanske *stand-up*-tradition, Mort Sahl, i 1950'erne tog en avis med sig op på scenen for at gøre det tydeligt for publikum, at han ville tage udgangspunkt i dagsaktuelle emner (s. 90). I Danmark blev Gustav Esmann allerede i 1904 præsenteret som "den talende avis". Esmann var en pioner i den danske *stand-up*'s historie, men man kan ikke sige, han grundlagde en selvstændig dansk tradition. Det hele kom sporadisk og drypvis, indtil bølgen tog land i 1990'erne; (kun) for så vidt har Hjort & Palle ret.

¹³⁰ "Sommerlyst" lå på Frederiksberg Allé, hvor nu Aveny/Camp X ligger. Underholdningsetablissementet blev fra 1903 ledet af den unge direktør Fritz Petersen (1877-1911). Ideen til sin litterære varieté havde Fritz Petersen hentet i Holger Drachmanns roman *Forskrevet* (jf. "Fritz Petersen og Den litterære Varieté", interview ved C.H., dvs. Christian Houmark, i *København*, 27.7.1904). Ved premieren på Fritz Petersens litterære kabareter medvirkede bl.a. Herman Bang (jf. *Vort Land* 29.4.1904). Senere havde Holger Drachmann en hel aften for sig selv (jf. *Vort Land* 23.7.1904). På en karikaturtegning af "Nordens skønneste Mænd" optrådte Drachmann side om side med Esmann (*Vort Land* 25.7.1904).

Esmann talte om sin lampefeber og sine samvittighedsskrupler ved at træde frem og om de opmuntrende råd, han havde fået fra vennerne. “Du maa først og fremmest selv føle, at Du er paa Tribunen, ellers føler Publikum det heller ikke, havde Herman Bang sagt”.¹³¹

Esmann erklærede sig villigt fallit, når det gjaldt oplæsningens kunst. I øvrigt mente han, at “Oplæsning var noget, man kunde byde Soldater og Arbejdsløse, men Samtalen var den Vej, ad hvilken Journalisten kom i inderligst Rapport til sit Publikum. Derfor var han selv rede til, naar der hændte noget ud over det hverdagsagtige i København, at komme ud paa “Sommerlyst” og tale med sit Publikum om Begivenheden.”

Til sidst læste Esmann en af sine københavnske skitser for publikum, “men Talen gjorde dog mest Lykke. Esmann blev absolut en Succes,” slutter Paul Sarauw.

I “Vort Land” rapporterede Carl Muusmann under sit sædvanlige dæksnavn Fix om “Gustav Esmann paa “Sommerlyst”. Det talende Hoved”. Blandt de lyttende hoveder havde Muusmann iagttaget skuespillerne Olaf Poulsen og Frederik Jensen samt forfatteren Sven Lange. Alle sad de og ventede på aftenens trækplaster, Gustav Esmann:

Ind traadte den lille sirlige Herre uden Bog i Haanden eller paa anden Maade udstyret til Oplæsning. Derefter holdt han et lille, kvikt Foredrag, i hvilket han stillede i Udsigt, at han fremtidig paa “Sommerlyst” vilde optræde som: det talende Hoved. Han vilde være Journalisten fra Tribunen, han ville være den mundtlige Avisartikel, der i levende Ord behandler Dagens Emne enten dette saa blev et stort Slag i Østasien eller et Lyn, der slaar ned fra den Tordensky, som samler sig over Jernbane- og Amaliegade.¹³²

Esmann var nervøs, skriver Muusmann, men publikum tog godt imod ham med fremkaldelse og buketter, og “man fik hurtig en Fornemmelse af, at Gustav Esmann, naar han er optraadt nogle Gange, vil blive en endogsaa særlig habil og underholdende Konferencier”.

¹³¹ Efter misstemninger mellem Esmann og Bang i 1890'erne (jf. Jacobsen 1961:78ff og Bang 2010:kap. 9) var de nu kommet på god fod igen, og Esmann havde i *København* 13.4.1904 skrevet en patetisk anerkendende anmeldelse af Bangs roman *Mikaël*.

¹³² Gadenavnene er metaforer for Dagmarteatret og Kasino.

Konferencier var datidens faglige betegnelse for den rolle, Esmann nu havde påtaget sig. Vi er vant til opfatte en konferencier som en, der præsenterer og forbinder de enkelte numre i en cabaret, men på Esmanns tid brugtes ordet også om en foredragsholder eller causør, ligesom conference kunne betyde 'underholdende foredrag'. Esmanns optrædener på "Sommerlyst" omtaltes i datidens presse som hans konferencer.¹³³

Den mest detaljerede og velinformerede dækning af Esmanns scenedebut finder man ikke i aviserne, men i ugebladet "Verdens-Spejlet",¹³⁴ en livfuld reportage med titlen "Gustav Esmann som Konférencier" signeret Tigergratie. Denne skribent havde haft øjnene med sig og blandt de tilstedeværende publikummer foruden alle teaterfolkene noteret litterære notabiliteter som Sophus Claussen og Viggo Stuckenberg.

Tigergratie er tydeligvis Gustav Esmann sympatisk stemt: "Saa staar Esmann paa Tribunen lige med Et. Bleg, ulastelig, med et lille klædeligt Skær af Lampefeber, der muligvis kun er et let Koketteri." Esmanns ord refereres udførligt som i et stenografisk referat. Han lancerer sine ambitioner om at dyrke "den mundtlige Journalistik". "Hver Dag giver sit Stof, siger han. – Tænk blot, naar det Teaterkrach indtræffer, som vi alle gaar og venter på." Hvorefter alle i salen kigger på en af de tilsteværende teaterdirektører, som dukker sig. "Naar en saadan Begivenhed indtræffer, eller naar Jenny Blicher-Clausens nye Bog beslaglægges, eller en Biskop er uforsigtig overfor et af sine smaa Lam – ja, saa skal jeg være der paa Pletten, f. Eks. herude paa "Sommerlyst", og jeg skal give dem, der vil høre det, min Mening om Sagen – uden Pen, uden Sværte, uden Papir, men mundtlig, Ansigt til Ansigt, Bryst til Bryst."

Tigergratie beretter, at Esmanns smældende satirer blev mødt med "Glædeshyl" og "brølende Latter", og at han kvitterede ved at fremsige en lille københavnerskitse med titlen "Naar bare man ser paa det" – en historie, som "Verdens-Spejlet" har fået lov til at optrykke i samme nummer som reportagen.

Bladets redaktør, Anders W. Holm, afslørede fire fatale måneder senere,¹³⁵ at det var Esmanns nære veninde – og banemand – Karen Hammerich, der havde skrevet artiklen. Pseudonymet refererede til en passage i Esmanns causeri, hvor han fortalte, at han havde

¹³³ Jf. ODS, supplement 4, 2001:1143.

¹³⁴ Verdens-Spejlet nr. 35, 29. maj 1904:416. Genoptrykt i Vort Land 10.9.1904.

¹³⁵ I en nekrolog over Karen Hammerich i Verdens-Spejlet nr. 50, 11. september 1904:639.

set "Pinseglade Borgermænd med deres Tigergratier under Armen". Ved at bruge dæknævnet Tigergratie ønskede Karen Hammerich øjensynlig at se sig selv i rollen som en sådan yndefuld og magtfuld kvinde i selskab med Esmann. Et stykke koketteri altså.

Hele sommeren 1904 er Gustav Esmann "Sommerlyst"s bærende kraft. Hver onsdag og lørdag kommenterer han alt mellem himmel og jord, "og hans vittige Kommentarer til Dagens Begivenheder fænger som en Løbeild Byen rundt i al dens møre Bedsteborgerlighed", skriver signaturen Københavner i "Verdens-Spejlet" (nr. 47, 21. august 1904:588). Der var stuvende fuldt hver gang, og flere af de tilstedeværende journalister ser ud til at have taget stenografiske referater, således "Vort Land"s Carl Muusmann, som senere sammenfattede sine artikler og erindringer fra "Sommerlyst" i sine bøger om "Det glade København".¹³⁶

Konferencerne virkede improviserede, men var i virkeligheden nøje overvejede. Esmann havde skrevet hovedpunkter med blyant på et stykke papir, som han klistrede fast i den chapeau bas – lille flade hat – som han havde i hånden, naar han gik på scenen.

Meget af stoffet var helt aktuelt, undertiden sensationelt. "Saaledes var det Esmann, der fra Scenen første Gang bebudede, at Martinius Nielsen vilde forlade Casino og Dagmar-teatret, og det var ham, der averterede Betty Nansen som Teaterdirektrice."¹³⁷

Hen over sommeren traktede Esmann en række pikante temaer med bid og ironi: pressen, kvindesagen, skuespillere,¹³⁸ kelnere og droskekuske, spillelidenskab, spekulation og fallit, hestevæddeløb, sommerrevyer og letlevende damer.¹³⁹

¹³⁶ Specielt i kap. 24 i bd. 3 *Da København blev voksen*, 1932; 1939:220-35.

¹³⁷ Muusmann 1921:100.

¹³⁸ Clara Pontoppidan skriver i sine erindringer: "Mens vi var i Stockholm [maj-juni 1904], havde Gustav Esmann herhjemme paa "Sommerlyst", hvor han var en slags konferencier, holdt "passiar" om forskelligt. En af aftenerne var det om skuespillere. I slutningen af sit causeri kom han ind på gæstespillet: "Og en ting beundrede svenskerne: vores skuespillerinders alder. Vi ved jo alle sammen her-nede, at deres gennemsnitsalder er 44,6. Det vakte derfor svenskernes vilde jubel, da de så Clara Rasmussen, det var da et nyt ansigt! Men det er jo ikke let at få nye kræfter ind ved Det kongelige Teater. De gamle besvimer ligesom hofdamerne i "Svinedrengen", når der er tale om nye kræfter. Balletbørnene må ligefrem listes ind i skuespillet, sådan er dette også gået med frøken Clara -." (Pontoppidan 1, 1949:143).

Emnerne var uforudsigelige, nogle gange var de inspirerede af breve, Esmann havde modtaget fra sine tilhørere. For eksempel indledte han en konference om "Antikviteter" med at læse op af et brev fra "en daglig Læser af 'Berlingske Tidende'", hvem mange af Esmanns udtalelser i foredraget om pressen "faldt uhyre tungt for Brystet". "Hvor denne Passus dog slog mig", sagde Esmann; "hvor mange Mennesker er der ikke, som aldrig ser op fra 'Berlingerens' Spalter for at betragte Livet omkring os".¹⁴⁰ Esmann gav således rollen som nutidens friske mand. Han brød gerne et tabu, som nu for eksempel ved at læse op af et privatbrev eller ved direkte at fornærme nogle af de tilstedeværende blandt publikum. Men oprørsk i nogen social forstand var han ikke. Som Esmanns forfatter- og journalistkollega Albert Gnudtzmann senere sagde det: "Den Ordets Dristighed, som skaffede ham hans store Publikum, beroede mindre paa nogen oprørsk Tendens i selve de Anskuelser, han forfægtede, end paa, at han ved adskillige Lejligheder havde Mod til at sige offentligt, hvad andre Mennesker som oftest kun drister sig til at ytre paa Tomandshaand."¹⁴¹

Chok-effekten var tydeligvis en attraktion ved konferencerne. Men de dybere kvaliteter lå i behandlingen af emnerne, formen. Den har Herman Bang givet et indtryk af i en anmeldelse af en konference, som Esmann undtagelsesvis havde henlagt til "Marienlyst":

Hans Succes beror i Virkeligheden fremfor alt paa Snildheden, hvormed han ordner Emnet og fordeler Vid og Skæmt, saa at sige, gennem alle Foredragets Akter. Net-op Akter. Thi Komedieforfatteren er det just, der i hans Konferencer er virksom. Som den kyndige Komediedigter han er, lader han i sin Tale Lys og Skygge skifte, sindrigt og vis paa sin Virkning.

Og saa er det desuden ikke blot en klog og saare vittig Mand, der fanger fast om Emnet. Det er en Digter, som fantasifuldt fører os gennem mange Stemninger – naar Hr. Esmann taler.

Det er vel Charmens sidste Hemmelighed.

¹³⁹ Takket være den fyldige dækning i pressen, ikke mindst *Vort Land* og *København*, ved vi med ret stor sikkerhed, hvad Esmann sagde om de forskellige emner.

¹⁴⁰ Gengivet af Paul Sarauw i *København* 19.6.1904.

¹⁴¹ Gnudtzmann 1906:270.

Hvad Bang også beundrede hos Esmann, var fremførelsesteknikken. Alt fremstod distinkt og klart. "Hvert Ord trænger igennem og høres", skrev Herman Bang, som forudså, at Gustav Esmann ville blive hyldet overalt, hvor han optrådte ("København" 20.8.1904).

Gustav Esmann formåede virkelig at træde i forbindelse med sit publikum. Det fremgår af pressereferaterne, at tilskuerne fik lov til at komme med mundtlige kommentarer undervejs – og at Esmann altid var mand for en vittig replik. Konferencerne levede, og publikum strømmede til. Esmann øjnede en fremtidig indtægtskilde og overvejede en egentlig turnevirksomhed.

Op til sin fødselsdag den 17. august 1904 blev Gustav Esmann opsøgt af journalisten Christian Houmark, der skrev interviews til "København". "Hvor gammel bliver De i Morgen?" spurgte Houmark. "44, hvis jeg ikke bliver bortrevet forinden. Hvordan sidder mit Haar?" svarede Esmann, som skulle fejre dagen med en optræden på "Sommerlyst". "Hvad vil De fortælle om Deres Generation ved Konferencen?" spurgte interviewer. "Jeg vil skildre mit eget Liv og enkelte af de Mennesker, som har haft Betydning for mig, enten paa den ene eller anden Maade", svarede Esmann og tilføjede: "Men jeg bliver ganske ufarlig. Der er ingen, som behøver at sidde hjemme og ryste. Jeg ser alt i Fødselsdagsbelysning og Chokoladebelysning. Man bliver mild med Aarene" ("København" 17.8.1904). Esmann koketterede med sin 'høje' alder på en måde, som kunne indicere bevidsthed om tidlig død. Eller var det rent krukkeri?

Om selve fødselsdagskonferencen rapporterede Carl Muusmann den følgende dag i "Vort Land". Salen var stuvende fuld af gratulanter med kendte københavneransigter. "Jeg har taget hvid Vest paa", sagde Esmann. "Det skal antyde, at jeg ikke ønsker at tage mig selv højtideligt. Det er der nok, der gør, f. Ex. mine Kreditorer." Og således fortsatte han, i lebendig selvironisk form, med at ridse sin løbebane op frem til han "tilfældig af Kedsommelighed" blev forfatter. "Gustav Esmann dvælede derefter ved de Mænd, der traadte ind i Litteraturen sammen med ham selv. Blandt dem alle mente han, at Herman Bang var den egentlige Gennembrudsmand, idet han ubevidst skabte Trang til personligt Stempel hos danske Forfattere." Således fik brødrene Brandes indirekte en lille hilsen med på vejen; når det gjaldt moderne selvudlevering stod de tilbage for Herman Bang ... og underforstået: Gustav Esmann!

Fødselsdagskonferencen sluttede med fremkaldelser, blomster og telegrammer “samt fra en Anonym: Et med blødt Fløjel og Silkebaand omvundet Birkeris!”¹⁴² Et nærliggende gæt på afsenderens identitet: Karen Hammerich, kvinden, der snart efter skulle tage livet af Esmann.

Kvinden med pistolen: Karen Hammerich

Karen Hammerich blev født den 21.11.1875. Hendes far, Carl Hammerich (1842-94), var læge. Efter at have praktiseret i provinsen flyttede han med sin familie til København. Her kom han dagligt i Studentersamfundet for at læse bladene, fortæller journalisten Carl Behrens i sine erindringer.¹⁴³

Karen Hammerich tog studentereksamen fra Zahles skole 1895. Hun bestod filosofikum hos Høffding og begyndte at studere medicin, men måtte opgive studiet efter to mislykkede førstedelseksaminer i 1900 og 1901.

Frk. Hammerich var “en ladylike ung Dame med smukke Øjne og en ret hensynsløs Bedømmelse af sine Omgivelser,” skriver Behrens, som mødte hende i Studentersamfundet. Både når det gjaldt studieretning og politisk retning, fulgte Karen Hammerich i faderens fodspor. Sympatien lå hos Georg Brandes og det litterære venstre.

Karen Hammerich var skarp i hovedet og hvas i mælet, og hun havde glimrende anlæg for at udtrykke sig på skrift. Men hun var ekstremt nervøst anlagt, og derfor fejlede hun ved det grønne bord.

Da det ikke gik med de akademiske prøver, valgte Karen Hammerich at foretage sig noget praktisk inden for det medicinske område. Hun lærte sig massage og rejste til London for at videreudanne sig og virke dér. Med i bagagen havde hun en sum penge, hun havde arvet efter faderen, der døde, mens hun endnu gik i gymnasiet.

I London udfoldede Karen Hammerich sit skrivetalent i korrespondancer til “Nationaltidende”. Hun dækkede således kong Edwards kroning 9. aug. 1902.¹⁴⁴

¹⁴² Muusmann 3, 1939:234.

¹⁴³ Behrens 1937:253.

¹⁴⁴ Bl.a. ”Brev fra London” 9.8.1902, sign. K.H.

Før hun blev korrespondent for "Nationaltidende", havde Karen Hammerich under mærket Columbine demonstreret sine evner som skribent i "Damernes Blad", der i årene 1898-1902 blev redigeret af filantropen og journalisten Mimi Carstensen. Karen Hammerich debuterede som Columbine i nr. 36, 15. december 1899 med en vittig og ikke ukritisk portrætartikel om "Bjørnstjerne Bjørnson". Men hendes medarbejderskab går formentlig længere tilbage; det synes således at være hende, der under signaturen -ch skrev skuespillerinterviewet "En Aften med Margrethe Nyrop",¹⁴⁵ ligesom det efter alt at dømme var hende, der under signaturen K.H. satte gang i en debat med kronikken "Lidt om Kvindesagen. Bør Kvinder studere?".¹⁴⁶

Under Columbine-signaturen skrev Hammerich herefter vittige causerier, revy over årets begivenheder,¹⁴⁷ teateroversigter,¹⁴⁸ portrætinterviews med alt fra teaterdirektører¹⁴⁹ til mesterbrydere,¹⁵⁰ plus petitjournalistik.¹⁵¹

Hendes lette pen og hendes alsidighed og nysgerrighed pegede på en mulig litterær løbebane. Hun havde forfattet en monolog til skuespillerinden Charlotte Wiehe-Berény, som hun var nær veninde med,¹⁵² og ifølge nekrologer skrevet af folk, der kendte hende i de sidste år, kritikeren C.E. Jensen og redaktøren Anders W. Holm, gik hun med planer om at skrive en roman eller novelle-cyklus med titlen "Mænd og Kvinder".¹⁵³

I flere af sine petitartikler til "Damernes Blad" kom Karen Hammerich ind på københavnerfiguren Gustav Esmann, hvis slagfærdighed tydeligvis charmerede hende. En af artiklerne, portrætinterviewet med den jubilerende teaterdirektør Peter Vilhelm Petersen i nr.42.1900, er blevet til ved en lejlighed, hvor også Esmann angives at have været til stede; så i hvert fald fra 15.3.1900 har han og Karen Hammerich kendt hinanden personligt. Men da

¹⁴⁵ I nr.17, 15. marts 1899.

¹⁴⁶ I nr.31, 1. oktober 1899 (med replik af K.H. i nr.34, 15. november 1899).

¹⁴⁷ I nr.37, 6.1.1900.

¹⁴⁸ Nr.41, 2.3.1900.

¹⁴⁹ Nr.42, 15.3.1900.

¹⁵⁰ Nr.54, 15.9.1900.

¹⁵¹ "Smaasnak!", nr.57, 1.11.1900 og nr.58, 15.11.1900.

¹⁵² Ifølge et interview, Charlotte Wiehe-Berény gav til *Vort Land* 5.9.1904. Monologen ses dog hverken at være blevet opført på scenen eller opbevaret som manuskript.

¹⁵³ C.E. Jensen i *Social-Demokraten* 6.9.1904, Anders W. Holm i *Verdens-Spejlet* nr. 50, 11.9.1904.

Karen Hammerich allerede på det tidspunkt havde gjort sig bemærket som "Bernina-Pige",¹⁵⁴ taler sandsynligheden for, at hun er løbet ind i Esmann i bylivet forinden. Relationen synes at være blevet fast lige efter århundredskiftet. En ven af Karen Hammerich, Sigurd Trier,¹⁵⁵ fortæller, at Karen Hammerich havde Gustav Esmann med som ledsager, da hun i 1902 besøgte Sigurd Triers far, Herman Trier, i dennes Strandvejsvilla.¹⁵⁶ Hos Herman Trier kom ogsaa den unge Edith Rode, som i "Paa Togt i Erindringen" (1954:67f) fortæller, at hun ved et selskab derude traf Karen Hammerich, som hun oplevede som afklaret.

Forholdet mellem Karen Hammerich og Gustav Esmann blev meget nært, da Esmann i foråret 1903 kom til London på det Anckerske legat, som han havde fået tildelt i 1901, og tog bolig på samme pensionat som Karen Hammerich og 'hjalp' hende med at bruge de penge, hun havde arvet fra faderen.¹⁵⁷ Til gengæld bistod hun ham med renskrivning og stenografi, som hun beherskede.

Det fremgår af flere vidnesbyrd, at Karen Hammerich opfattede det sådan, at deres fællesskab i London skulle blive til et ægteskab i København.

Men hvilken slags løfter Esmann end måtte have afgivet ude i det fremmede, så glemte han dem i hvert fald igen, da han var tilbage på de vante strøg. Til journalistvennen Carl Muusmann sagde Esmann: "Jeg skylder den Kvinde meget. Hun har haft stor Indflydelse paa mig, men jeg er bange for, at hun misforstaar Situationen".¹⁵⁸ Muusmann, som var tæt på parret i foråret 1904, mener, at Karen Hammerich troede, at Esmann var fri af sine ægteskabelige forpligtelser. Hun ville være hans "frelsende Engel". Muusmann opfattede hende i øvrigt langt fra som et kedeligt vedhæng eller passivt offer. Hun var "en køn, energisk, ung

¹⁵⁴ Jf. artiklen "Gustav Esmann myrdet af sin forsmæede Elskerinde" i *Aftenbladet* 5.9.1904.

¹⁵⁵ Sigurd Trier (1876-1920) var forfatter, spiritist, Napoleon-dyrker og amatørfotograf. I den sidste egenskab samarbejdede han med Gustav Esmann ved tilblivelsen af en artikel til ugebladet *Hver 8. Dag* nr.1, 7. oktober 1900: 6-7: "Politiet. Med Amatør-Billeder af Sigurd Trier", en foto-illustreret artikel om behovet for "gensidig Agtelse" i forholdet mellem politi og borgere.

¹⁵⁶ *København* 7.9.1904.

¹⁵⁷ Senere lånte Esmann ogsaa penge af Karen Hammerichs mor. Da Gustav Esmann døde, lå en af hans livsforsikringspolicer som gældsbeholdning hos fru Hammerich, jf. *København* 6.9.1904.

¹⁵⁸ Muusmann 1930:146.

Dame, der gjorde Indtryk af at være meget selvstændig”.¹⁵⁹ “Jeg er næsten en Kollega, for jeg er lidt af en Journalist”, sagde hun til Muusmann, da hun blev præsenteret for ham ved en frokost på restaurant “Paraplyen” under Centralhotellet.

Hjemkommet til København igen i begyndelsen af 1904, forsøgte Karen Hammerich at ernære sig som journalist. Hun knyttedes til “Politiken”, hvortil hun, stadig under dæksnavnet Columbine, skrev portrætter og interviews i vittig føljetonstil.¹⁶⁰

Hammerich var en livfuld kulturjournalist, og hendes letløbende stil lå godt netop for “Politiken”. Hendes medarbejderskab ophørte imidlertid allerede i sommeren 1904 efter uenigheder med redaktionen. Karen Hammerich havde, sagde man, svært ved at indordne sig. Hun var sårbar og stridbar, og det opslidende forhold til Gustav Esmann var ved at bringe hende helt ud af balance.

Agnes Henningsen¹⁶¹ fortæller at hun “lige før deres død” havde fået et glimt af deres “forrevne sind” ved en premiere i Dagmar-teatret.¹⁶² Agnes Henningsen, som ikke var klar over, at Karen Hammerich og Esmann var kærestepar, hilste på Karen Hammerich i mellemakten. Hammerich beklagede sig over Agnes Henningsens evige “storartet” som svar på, hvordan hun havde det. Det syntes Karen Hammerich var “affekteret”.

Efter forestillingen spiste Agnes Henningsen med Esmann på “Bristol”. Esmann talte om “en voldsom pige” og om et kvindeligt individ på et “punkt af hysteri” – uden at nævne navne, men i begge tilfælde drejede det sig utvivlsomt om Karen Hammerich.

For den frisindede Agnes Henningsen var og blev det et kors for tanken, at den “friske pige” og “dygtige studerende” kunne skyde sin elsker og sig selv “fordi han ikke ville være hende tro”.

I København havde Karen Hammerich lejet et værelse i et pensionat i Nørre Farimagsgade, men i sommermånederne, fra juni, boede hun hos nogle venner, forfatteren Sven Lange og

¹⁵⁹ Muusmann 1930: 146.

¹⁶⁰ Bl.a. ”Et Besøg hos Miss Foy”, 16..4.1904, og ”Den smukke Oterita. Interview”, 20.7.1904.

¹⁶¹ Henningsen 1949:7ff.

¹⁶² Det var formentlig 25.5.1904 til *Trold kan tæmmes* med den norske skuespillerinde Johanne Dybwad.

dennes familie, i Holte. Få dage før den tragedie, der afsluttede hendes liv, havde hun været på pensionatet for at meddele, at hun ville vende tilbage ugen efter.

Intet tyder på, at hun ligefrem havde planlagt at slå Esmann ihjel. Men der var mange tegn på, at hun var desperat. "Esmann, sagde hun, er den eneste Mand, der har vundet mig. Ham eller Ingen. Bliver det ikke ham, saa gaar det galt!" sagde hun til veninden, balletdanseren og skuespillerinden Charlotte Wiehe-Berény, som efter tragedien blev interviewet til avisen "Vort Land" (5.9.1904). Karen Hammerichs humør svingede, fortalte veninden. I påsken havde Wiehe-Berény truffet Karen Hammerich og Esmann i Paris, og ved den lejlighed havde de begge udstrålet "lutter Glæde".

Ugen før tragedien havde Karen Hammerich sagt til Charlotte Wiehe-Berény, at forbindelsen til Esmann var brudt: "Heldigvis! Thi jeg kunde ikke holde det ud mere!" Og et par dage efter så Charlotte Wiehe-Berény dem sammen igen. Sådan svingede hun frem og tilbage.

Kort tid før tragedien havde Karen Hammerich ledsaget af skuespillervennerne Albrecht Schmidt og Margrethe Nyrop opsøgt Esmann i dennes lejlighed; "hun var forsynet med en Ridepisk, og efter at hun først havde rettet voldsomme og forbitrede Ord mod sin troløse Elsker, slog hun ham gentagne Gange i Ansigtet" ("København" 5.9.1904¹⁶³). Da Esmann fik pisken at smage, sagde han "Ta' og la' vær' med det".¹⁶⁴ Det dramatiske optrin sluttede med en slags forsoning, og snart efter sås parret igen i det københavnske natteliv.

Robert Neiiendam mener, at Esmann nærmest nød spændingen: "Kort før han blev skudt, saa jeg ham sidde paa "Sommerlyst" med den kultiverede Dame, som dræbte ham, paa den ene Side og det Kvindemenneske, for hvis Skyld han døde,¹⁶⁵ paa den anden. Der var aabenbart Højspænding i Luften, furios Dramatik, som morede ham, men kostede hans Liv."¹⁶⁶

At Karen Hammerich til det sidste opfattedes som en kultiveret dame, har vi flere vidnesbyrd om. Forfatteren og redaktøren Anders W. Holm, som mødte Hammerich i foråret

¹⁶³ Artiklen gengivet i brevene bearbejdet form i Breidahl & Kjerulf 1, 1938:433.

¹⁶⁴ Fortalte Albrecht Schmidt til skuespillerkollegaen Robert Neiiendam, jf. Neiiendam 1953:97.

¹⁶⁵ Neiiendam hentyder formentlig enten til varietésangerinden Sylvia Bjerring eller (snarere) til den letlevende dame, som gik under navnet "Nyborg-Mis" eller "den fynske Mis".

¹⁶⁶ Neiiendam 1953:97.

1904, havde dannet sig et indtryk af hende som “et sjældent og indtagende Menneske”. Det skrev han i sin nekrolog over hende i “Verdens-Spejlet”.¹⁶⁷

Holm fik så meget tillid til Karen Hammerich, at han brugte hende som skribent i sit blad. Hun skrev entusiastiske portrætartikler om skuespillerinderne Anna Norrie¹⁶⁸ og Margrethe Nyrop,¹⁶⁹ og så gav hun, som Anders W. Holm formulerer det, “en meget træffende Skildring af Gustav Esmann som Conferencier”.¹⁷⁰

Jo mere man studerer forbindelsen mellem Karen Hammerich og Gustav Esmann, des mere forkert virker det at omtale Karen Hammerich som Esmanns ’elskerinde’. Esmann var rigtig nok gift, og han havde et erotisk forhold til Karen Hammerich, så i overfladisk teknisk forstand var hun hans ’elskerinde’. Men han havde andre erotiske bekendtskaber (’elskerinder’) ved siden af, og set fra hans perspektiv var Karen Hammerich snarere en tidligere ’elskerinde’, der var blevet en nær og krævende veninde.

Set fra Karen Hammerichs perspektiv, var der tale om kærlighed. Hun elskede Esmann indtil besættelse. Hun opfattede sig givetvis ikke som Esmanns ’elskerinde’, men som den, der skulle have ham og leve sammen med ham. Han var hendes elskede. Når hun ikke kunne få ham levende, var hun åbenbart parat til at tage ham med i døden.

Bisættelse og nekrologer

Karen Hammerich blev begravet i dybeste stilhed på Vestre Kirkegaard den 12. september, på ugedagen for dødsdagen. De nærmeste frabad sig offentlig opmærksomhed.¹⁷¹ “Jeg var oppe hos moderen sammen med Far og glemmer aldrig det forgrædte ansigt”, skriver Louis L. Hammerich i erindringsbogen “Duo” (1973). Louis’ farfar var bror til Karen Hammerichs far. Drengen var 12 år, da han og hans far besøgte Karens ulykkelige mor den 7. september 1904.

¹⁶⁷ Nr. 50, 11.9.1904.

¹⁶⁸ “Den skønne Helene”, nr.25, 20. marts 1904.

¹⁶⁹ “Margrethe Nyrop”, nr.33,15. maj 1904.

¹⁷⁰ Verdens-Spejlet nr. 35, 29. maj 1904, signeret *Tigergratie*.

¹⁷¹ På anmodning fra Karen Hammerichs mor indrykkede hendes nevø, politiassistent Tvermoes, en notits i *Aftenbladet* 7.9.1904.

Karen Hammerich bisattes fra Kommunehospitalets Kapel, hvor kisten "henstod smykket med signerede Kranse fra Familien og ganske faa af de allernærmeste Venner," som det dagen efter hed i "Vort Land", der altså på trods af forsøget på hemmeligholdelse fik dækket begivenheden.

Karen Hammerich blev melodramatisk foreviget i en selvstændigt udgivet skillingsvisen af signaturen Glimt: "Tænk, den Skønne hun mødte som Brud/ i den hvide Uskyldigheds Farve,/ gennemborede ham som en Larve/ med Revolverens rammende Skud".¹⁷²

En enkelt nekrologskribent, Johannes Hansen i "Middagsposten" (5.9.1904), omtalte hendes handling som "det dumme og hysteriske Fruentimmerskud".

Men generelt var mindeordene over Karen Hammerich præget af medlidenhed, ja, forståelse.¹⁷³ Karen Hammerichs skuespillervenner Charlotte Wiehe-Berény og Margrethe Nyrop gav udtryk for en almindelig opfattelse, da de til avisen "København" (6.9.1904) sagde, at man ikke kunne tale om overlagt mord. Den troløse Esmann og hans 'bohemi' havde drevet Karen Hammerich til den desperate handling. Hun var lige så meget offer som han.

Gustav Esmann var blevet bisat tre dage forinden, den 9. september, fra krematoriet på Nylandsvej.¹⁷⁴ Bisættelsesceremonien blev overværet af et halvt hundrede særligt indbudte venner, forfatterkolleger, skuespillere, teaterdirektører, bl.a. Johan Knudsen, Karl Larsen, Peter Nansen, justitsråd Peschardt (eksekutor i boet), C.E. Jensen og frue, W. Christmas, Norrie og Fritz Petersen, Jacob Jacobsen, Poul Møller (Centralhotellets vært), grosserer Børgeesen (slægtning på mødrene side).

¹⁷² Skillingsvisen findes som særtryk på Det Kgl. Bibliotek. Teksten er endvidere gengivet (uden kildehenvisning) side 40 i Hans Helge Madsens collagebog *Estrup møder Esmann i Panoptikon* (1970).

¹⁷³ Sondrup Andersen 2009:181 efterlader det indtryk, at ingen begræd Karen Hammerichs død. Det er misvisende. "Rigt begavet kastedes hun af Livsskæbnen ud i det store, urolige Ocean, hvorfra ni af ti vender skibbruddet eller slet ikke tilbage", skrev C. Arctander i *Hjemmet*. Og i *Verdens-Spejlet* nr. 50, 11.9.1904 gav Anders W. Holm hende mange smukke ord med på vejen.

I *Hjemmet* nr. 37, 11.9.1904.

¹⁷⁴ Urnen blev senere nedsat på Holmens kirkegård.

Til bisættelsen var der blevet komponeret inderlig og statelig sørgemusik af den kun 24 år gamle Jacob Gade, som Esmann kendte fra "Sommerlyst", hvor Gade havde virket som kapelmester.¹⁷⁵

Operasangeren Niels Juel Simonsen, der ligesom Gustav Esmanns far havde været ved det Aarøeske strejfkorps i krigen i 1864, sang B.S. Ingemanns salme "Lyksalig, lyksalig, hver sjæl, som har fred!" – med den i Esmann-sammenhængen særdeles træffende fortsættelse: Dog ingen kender dagen, før solen går ned.

Herman Bang holdt ligtalen. Han havde dagen forinden øvet sig med to unge skuespilere som publikum. Den ene af dem, Valdemar Willumsen, fortæller i et tilbageblik ("Berlingske Tidende", 16.8.1964), at Bang under fremsigelsen lå "henslængt i en sofa med hånd under kind".

Ligtalen gjorde et stærkt indtryk; "flere af de tilstedeværende Damer hulkede højlydt", skrev Aftenbladet (10.9.1904). Bang henvendte sig direkte til den døde i kisten og sendte ham en sidste hilsen, fra vennerne, familien og den by, Esmann havde elsket og dyrket i sin kunst. Han tegnede også et psykologisk portræt:

I Livets Maskefærd, hvor alle bærer Maske for deres Ansigt og løber her og der og saa lidet kan hjælpe hverandre, bar ogsaa Du Din Maske. Du havde valgt dig Spotterens, og lyst var Dit Vid, men Masken var dog ikke Dit Ansigt.

Vi, der havde fulgt Din Ungdom, vidste det. Som ung var Du bly og allersnarest skræmt af Livet. Inderst inde i dine Øjne boede Angsten og Ensomheden.¹⁷⁶

Billedet af den maskebærende Gustav Esmann havde Bang foregrebet i den nekrolog, han lod trykke i "København" (5.9.1904), hvor det om Esmann hed, at han var "spaltet indtil Bunden af sit Væsen". Bang skrev, at Esmann levede, som om han var rig, mens han i virkeligheden var fattig. Han gav rollen som kunstner, men troede næppe på sit eget kunstner-

¹⁷⁵ I 1996 blev sørgemusikken indspillet (som værk nummer 15; 2 minutter og 32 sekunder) på cd'en *Air Norvégienne* (Ambia CD 3503-2) af Jacob Gades barnebarn Filip Gade (harmonika) og dennes hustru Gia (violin). Jacob Gade skrev "Sørgemusik ved Gustav Esmanns Baare" den 5. september 1904 og arrangerede to dage efter musikken for det hornorkester, som fremførte den ved bisættelsen, jf. Gram Christensen 1996:28ff (med gengivelse af partituret), 68 og 128.

¹⁷⁶ Herman Bangs tale gengivet i *Vort Land* 10.9.1904: "Gustav Esmanns Ligfærd" (usign.).

kald. Han vedblev at være amatør, men en amatør, der tvungen af nødvendighed måtte kalkulere med publikums smag som en litterær forretningsmand. Under sin vittige hjerne bar han et blødende hjerte. På grund af de skuffelser, livet beredte ham, formede hans klogskab sig som spot. Bag den ydre sikkerhed gemte han en indre hjælpeløshed. "Den sikreste af alle Københavnerne var den usikreste af os alle", hed det i Bangs fejende flotte gennemgang af modsigelserne i Gustav Esmanns liv og sind.

Herman Bang var ikke den eneste, der mente at kunne se gennem Esmann: "Satiren og Spotten var hos Gustav Esmann egentlig kun en ydre Fernis. I Bunden var han en god og medfølelse Karakter," stod der samme dag i nekrologen i "Berlingske Tidende" (5.9.1904). Og i "Vort Land" (5.9.1904) hed det, at Esmann "paa Bunden" var "et ualmindeligt elskværdigt Menneske."

Men andre steder i pressen smældede piskeslagene ned over spotterens ryg. "Det Savn, han efterlader sig som offentlig Personlighed, vedrører kun hans publicistiske Personlighed," skrev "Dagens Nyheder" (6.9.1904) i en harsk nekrolog, som direkte talte om "en Brist i hans Personlighed". Den anonyme nekrologskribent mente, at Esmanns mundtlige journalistik havde undergravet hans stilling som forfatter. Og i "Dannebrog" (5.9.1904) var litteraten Otto Borchsenius så harsk i sin hån over skandalejournalisten Gustav Esmann, at nekrologen nærmest virkede som en hævnakt efter personlige konflikter. Borchsenius skrev, at et knaldende pistolskud havde udslukket en typisk københavnsk levemands tilværelse: "I en saa tynd Traad hang den overlegne og blaserte Causeurs og Conférenciers Liv. Det er, som Smilet og Spotten knap var forsvundne fra de smalle Læber, idet de stivnede og fortrak sig i Døden."

Borchsenius fandt, at Esmanns "sidste Experiment med at bringe Nyheds- og Skandalepressen i Konferencens Form" var bedst tjent med at blive forbigået i tavshed. "Den Takt, den Smag, der i hvert Fald udkrævedes, ejede Esmann ikke", fastslog O.B., som altså ikke havde megen respekt for Gustav Esmanns principielle taktløshed.

Esmanns egen avis, "Vort Land" (5.9.1904), anstrengte sig tydeligvis for at give en afbalanceret vurdering. Den anonyme nekrologskribent konkluderede, at Esmann havde levet længe nok til at sikre sig et navn som "den slebne, behændige Skildrer af vor Tids Bourgeois, som den originale, gennemvittige Personlighed, der altid var saa slagfærdig i Riposten, og som den Mand, der aldrig lod sig indfange af nogen Kliks, som altid bevarede sin udprægede og ejendommelige Selvstændighedstrang." I en usigneret note i samme avis samme

dag blottedes endnu en dobbelthed hos maskebæreren Esmann: "I hans Hjem var han gammeldags patriarkalsk og hyggelig. Der strøg han ganske Ironien og Sarkasmen bort. Esmann var da et virkeligt Hjertemenneske."

Dagen efter (6.9.1904) bragte "Vort Land" nogle mindeord ved journalisten og forfatteren Jens Pedersen. "Det kan godt være, at Manden med den skarpe Tunge og Københavnerspotten gik med Maske og dækkede over en Følelses-Vildskab, der var saa højtidelig, at den i Styrke var langt intensere end Smilet og Latteren og Kulden, som vi alle kendte saa godt." Hans onde vid var ifølge Jens Pedersen kun udtryk for "Uafhængighedstrang og uimponeret Selvfølelse".

Den mest koldsindigt analyserende nekrolog skrev kritikeren C.E. Jensen (anonymt) i "Social-Demokraten" 6.9.1904. C.E. Jensen, der havde fulgt Gustav Esmann og Karen Hammerich på nært hold i tiden op til tragedien, konstaterede, at forholdet mellem dem var blevet "en uophørlig Lidelse – en gensidig Pine – for dem begge", men det var en forbindelse, "som ingen af dem havde Styrke nok til for Alvor at bryde – før Fortvivlelsen trykkede hende det dræbende Vaaben i Haanden." C.E. Jensen mente således ikke, at Karen Hammerich ensidigt kunne lastes for den tragiske udgang. "Det var en Ulykke, at de havde lært hinanden at kende. Thi den Kærlighed, som hun nærrede til ham, formaaede han med sit nervøst urolige og splittede Følelsesliv ikke at gengælde." Esmann var splittet mellem hjemmet med sønnen, som han elskede, de flygtigere kvindebekendtskaber i varietéverdenen, hvis luft det var blevet ham en livsnødvendighed at indånde, og så Karen Hammerich – "det var en Treklang, som endte i Disharmoni".

C.E. Jensen så en vis dramatisk konsekvens i Esmanns endeligt: "Han var blandt den sidste Generations danske Forfattere den sikreste, den ægtefødte Dramatiker. Og han kunde ikke selv have ønsket sig en mere dramatisk Afslutning paa sin Tilværelse, hvis Livsnerve var Sensationen, end at dø for en Kvindes Haand, som elskede ham, og at føres i Rustvogn til St. Johannes en Søndag Eftermiddag, mens alle Varietéerne lukkede op."

Tankegangen bag C.E. Jensens afsluttende bemærkning fik en aforistisk formulering i Christian Gulmanns nekrolog i Tilskueren: "Mordet viste sig som en Drama-Slutning af besk Logik, saa vel forberedt som den var uventet",¹⁷⁷ mens Sven Lange gav logikken en kraftig

¹⁷⁷ Gulmann 1905:407.

moralsk drejning i en kronik i "Politiken" 16.6.1905¹⁷⁸: "Livets egentlige Maal er Ligevægt i alle Forhold – og han, der for sin øjeblikkelige Nydelses Skyld tankeløst skabte Sorg og Smerte omkring sig, han maatte dø. Og denne grumt alvorsfulde og retfærdige Død rejste for sidste Gang hans Livs flygtige Indhold som en Hvirvel af Gnister. De sluktes hurtigt, og nu er de Aske."

Sven Lange sankede gloende kul på hovedet af "den populære Modeskribent": "Han vidste, hvad Sukces'en koster: Sensation, Smaakneb, Fingerkys til Publikum i den rolige Sanddruheds Sted – og som Resultat deraf: en voksende LigeGYldighed hos de Mennesker, hvis Dom til syvende og sidst var den eneste, han bejlede til. Han vidste, hvad Ubundethed koster: Træthed, Modløshed, Tvivl, en besk og stundesløs Jagt efter Fred. Og tilsidst fik han at vide, hvad LigeGYldighed for alt menneskeligt koster – den kan koste Livet [...]. Thi han anede ikke, hvad noget var værd".

Bitterheden over det, der var sket med Karen Hammerich, der var en god ven af familien, gjorde Sven Lange rasende veltalende – og præcis? – i dommen over Esmann: "Hans Anarkisme var pelsklædt og kuldsvær – en forkælet Bourgeois' galgenhumoristiske Krum-spring".

Således spændte nekrologerne over et bredt spektrum, fra Herman Bangs forstående indlevelse i Esmanns eksistentielle modsætninger til Sven Langes moralske dom over Esmanns 'anarkisme'. Den måde, hvorpå forfatteren var kommet af dage, gjorde det naturligt for nekrologskribenterne at forholde sig til hans livsførelse, herunder hans hang til skandaler. I den forbindelse kom også hans skrevne journalistik på tale. Kun få så noget positivt i den. Blandt dem var Anders W. Holm,¹⁷⁹ som så til gengæld reducerede Gustav Esmanns betydning som forfatter. Anders W. Holm mente, at Esmanns forfatterskab efter debuten grundlæggende var af journalistisk art; hvad der drev ham, var ikke ideer eller sjælelige rørelser, men behovet for at skaffe sig en position. Esmann indrettede sig merkantilt med litteratu-

¹⁷⁸ Optrøkt i Lange 1929.

¹⁷⁹ Verdens-Spejlet nr.51, 18.9.1904.

ren, og blev derfor ikke nogen fremragende digter.¹⁸⁰ Til gengæld blev han ifølge Holm en eminent journalist.

Fremstillingen her har underbygget Anders W. Holms høje vurdering af Esmanns journalistik. Samtidig er kernen i Esmanns journalistiske aktivitet og talent blevet indkredset: provokationen, sensationen, skandalen.

Men kernen er ikke alt. Uden Esmanns kundskaber og vid og uden den højt udviklede litterære stilsans, hvormed han omsatte sine iagttagelser og meninger i avistekster, ville hans sensationsbevidsthed have været ret uinteressant.

Gustav Esmann var en forfatter, der bevidst og behændigt badede sig i offentlighedens søgelys – og i den forstand var han en moderne forfatter.

Modsat hvad han har fået ry for, var Esmann også en produktiv forfatter. I de tyve år han nåede at virke som skribent, frembragte han i gennemsnit ét litterært værk om året: tre prosasamlinger,¹⁸¹ en børnebog¹⁸² og en lille snes skuespil.¹⁸³ Prosasamlingerne og de fleste af skuespillene findes samlede i den tre-bindsudgave af Gustav Esmann Samlede Værker, som Gyldendal, dvs. Peter Nansen, foranstaltede i 1907. Denne statelige udgave forbigik elegant den hårdtslående journalistik og de skandaløse sider af Esmanns skribentvirksomhed.

¹⁸⁰ Kritikken af Esmann som 'merkantil' forfatter var ikke ny. Den fik sin skarpeste formulering, da litteraturhistorikeren Vilhelm Andersen anmeldte Esmanns skuespil *Theatret* i *Illustreret Tidende* nr. 9, 28.11.1897 (optrykt i Andersen 1914:63ff).

¹⁸¹ *Gammel Gæld*, 1885, *I Kjøbenhavn*, 1891 og *Livet er – !*, 1904.

¹⁸² *Ibs Rævejagt*. Illustreret af Valdemar Andersen, u.å. [1903].

¹⁸³ Se afsnittet "Dramatikeren" i denne bog.

Novellisten

Gustav Esmanns prosakunst udfoldedes først som raffineret, elegisk naturalisme, men tog snart efter farve af den storbyjournalistik, Esmann dyrkede ved siden af sin dramatiske og litterære virksomhed. Romankunsten manglede Esmann tålmodighed til, men det blev til tre samlinger af kortprosa: "Gammel Gæld" (1885), "I København" (1891) og "Livet er – !" (1904).

Gammel Gæld – Den overperfekte debut

Da Gustav Esmann som 24-årig begyndte som journalist og redaktionssekretær på "Politiken" i oktober 1884, havde han allerede sit første litterære værk, en novellesamling, i støbeskeen. En tekstprøve, optakten til novellen "Børn", blev optrykt i "Politiken"s julenummer 25.12.1884, hvor det i en fodnote meddeltes, at novellen ville udkomme på P.G. Philipssens Forlag i begyndelsen af det nye år.

"Gammel Gæld" udkom i april 1885¹⁸⁴. Den bestod, som det fremgik af undertitlen, af "To Noveller": "Gammel Gæld" og "Børn".

Det var omfangsmæssigt en beskeden tryksag, men ved at gøre siderne små og sætte hver tekstsider i ramme lykkedes det forlaget at strække teksten til 162 sider og få helheden til at fremtræde som en elegant lille bog.¹⁸⁵

Gammel Gæld var uden forord, og uden præsentation af indhold og forfatter. Læseren mødte kun de rene tekster. Den lille tryksag signalerede kunst, ikke journalistik og sensation.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Udgivet i ugen 18.-24. april 1885, jf. Borup 8, 1942:128. Bogen ses annoteret i *Berlingske Tidende* 20.4.1885.

¹⁸⁵ Titelnovellen optog godt 70 sider (s.3-74), men "Børn" fyldte 75 sider (s.77-162). I *Samlede Værker* 1, 1907, står de to noveller trykt på i alt 58 sider.

¹⁸⁶ Uden at argumentere videre for påstanden hævder Sondrup Andersen 2009:180, at Esmann her "med usædvanlig tæft for det salgbare i soft porn slog ind på realismens enemærker".

Indholdet var ellers nærværende og provokerende nok. Historierne handlede om kønssygdom og selvmord, utroskab og uønsket graviditet. Stedet var Danmark og København, her og nu.

Titelnovellen, som også er den først placerede i bogen, er en fortælling om en veletableret læge i provinsen, som en dag modtager et brev fra en nær ven fra studieårene i København. Vennen fortæller, at han har besluttet at skyde sig selv, og at han vil være død, når brevet læses. Brevet er hans forklaring og forsvar. Bag den tunge beslutning ligger et lægebesøg dagen før brevets affattelse. Lægen har stillet en diagnose, som han siger er sikker. Det er det. Af sammenhængen fremgår det, at "det" er en kønssygdom, efter alt at dømme syfilis. Sygdommen er ikke fremskreden, men den forhindrer Otto Vilhelm Glahn, som han underskriver sig, i at se en ægteskabelig fremtid med Anna Helene, datteren af den ministerielle kontorchef, han arbejder under.

Fortiden har indhentet ham: "Jeg troede alt var klaret, hver Fortidens Fordring indfriet, hver gammel Gæld betalt, og saa forfalder denne sidste Vexel, som jeg har glemt at regne med."¹⁸⁷

Titlens "Gammel Gæld" skal altså forstås i overført betydning som gamle trykkende forpligtelser, man ikke let kan gøre sig fri af.¹⁸⁸

Novellen er udformet som en raffineret rammefortælling med flere beretninger indfældet i hinanden. I rammen fortælles i tredje person om de to studentervenner, der først var meget tæt på hinanden, men siden kom på afstand, fordi den ene forførte den andens elskerinde. Fortælleren zoomer ind på den ene af vennerne, lægen Holck, som har giftet sig og fået et barn og blevet "en god Borger, en lykkelig Mand og et almindeligt Menneske".¹⁸⁹ Han er netop på vej ud på et sygebesøg, da postbudet kommer med brevet fra ungdoms-

¹⁸⁷ Esmann 1885:63-64. *Samlede Værker* 1, 1907:23. Variationerne i forhold til førsteudgaven fra 1885 er få og små. I den citerede passage er "Vexel" stavet med ks, og i den sidste sætning står der "har" i stedet for "havde". Hvem der har foretaget de små redigeringer, vides ikke, men værkets forlægger, Peter Nansen, er et nærliggende gæt.

¹⁸⁸ Jf. *Ordbog over Det Danske Sprog* 7, 1925; 1966:430, hvor titlen på Esmanns bog nævnes.

¹⁸⁹ 1885:7. SV1, 1907:2.

vennen i storbyen. Holck udsætter sygebesøget og trækker sig tilbage til sit arbejdsværelse for at læse brevet.

Denne ramme afvikles på seks sider. Glahns jeg-beretning i brevform optager de resterende 64 sider. Vi vender aldrig tilbage til Holck og får altså ikke at vide, hvordan han reagerer på selvmordsbrevet. Vi læser det så at sige med ham og tvinges til at danne os vores egen forestilling om brevets virkning. En emotionelt effektiv brug af brevformen.

Selvmondsbrevet består egentlig af to breve, yderst ligger det, Glahn har skrevet umiddelbart før selvmordet. Det er dateret "Kjøbenhavn, 15. Juni 1884". Ind i dette brev lægger han som "Indledning til min korte Tragedie" et ikke afsendt brev fra oktober 1883. Dette ældre brev fortæller om et forlist, oprindelig lykkeligt kærlighedsforhold til en kvinde og om en rekonvalescensperiode efter en febersygdom. Det indlagte brev slutter med, at han siger, at hans første ungdom nu er forbi.

Når han ikke afsendte brevet, var det, fordi han fandt det for følelsesfuldt. Nu vedlægger han det alligevel, fordi dets "trætte Stemning", som han siger, gemmer "Kærneduften af min forfejlede Existens".¹⁹⁰ – At lægge et gammelt brev ind i et nyt brev tjener – på den overordnede fortællers niveau – det formål at forstærke brevformens 'dokumentariske' effekt.

Glahn genoptager herefter selve selvmordsbrevet. Han fortæller, hvordan han slog sig til ro som enlig i en storbyejlighed og fandt sit beskedne kontorjob. Det meddeles ikke direkte, hvad han laver eller hvad han har aflagt eksamen i, men læseren må gætte på, at han er jurist. Gennem kontorchefen møder han så dennes datter, som han står i begreb med at besøge i familiens sommerbolig, da han får sin diagnose stukket ud og beslutter at begå selvmord.

Glahn udmaler dødsscenen i detaljer helt ned til fluerne, der vil sætte sig i øjenkrogene og ved munden, når han har skudt sig selv. Han slutter brevet med at sige, at han blot kunne have ønsket sig at tilbringe endnu en aften med Holck, som de gjorde det i ungdomsårene – underforstået: før de kom væk fra hinanden og ulykkerne begyndte.

Ud over at være en selvmorders apologi er brevet således en tribut til et inderligt, indtil kærlighed grænsende venskab mellem to unge mænd. Historien som helhed handler dybest set om tab af ungdom. Det er Glahns tragiske skæbne, der falder i øjnene og skaber

¹⁹⁰ 1885:37. SV1, 1907:13.

dramaet, men også Holck har mistet noget, idet han “gled til Hvile i de Omgivelser, han nu en Gang var kommet til at leve iblandt”.¹⁹¹

Den kun 24-årige Gustav Esmann debuterede således med en (brev)novelle, der synes skrevet på angsten for at komme i ulykke, død eller stivne i livet.

Også debutsamlingens anden novelle, “Børn”, handler om tabet af ungdom: Han følte det, “som der med dette Forholds Død var gledet et Stykke til af hans Ungdom bort”,¹⁹² hedder det om historiens hovedperson, kandidat Johan Tegner, da hans elskerinde, Lily Brun, uden et ord har forladt ham. Tegner forstår ikke, hvorfor. Jovist er Lily gift, men ægteskabet – med en sat jysk proprietær – har ikke forhindret hende i at indlede kærlighedsforholdet til Tegner. I en slutvignet i Dyrehaven dukker Lily op med forklaringen: Hun er frugtsommelig og – hvad vigtigere er – hun tror ikke, at hun ville kunne have holdt fast i Tegner. Hun har aldrig ejet ham, som hun siger.

Forholdet mellem Lily og Tegner har hele vejen igennem været barnligt, og det er dét, og ikke graviditeten, der henvises til med titlen “Børn”. Tegner bekræfter stiltiende Lilys fortolkning af forholdet, da han ikke forsøger at overtale hende til at blive hos ham, selv efter at hun har sagt “Jeg tror ikke, jeg lever. Jeg ønsker det heller ikke selv.”¹⁹³ Mens Lily bevæger sig i retning af døden, kan Johan flanere videre ad Østergade og gøre nye dame-bekendtskaber.

Johan Tegner og Lily Brun kunne lege sammen som børn, men de kunne ikke blive voksne sammen. Esmann understreger barnlighedstemaet igen og igen i novellen. “De er i Grunden et lille Barn”, siger Johan til Lily.¹⁹⁴ Når de to skal spise sammen i Johans ungkarle-lejlighed, dækker hun bordet og beordrer ham til at sidde med ryggen til, indtil hun klapper i hænderne, “ligesom Børn, der ikke maa komme ind, før Juletræet er tændt”,¹⁹⁵ forklarer fortælleren. “Store Dreng, ligger han dér endnu”, siger Lily, når hun kommer og vækker

¹⁹¹ 1885:7. SV1, 1907:2.

¹⁹² 1885:152. SV1, 1907:54.

¹⁹³ 1885:161. SV1, 1907:58.

¹⁹⁴ 1885:119. SV1, 1907:42.

¹⁹⁵ 1885:133. SV1, 1907:47.

Johan om morgenen.¹⁹⁶ Begge parter deltager i denne børneleg. “Vi gaar op og la’r os fotografere i Dag. Jeg véd et Sted for urolige Børn”,¹⁹⁷ udbryder Johan på et lykkeligt tidspunkt i deres forhold. Og til sidst, da legen er forbi, sammenfatter Lily deres kærligheds-eventyr således: “Vi har været som to Børn, der legede sammen paa tynd Is. Hvad kan den ene for, at den anden styrter igennem ...”.¹⁹⁸

Motivet med de voksne, der ’leger kærlighed’, gjorde et så stærkt indtryk på Herman Bang, at han brugte det som model for skildringen af Lille-Gerster og Mathilde i romanen “Stuk” (1887), hvor også selve persontegningen af Lille-Gerster bærer mindelser om Esmann, som gik under navnet Lille-Es.¹⁹⁹ Herman Bang-biografen Harry Jacobsen²⁰⁰ mener, at Esmann havde fortalt kærlighedshistorien langt finere end Bang. Samme synspunkt blev fremført i to aviser allerede ved Stuks modtagelse.²⁰¹

At Herman Bang faktisk læste Gustav Esmanns debutbog, behøver ingen lang bevisførelse. Bang var på en nordisk oplæsningsturne, da bogen udkom og bad om at få den tilsendt. I et brev til Peter Nansen fra Åbo den 26.4.1885 skriver Herman Bang: “Esmanns Bog har jeg modtaget og takket ham i et Brev, som vist gør ham vred. Men jeg maatte sige ham, at den elegant skrevne Bog syntes mig baade lykkelig og ulykkelig som Debut. Jeg ved ikke, hvor jeg skal finde Fremtidsløftet i al denne Fuldkommenhed.”²⁰²

Umiddelbart virker det bizart at gøre ’fuldkommenhed’ til en negativ kvalitet. Men det er værd at fundere over præmisserne, for i sin konklusion fik Herman Bang forbløffende nok ret: Som skønlitterær prosaist nåede Gustav Esmann aldrig højere end i de to debutnovel-

¹⁹⁶ 1885:144. SV1, 1907:51.

¹⁹⁷ 1885:147. SV1, 1907:52.

¹⁹⁸ 1885: 161. SV1, 1907:57. Også SV-udgaven har ”Hvad kan saa den ene for” uden ”gøre”.

¹⁹⁹ Jf. Nørreslet 1987:278.

²⁰⁰ Jf. Harsløf 1977:203.

²⁰¹ Jf. Harsløf 1977: 109 og 119.

²⁰² Nielsen 1918:97. Jf. også: ”Esmanns Bog. Ja – ser du – den er maaske akkurat, hvad den skal være – men den er ikke meget – din Bog [Unge Mennesker, 1883] er ofte, som den ikke skulde være – men den er noget.” Herman Bang til Peter Nansen Bergen 11.6.1885, Nielsen 1918:12. Herman Bangs brev til Esmann om *Gammel Gæld* synes at være gået tabt.

ler; de var på hver sin måde formfuldendte: "Gammel Gæld" med sin raffinerede, successivt afslørende brug af brevets jeg-form, "Børn" med sine impressionistiske scener og dialoger. Kompositionen var begge steder velberegnet; Esmann fik sine regnestykker til at gå op. Hovedpersonerne opløstes i resignation eller selvtilintetgørelse. Der var intet overskud, ingen fremdrift, ingen indignation, men megen kunstnerisk konsekvens i skildringen af undergangen.

Hvor omhyggeligt Gustav Esmann arbejdede med sine virkemidler, ser man, når man sammenligner det fragment af "Børn", som forfatteren offentliggjorde i "Politiken" 25.12.1884 (betitlet "Introduktion. Novellefragment"), med det, der blev den endelige tekst i bogen fire måneder senere. Det drejer sig om afsnit I, altså novellens optakt. Helt overordnet har Esmann koncentreret teksten ved at stryge ufunktionelle beskrivelser, især af oplevet byliv (f.eks. "indaandende Stenbroens Lugt, Restaurationskældernes varme Stank, lyttende halvt til Samtalestumperne som surrede forbi hans Øre" ... "døvet af Omnibussernes Raslen, Piskeknaldene, Droskernes Rullen" osv. Væk med den slags prosalyrik!). I detaljen har han konkretiseret stilen ved at erstatte alment vurderende ord med præcist karakteriserende ord, således f.eks. at "hendes smækre, indtagende figur" er blevet ændret til "hendes pigeslanke Figur". Resultatet er en strammere og mere spændstig tekst i bogversionen. Hertil kommer så, at teksten, som i avisen fremtrådte som ret massiv med sine tre store afsnit, i bogen blev brudt op i hele otte afsnit med mere liv og rytme til følge. Alt i alt en stilsikker omarbejdelse. Og stilen var da også, hvad Esmann blev rost for, da bogen udkom.

I sin anmeldelse i "Politiken" 28.4.1885 fremhævede Edvard Brandes bogens "rene og skønne Stil, der straks anviser den en egen Plads i vor Literatur." Hvad anmelderen også fremhævede som noget originalt og værdifuldt, var skildringen af "den Type af en ung Mand, som her er skabt eller eftervist". Edvard Brandes var derimod mindre tilfreds med kompositionen ("løse Studier, som er tilfældigt sammenknyttede"), og han fandt slutningen på titelnovellen urimelig ("Baade Sygdommen og Selvmordet er tilklæbet"). "Men for Folk, der elsker Litteratur for dens egen Skyld, er disse Indvendinger temmelig ligegyldige", skrev Edvard Brandes, som altså ikke forstod eller bevidst valgte at lukke af over for bogens beklemmende og velberegne deterministiske logik. I stedet hyldede han Esmann som l'art pour l'art-kunstner.

Edvard Brandes var en kritisk strateg for herren, og hans portræt af Esmann som ren æstet skulle formentlig gøre forfatteren med de uappetitlige temaer – kønssygdom og fatal forførelse – mere spiselig i offentligheden.

Brandes' strategiske hensyn mærkes i hans private brevveksling med den norske forfatter Alexander Kielland (14.3.1885): "En af mine Protegéer, Gustav Esmann, venter jeg en net Bog af".²⁰³ "Jeg fik aldrig din Mening om Esmanns "Gammel Gæld", som jeg var så henrykt over. Du maa dog have anerkendt den omhyggelige Stil – selv om maaske ogsaa du har for megen norsk Dyd til ret at værdsætte dansk Døgnflueliv." (22.7.1885).²⁰⁴

Mere åbenhjertig forståelse mødte Esmann hos den svenske litterat Ola Hansson, som anmeldte "Gammel Gæld" i "Aftonbladet" den 6. juni 1885 og lod recensionen indgå som forfatterportræt i samlingen "Litterära Silhuetter!" I, 1885 (Esmann blev således med ét slag optaget i den bogudgivne litteraturhistorie!).

Hansson skrev sine studier, som også omfattede bl.a. Henrik Pontoppidan og Gustaf af Geijerstam, ud fra det synspunkt, "att en kritikers första uppgift är att förklara en mänsklig karakter".²⁰⁵

Hvilken karakter så han bag Esmanns debutbog? En alt for vidtdreven angst for at komme i berøring med "det ofina, otympliga, tölpaktiga i livet".²⁰⁶

I øvrigt var Hansson fuld af lovord over Esmann' enkle og afdæmpede stil (som han sammenlignede med Vilhelm Topsøes, men alligevel karakteriserede som original) og anså ham, hvad formen angår, for en "fullmogen konstnär".²⁰⁷ Problemerne lå i dybden og rækkevidden af hans menneskekundskab. Hansson holdt det for en fejlvurdering at lade hovedpersonen i titelnovellen begå selvmord. Es skulle have ladet Glahn glide ind et tomt, indholdsløst liv, siger Hansson. "Själsmord äro undantagsfall".²⁰⁸ Gustav Esmanns debutbog gjorde et så stærkt indtryk på Hansson, at der ses flere aftryk af den, både formelt, stilistisk, typologisk og tematisk, i Hanssons eget skønlitterære gennembrudsværk, novelle-

²⁰³ jf. Borup 5, 1941:202.

²⁰⁴ Jf. Borup 5, 1941:208.

²⁰⁵ Hansson 1885; 1920:7.

²⁰⁶ Hansson 1885; 1920:92.

²⁰⁷ Hansson 1885; 1920:93.

²⁰⁸ Hansson 1885; 1920:93.

samlingen “Sensitiva amorosa”, 1887. Forbindelseslinjerne er blevet kortlagt nøje i en disputats af den svenske litteraturhistoriker Hans Levander. Om Esmanns debutbog skriver Levander,²⁰⁹ at dekadencepræget kommer til udtryk som vemodig pessimisme, dyrkelse af forgangne oplevelser i erindringen og en raffineret sensualisme. I den første novelle, “Gammel Gæld” bevæger Esmann sig ifølge Levander inden for naturalismens interesse-sfære, da han lader en mand begå selvmord, fordi han ikke kan gifte sig pga. en i ungkarleårene pådraget kønssygdom. “Børn” kalder Levander en tragisk erotisk idyl og sammenligner hændelsesforløbet med Maupassants erotiske novellistik. På trods af tilknytningen til de naturalistiske temaer udvikler Esmann i denne novelle en intim stemningskunst, som ikke længere er naturalistisk, konstaterer Levander. “Børn” er impressionistisk stilkunst.

I konservative kredse blev “Gammel Gæld” mødt med nysgerrig forargelse. Forfatteren Otto Rung, som voksede op i en fin officersfamilie i Store Kongensgade, fortæller i sine erindringer, at hans forældre tog behørigt afstand fra usædelige forfattere som Gustav Esmann og Peter Nansen, hvis bøger de i dybeste hemmelighed lånte i et legebibliotek.²¹⁰

Der var det særlige ved Esmanns ‘usædelighed’, at den var så kultiveret udført. Eller som Erik Bøgh vittigt skrev om novellerne i en af sine “Dit og Dat”-føljetoner i Dagens Nyheder (10.5.1885):

”Fra Formens Side er de særdeles haabefulde: livligt, naturligt og anskueligt fortalte, og elegant trykte med fine Indfatningslinier og saa lidt Tekst paa Siden som muligt.

For Indholdets Vedkommende er de derimod saa “haabløse” som muligt. De har ikke en Gang haab om at blive lagte under Beslag af Politiet – netop fordi Formen er saa pænt overholdt.”

Med den sidste passage henviste Bøgh til Herman Bangs “Haabløse Slægter”, som ved udgivelsen i 1880 blev kendt utugtig, og som Bang i 1884 havde udsendt en redigeret version af.

²⁰⁹ Levander 1944:234.

²¹⁰ Rung 1942; 1983:182.

Bøgh ironiserede veloplagt over novellernes dystre perspektiver og advarede børn og barnlige sjæle mod at stifte bekendtskab med hr. Esmanns Børn. Men han fastholdt hele vejen gennem anmeldelsen, at “det hele er godt fortalt.”

En anderledes entydig nedrakning blev bogen genstand for i en usigneret anmeldelse i Dagbladet 10.5.1885. Anmelderen skrev, at Esmann i form (Kiellands) og indhold (Maupassants) tilpassede sig Georg Brandes’ nye skole: “Hr. Gustav Esmann har betalt sin Gjæld, bestaaet sin litterære Kakkellovnsexamen og gaar nu fri og frank ud i vor lille kjøbenhavnske Verden som “lovende ung Forfatter””. Esmann var heldig, at han havde fået “et saa hæderlig bekjendt Forlæggerfirma til at endossere hans litterære Vexel”, mente anmelderen og tilføjede: “Men Gustav Esmann skulde dog ikke friste Lykken oftere”. Kort sagt: en ideologisk insider-anmeldelse, højreprensens svar på Edvards Brandes’ strategiske manøvrer i “Politiken”.

Gustav Esmann blev således ved sin debut kasteskyts i det moderne gennembruds kulturkamp.

Litteraturhistorisk tilhører “Gammel Gæld” den pessimistiske 1880’er-litteratur, som fulgte i kølvandet på Georg Brandes og 1870’ernes moderne gennembrud. I 1880’erne var de store idealer bristet, og horisonten havde lukket sig. Flanørforfatterne Herman Bang, Peter Nansen og Gustav Esmann troede ikke mere på lykken ved personlighedens frigørelse fra religion og gammel moral. Deres prosakunst peger på nye bindinger, til barndommen som noget uovervindeligt, til driften som skæbne og til storbyen som livsform. I deres noveller er samfundet reduceret til selskabslivet og forlystelsesstederne.²¹¹

Per Thomas Andersen²¹² henregner Esmann (og Nansen) til dekadencelitteraturen, overgangstiden mellem naturalismen og modernismen, hvis danske hovedrepræsentant i Andersens fremstilling er Herman Bang med “Haabløse Slægter”. For Esmanns vedkommende nævnes kun “Gammel Gæld”. I sin kortlægning af dekadencen søger Andersen specielt efter værker, hvor det generelle forfald eller værditab også slår igennem på det psykologiske plan som en “jegets desorientering” (Andersen 1992:16). I Per Thomas Andersens

²¹¹ Jf. Jørgen E. Tiemroths sammenlignende analyse af Bang, Esmann og Nansens københavrnoveller fra 1880’erne (Tiemroth 1986:19-35). Tiemroth mener, at Esmanns ”få københavnske noveller kunstnerisk hæver sig over både Bangs og Nansens”, 1986:22.

²¹² Per Thomas Andersen: *Dekadanse i nordisk litteratur 1880-1900*, 1992.

litteraturhistoriske fortolkning foregriber dekadencen (og dermed Esmann) modernismen og postmodernismen (samme:19). Sætter vi, at Per Thomas Andersen har ret, er det tankevækkende, at et af Esmanns formelle midler til at opnå denne fremskudte position er brevfiktionen, en form, der i Esmanns periode, det moderne gennembrud, syntes at have sin storhedstid bag sig.

I efterskriften til den foregående periodes sidste store danske brevroman, Goldschmidts "Breve fra Choleratiden" (1865), lægger forfatteren selv en vis distance til brevformen ved at omtale den som den vistnok uheldigste for en roman.²¹³ Goldschmidt véd, at brevromanen kan blive opfattet som gammeldags, men praktiserer altså formen alligevel. Det er så pikant, at man næsten kan kalde det postmoderne!

Brevfiktionens udbredelse i det moderne gennembruds danske litteratur er aldrig blevet kortlagt systematisk, men fraværet af hovedværker er umiddelbart iøjnefaldende.

Ivrigst dyrkedes brevformen i journalistikken, og her var flanørforfattervennerne Herman Bang, Peter Nansen og Gustav Esmann toneangivende.

Inspireret af fransk petitjournalistik fingerede Bang intime breve til læserne og indlagde momenter af brevfiktion i sine føljetoner.²¹⁴ Han brugte også brevfiktionen som ramme i "Fortællinger fra Skumringen" i novellesamlingen "Tunge Melodier" (1880). Men skønt Bang syntes at have alle forudsætningerne for at skrive en brevroman, afstod han herfra. Måske fordi brevromanens tendentielt langsomme og reflekterende modus passede dårligt til den impressionistiske romans ideal om at indfangе livet i dets øjeblikkelige bevægelighed.²¹⁵ Måske også fordi brevromanen simpelt hen ikke var på mode i tiden.

Peter Nansen skrev en fuldt udfoldet brevroman, "Fra Rusaaret" (1892), men publicerede den karakteristisk nok først som debatjournalistisk føljeton i "Politiken".²¹⁶ Skønt romanen blev vel modtaget, forsøgte Nansen ikke at gentage successen.

Også Gustav Esmann lod det blive ved det ene vellykkede forsøg i "Gammel Gæld". Han lagde fiktionsprosaen til side, udfoldede sine digteriske anlæg i dramatikken og fortsatte med journalistikken, som han så til gengæld tonede litterært og levendegjorde med sin

²¹³ Jf. analysen af romanen i John Chr. Jørgensen: *Om breve*, 2005:65ff.

²¹⁴ Jf. John Chr. Jørgensen: *Jeg, der kender Pressens Melodier ...* 2003:26ff.

²¹⁵ Jf. Jørgensen 2005:73.

²¹⁶ Jf. analysen i Jørgensen 2005:73ff.

brevstil. For eksempel opkvikkede Esmann en massivt stor anmeldelse af premieren på Edvard Brandes' skuespil "Kærlighed" (21.3.1887) ved at indlægge et langt fiktivt venindebrev, på samme måde som Herman Bang havde gjort det i sine journalistiske føljetoner.

Når den kun 24-årige Gustav Esmann debuterede med noget så 'gammeldags' som et stykke brev fiktion, var det altså, fordi man i det journalistiske miljø omkring ham faktisk praktiserede brevformen, og fordi formen lejlighedsvis også fandt vej til fiktionsprosaen. Foruden hos Nansen og Bang kunne man finde brevformen anvendt hos journalisten og forfatteren Vilhelm Topsøe, som Bang skrev beundrende om i "Realisme og Realister" (1879). En umiddelbar inspirationskilde for Esmann kan meget vel have været Topsøes novelle "I September", udgivet i samlingen "Fra Studiebogen" (1879). I denne novelle viste Topsøe, hvordan man kan nøjes med at gengive én persons breve og alligevel skabe dialogisk spænding – det samme som Esmann gør i "Gammel Gæld".

Når man forsøger at forklare, hvorfor Esmann valgte brev fiktionens form, må man heller ikke glemme, at forfatteren sin unge alder til trods var vel indlæst i den klassiske danske litteratur – det viser hans anmeldelser i "Politiken" – og at han ganske enkelt kan have fundet, at den patinerede brevform passede til debutnovellens elegiske tema om den unge mand, der bliver tidligt gammel.

Hvad er da forklaringen på, at Esmann lod det blive ved dette ene forsøg på at skrive brev fiktion? Ja, det kan ikke være, fordi "Gammel Gæld" blev dårligt modtaget og brevstilen blev kritiseret. Som vi har set, var Edvard Brandes fuld af lovord over for stilen i debutbogen. Edvard Brandes' bror Georg Brandes, som ellers havde forbehold over for Esmann, delte dette synspunkt. "Sprogbehandling af enestaaende Delikatesse", skrev han i et tilbageblik på Esmanns debut i "Kjøbenhavns Børstidende" 24.10.1890, hvor der ikke faldt ét kritisk ord om brevformen.

Brev fiktionens generelt lave status i det moderne gennembruds danske litteratur kan have spillet en rolle for den publicitetsbevidste Esmanns fravalg af formen, men den primære årsag til, at det kun blev til dette ene stykke brev fiktion, var, at en objektiverende, dramatiserende og ironiserende stil snart viste sig at være mere produktiv for Esmann som skribent end den subjektivt indfølelse stil, han havde lagt ud i. Herman Bang havde ret: Debutbogen var for perfekt, for tillavet, til at kunne rumme den uregerlige Gustav Esmann.

For nu at vende tilbage til Per Thomas Andersen og spørgsmålet, om man med en 'gammeldags' brevform kan foregribe modernismen og postmodernismen, så er der bare dertil at sige, at brevfiktionens popularitet kan svinge, men brevformen som sådan kan ikke blive forældet. Efter det moderne gennembrud genoptog forfattere som Karin Michaëlis og Edith Rode brevromanen, og genren har vist sig produktiv også i moderne dansk litteratur, hos Sven Holm og Anders Bodelsen med mange flere.²¹⁷ Så længe mennesker skriver breve – inklusive e-mails – til hinanden, vil de blive mimet i skriftens realisme, brevfiktionen.

I København – Storbyens føljetonist

Gustav Esmanns anden prosabog, "I København" (1891)²¹⁸ var ikke alene uden forord og efterord; den var tillige uden genrebetegnelse. Alligevel udsendte den med sin titel og sine Hans Tegner-illustrationer med københavnske motiver et klart signal: Dette er en art lokal-historie.

Dertil kom, at mange læsere allerede kendte nogle af teksterne fra de blade, hvori de først stod trykt. "I København" var ikke en absolut nyhed, men en redigeret samling af noget allerede populært: Esmanns såkaldte københavnske føljetoner.

"I København" omfatter 9 prosatekster, hvoraf de seks første bærer bynavnet i titlen: "Evropa i København", "Kjøbenhavnsk Demimonde", "Ved et kjøbenhavnsk Badested", "Kjøbenhavnske Væddeløb", "Kjøbenhavnsk Politi", "Beaumonden i Kjøbenhavn".

Den syvende, "Idioten fra Dampskibet" udspiller sig det meste af tiden på færgen mellem Kiel og Korsør, men den ender på Københavns Banegård. Den ottende er henlagt til – og hedder – "Tivoli".

Den niende og sidste tekst adskiller sig fra de øvrige ved at være meget længere og ved at bære persontitel: "Hjort og Michelsen". Den er, som vi skal se, også på anden måde forskellig fra de foregående tekster, men den deler københavnske kulisser med dem.

²¹⁷ Jf. kap. 6,7 og 8 i Jørgensen 2005.

²¹⁸ *I Kjøbenhavn*. Med Billeder af Hans Tegner, 1891; omslag ved O. Andersen; forlag: Schubothé; genudgivet med tegninger 1999. Genoptrykt uden tegninger under titlen *Evropa i København* i SV1, 1907:59-148, hvorfra citeres.

Hans Tegners vignetter og tegninger (folkelivsskildringer, situationsbilleder, portrætter) understreger samlingens dokumentariske og satiriske præg. Nogle gange ligner de ugebladsillustrationer, andre steder er de grovkornede som i satireblade.

Flere af teksterne havde som nævnt været publiceret før.

“Idioten fra Dampskibet” offentliggjordes første gang i “Politiken” 10.8.1888.

“Tivoli” stod først trykt i “Norden. Illustreret skandinavisk Revy”, 6. Hefte, 1887. Dette gennemillustrerede magasin blev redigeret af Henrik Jæger, Gustaf af Geijerstam og – for Danmark – Vilhelm Møller. Esmanns Tivoli-scener var også i tidsskriftversionen leveret af Hans Tegner. “Norden” gik i øvrigt ind med det nummer, Gustav Esmann bidrog til, og satirebladet “Punch” var ikke sen til at give Esmann skylden for undergangen (“Paa Kaféen”, “Punch”, nr. 48, 1.12.1887).

Fire af skitserne havde tidligere stået trykt i Peter Nansens månedsskrift “Af Dagens Krønike” i 1889-90: “Kjøbenhavnske Væddeløb”(1889:80-86), “Ved et kjøbenhavnsk Bade-sted” (1889:205-14), “Evropa i Kjøbenhavn” (1889:328-36) og “Kjøbenhavnsk Demimonde” (1890:53-58).

I samtiden blev skitserne opfattet som en slags lokaljournalistik. En anmelder, Oscar Madsen i “København” (27.2.90), vurderer “Kjøbenhavnsk Demimonde” som ren virkelighedsskildring, idet han siger, at Esmann, der ellers er hjemme i sin by så godt som gå, her røber mærkelige huller i sin viden! Oscar Madsen satte ellers stor pris på Esmanns pen, og da “Af Dagens Krønike” gik ind, skrev Madsen, at “man vil søge tilbage til Hr. Esmanns vittige og virtuosmæssigt stilerede Københavner-Skitser” (“København” 10.6.1890). Oscar Madsen omtaler også teksterne som “Causerier” og Esmann som “københavnsk Kronikør”.

Skitserne virkede som oaser i Nansens over lange stræk noget tørre tidsskrift. I en anmeldelse af septembernummeret 1889 skrev Oscar Madsen: “Unge Damer vil – saa vel som vi andre – hurtigt faa “Krøniken” kær. De vil glæde sig fra Maaned til Maaned til Esmanns pikante og vittige Causerier, der stadig serveres i et Sprog, som maa tilfredsstille selv den mest lækkersultne. Den Fornemmelse, med hvilken man giver sig i Lag med dem, er en lignende, som naar man faar en fiks lille Lammekotelet, passelig stegt, anrettet mellem Gemyse og Grønt paa en guldrandet Tallerken.” (“København” 12.10.1889).

Tidsskriftets redaktør, Peter Nansen, ville gerne have været i stand til at servere Esmanns lækre retter lidt hyppigere. I en redaktionel note ved udgangen af 1889 sukkede

Nansen over, at det kneb for Esmann med regelmæssig levering af disse "københavnske Føljetoner" (1889:636).²¹⁹

Esmann havde gjort sin lokalhistoriske føljetongenre til et begreb allerede, før teksterne fremkom i bogform.

Med sine københavnske føljetoner lægger Esmanns sig stofligt og tematisk i forlængelse af Herman Bang, men stilistisk er han helt sin egen. Bangs føljetoner var åbenlyst subjektive, brevlignende reportager, hvorimod Esmann opdyrker en objektiverende stil næsten uden brug af jeg-form, men med flittig brug af man-form og passivkonstruktioner.

Esmann beskriver ikke konkrete, unikke oplevelser, men fænomener, der gentager sig, fordi de knytter sig til årstider, døgnet etc. eller fordi de er udtryk for vaner og holdninger, typisk knyttet til bestemte socialgruppers adfærd. Selv et zar-besøg i København beskrives i iterativ (gentagende) præsens som en årligt tilbagevendende begivenhed. Nutidsformen har samtidig dramatiserende funktion: "Paa Toldboden staar den københavnske Presse og inspicerer Czaren" etc.²²⁰

Esmann går efter det typiske, og de navngivne personer, han indlægger i sine byskildringer, er netop at betragte som genkendelige typer, ikke individer. Selv når han en sjælden gang skriver "jeg" og skildrer en bestemt idiotisk dansker, han har mødt, så fremtræder denne som repræsentant for klassen af danske idioter ("Idioten fra Dampskibet").

Esmanns fortællerattitude er distanceret, ja, nærmest blasert. De mennesker og grupper, som skildres, er holdt ud i strakt arm. Ofte tager Esmann ganske vist udgangspunkt i noget, der ligner neutrale kendsgerninger, men snart efter har han givet beskrivelsen en komisk eller ironisk drejning: "København besidder et veludviklet Politi. Fra Spidserne til de laveste er det kendt og frygtet af Befolkningen, som et Politi bør være. De ledende Elementer er dog nærmest kun kendte af Navn og hedder alle sammen forholdsvis fredeligt Petersen."²²¹ Erhvervsgrupper beskrives som artsvæsener og sammenlignes med (andre) dyrear-

²¹⁹ I et tilbageblik i en kronik i *Politiken* 28.5.1917 skriver Nansen, at Esmann i *Af Dagens Krønike* bidrog med "en Række beundrede Københavner-Skitser".

²²⁰ SV1, 1907:62.

²²¹ Der var på dette tidspunkt flere ledende københavnske politifolk, som hed Petersen, jf. artiklen "Politiets Petersener" i *København* 27.7.1890.

ter: "En københavnsk Dagpolitibetjent har en vidunderlig Færdighed i at komme til Syne, og i samme Nu forsvinde igen. Man véd aldrig, hvor man har ham. Han dukker pludselig op af en Kælderhals, blinker med Øjnene, slikker sig om Munden, stryger Skægget, og inden man ser sig om, er han forsvunden – i en anden Kælderhals. Det er ganske som en Ræv ved en Klapjagt."²²² Pæne unge mænd, som vil giftes ind i det dannede selskab, skal "modnes til Parringsvalget under erfarne Mødres skarpe lagttagelse". Og når en ung mand således "tør garanteres fri for skjulte Fejl paa Aand og Legeme", "tilkendegives det ham ved forskellig Opmuntring, hvilken af Stammens unge Jomfruer der efter hans Kaar og Udsigter er ham bestemt".²²³

Stilen er gennemgående pseudovidenskabelig med en umiskendelig snert af akademisk ironi. Chr. Gulmann karakteriserede senere denne stil som "bypræget og spændstig" (Gulmann 1905:414).

I teksten om Tivoli anvender Esmann den direkte henvendelse, en form som normalt bruges til at skabe fortrolighed med, men Esmann bruger også denne form på en generaliserende måde: "Kan De huske om Søndagen, naar Far og Mor skulde ud, og De fik Lov til at gaa med Ane Kokkepige i Tivoli".²²⁴

Genremæssigt er teksterne som antydnet svære at kategorisere. De er for litterære og fortællende til at passere for artikler. De er for tætte og ciselerede til at blive kaldt skitser²²⁵ eller causerier (selv om Esmanns anmelder Oscar Madsen brugte begge disse betegnelser). De er for lidt subjektive til at være essays i traditionen fra Montaigne; i det omfang man kan takser dem som essays, er de det i traditionen fra Bacon, altså den objektiviserende, stramme og stilistisk ciselerede form.²²⁶ 'Føljetoner' er nok den bedst dækkende betegnelse: litterært stiliserede reportager med stof hentet fra virkelighedens verden; stederne er genkendelige, nogle af navnene også. Det overordnede ærinde er deskriptivt, analytisk og samtidig kritisk. Beskrivelsen af det årlige zar-besøg i København er således én lang ironisering over den provinsielle danske presse ("Evropa i København").

²²² SV1, 1907:88.

²²³ SV1, 1907:95.

²²⁴ SV1, 907:104.

²²⁵ Om skitse som genrebegreb, se Rømhild 1986:145ff.

²²⁶ Jf. Borup Jensen 1999:33ff.

København er gennemgående skildret som en småstad, der forgæves forsøger at ligne Paris. I København er selv den letlevende kvinde "borgerlig og højhalset beskeden" ("Københavnsk Demimonde").²²⁷

En enkelt tekst skiller sig markant ud, både ved sin længde og sin form: "Hjort og Michelsen"; den optager omkring 40 bogsider, mens de øvrige otte tekster kun strækker sig over 4-8 sider; og mens de korte tekster er virkelighedsrelaterede, så er "Hjort og Michelsen" åbenlyst fiktion, en fortælling om to opdigtede personer – som dog fremtræder som sociale typer og derved udviser et vist slægtskab med de navngivne personer, som stedvis dukker op også i de korte tekster.

Hjort og Michelsen er en burlesk fortælling om to jurastuderende overlasse drenge, der under foregivende af at repetere sammen, tilbringer et muntert døgn med to damer af den københavnske 'demimonde'. Efter at have ekviperet sig drager de først på skovtur til Frederiksdal og derefter tager de i Tivoli, for så morgenen efter at vågne op med gevaldige tømmermænd. Historien er uden egentlig intrige, alligevel har den fremdrift. Den er fortalt i scener af næsten filmisk skarphed og med et væld af iagttagelser i manerer og sproglig adfærd. En kåd 'kultursociologisk' studie.

"I Kjøbenhavn" blev modtaget som en forudsigelig succes. "Som vittig Fortæller er Hr. Esmann aldrig naaet højere end i dette Stykke moderne Kjøbenhavneri, som mange vil læse med genkjendende Forstaaelse, og som alle vil nyde paa Grund af Skildringens højt kultiverede Kunst og sikre Takt", hed det i "Politiken" (sign. N. 29.11.1891). "Læserne vil flokkes om hans nye Bog som Bierne om Blomstens Honningsgjemme", skrev "Kjøbenhavn" (sign. C.E., dvs. Carl Ewald, 23.11.1891). "En stor Fortælling "Hjort og Michelsen", slutter den underholdende Bog, der sikkert vil blive læst af de mange Kjøbenhavnere, som have Lyst til at se deres "egne Vindever".²²⁸ Og de ere saamænd ikke faa", forudså "Adresseavisen" (usigneret 8.12.1891). I "Social-Demokraten" (17.12.1891) lovpriste Jean alias C.E. Jensen forfatterens mildt spottende, men ikke moraliserende tone. Den anonyme anmelder i den avis, Esmanns selv skrev for, "Dagens Nyheder", mente det sikkert også godt, da han gav udtryk

²²⁷ SV1, 1907:69.

²²⁸ "Her kan vi se vores egne Vindever", siger kobbersmedemesteren i Hostrups Gjenboerne, 1844.

for håbet om, at bogen kun var forstudier til “et samlet Arbejde af mere substantiel Natur” (18.12.1891). Men det må have virket som en kniv i ryggen på den pertentlige Esmann, som aldrig kom nærmere til romanformen end i “Hjort og Michelsen”.

”I København” blev ikke den salgssucces, som anmelderne havde forudsagt. Det er en gammel erfaring: Hvad der gør sig strålende på avispapir og i tidsskrifter, lader sig ikke altid udgive i bogform med held. Bogen nåede ikke ud over første oplag.

”Hjort og Michelsen” blev genoptrykt med undertitlen “En Kjøbenhavnerfortælling” i 1904. Og hele “I København” kom til at indgå i første bind af Esmanns Samlede Værker i 1907. Men vi skal helt frem til 1999, før vi finder et separat optryk af “I København”.

I 1967 blev “Hjort og Michelsen” genudgivet af Selskabet Bogvennerne med illustrationer af Helge Hall og forord af forfatteren Arne Hall Jensen. Sidstnævnte skriver, at han og dramatikeren Sven Clausen beundrede fortællingen så meget, at de stiftede “Det hemmelige Gustav Esmann-selskab” med hyppig oplæsning af bogen.²²⁹

Esmann har alle dage, også når han har været glemt i offentligheden, haft sine aficionados.

Livet er –! – Den genopstandne, men svækkede novellist

Gustav Esmann døde under dramatiske omstændigheder den 4. september 1904. Kun et par uger efter, den 22. september,²³⁰ kunne forfatterens nye forlag, Gyldendal, annoncere en Esmann-bog med titlen “Livet er –!”

Hvad der lignede et kommercielt sensationsgreb – Esmann er død, Esmann leve! – var imidlertid en skæbnens tilfældighed. Esmann havde selv foretaget tekstudvalget.²³¹ Han nåede blot ikke at se bogen udgivet. Forlaget valgte at sende bogen på gaden, som den var, dvs. uden meddelelse om forfatterens pludselige bortgang.

Bogen var ikke alene uden forklarende forord og genrebetegnelse, den var tillige uden indholdsfortegnelse. Det var med andre ord en særdeles skrabet udgivelse. Det eneste

²²⁹ Hall Jensen 1967:11. Hall Jensens forord trækker i øvrigt på kendte kilder og byder ikke på noget biografisk eller analytisk nyt. Hall Jensen levede 1903-78 og har følgelig ingen personlige erindringer om ”Lille Es”.

²³⁰ Annonce i *Vort Land*.

²³¹ Jf. Ludvig Holsteins anmeldelse i *Politiken* 10.10.1904.

udenværk var en bagsideannonce for 10 Gustav Esmann-titler, fortrinsvis skuespil, som Gyl-dendal havde overtaget fra Esmanns tidligere forlag.²³²

”Livet er –!” består af otte tekster, hvoraf én skiller sig markant ud: skuespillet ”Paradis”.²³³ De syv øvrige er prosastykker. Ved nærmere eftersyn skiller en af disse sig igen ud: ”Grete”, et erindringsstykke i jeg-form (dog med novellistiske kvaliteter). De resterende seks tekster fremtræder som fiktion med opdigtede personer og hændelsesforløb. Alle seks er de sam-tidsnoveller, og alle udspiller sig i København. Nogle er portrætnoveller, andre korte pointe-rede forløb. Stilistisk svinger de fra det almanakagtigt sentimentale, over det kådt løsslupne til det skånselsløst afslørende. Kompositionen sigter på afveksling. At dramaet ikke er pla-ceret til sidst, men indfældet næstsist, tyder på bevidst komponering. Skuespillet ”Para-dis” synes at være taget med, dels fordi det ikke har været bogudgivet før, dels fordi det har novellistiske kvaliteter i pointe-dannelsen.

Samlingen er den mest uegale af Esmanns tre prosabøger. Udgivelsen vidner ikke om overskud eller evne til fornyelse. Det er en relativt ukritisk opsamling af tekster fra årene 1885 til 1903.

Titelnovellen ”Livet er –!” er et portræt af forhenværende godsejer von Brasen, som nu også er forhenværende levemand i København. Kassen er næsten tom. ”Snavs Verden, man lever i”,²³⁴ mumler han til sidst, da han snyder en gammel prostitutionsveninde for betalin-gen.

Novellen er båret af, hvad man kunne kalde humoristisk desillusion: ””Hvad er Livet,” filosoferer von Brasen langs ad Bredgades Fliser” ... ”hvad er Livet, naar Sprutten saa hur-tigt kan løbe af et Menneske!”.²³⁵ Svaret finder von Brasen i nogle linjer af en vise sunget af en af hans gamle sangerindebekendtskaber: ”Livet er intet Morskabstheater/ Saadan som det har været før!”.²³⁶ På sine egne sørgmodige og beskedne præmisser er det en stringent og usentimental tekst.

²³² Bogens tekster findes genoptrykt – i originaludgavens rækkefølge – i SV 1, 1907, hvortil henvises.

²³³ Paradis. Dagmar-teatret 2.9.1898. Interiør fra Tyverne. Forinden trykt i årbogen *Juleroser* 1894.

²³⁴ SV1, 1907:161.

²³⁵ SV1, 1907:158.

²³⁶ SV1, 1907:161.

Den efterfølgende tekst, "Tvillinger", er derimod en tårevædet almanakhistorie. Den stod oprindeligt trykt i "Politiken"s juleudgave 26.12.1885 og var formentlig aldrig blevet genoptrykt, hvis ikke Georg Brandes i et blødt øjeblik var kommet til at huske tilbage på den som et mesterstykke.²³⁷ Historien er et portræt af en tyveårig adjunktfrue, der ligger febersyg i barselssengen efter en svær tvillingefødsel – to piger; hun har i forvejen en dreng på ét år. I en mellemtime kigger adjunkten hjem og siger, at hun må skynde sig at blive stærk og rask – der er ikke råd til, at hun ligger syg længe. Da han er gået græder hun, men snart op. Feberen løfter hende på sine vinger:

"Den lille Frue blev liggende. Klare Taarer fyldte hendes Øjne og randt over Kinderne ned i hendes blanke, brune Haar der under Natkappen flød hen over Pudren.

Men snart holdt hun op med at græde. Hendes Blik fik en tør Glans, der kom Hede Pletter paa hendes Kinder. Saa løftede Feberen hende paa sine Vinger, gyngede hende op og ned i susende Sving, hvirvlende højt og svimlende dybt. Og gennem Luften for hendes Øjne svævede der lange skinnende Slør, bleggyldne, rosenrøde, og matblaa med glimtende Striber af Guld".²³⁸

Det det er den prosalyriske stil-tråd fra H.C. Andersen over J.P. Jacobsen til Herman Bang trukket ud til bristepunktet.

Som Ludvig Holstein skrev i sin anmeldelse i "Politiken" 10.10.1904, er der unægtelig er "en god Slump Sentimentalitet" i denne skitse.

Næste tekst, "Lægen", bringer os tilbage til åbningsnovellens kynisme.

Lægen Crone beretter over for vennen, jeg-fortælleren, at han har haft besøg af et nødstedt ægtepar, begge provinsskuespillere, manden en gammel ven. Deres ærinde var at få

²³⁷ "Han naaede som Sprogkunstner sit højeste i en lille historie om en ung Kone, der faar Barselsfeber, som i sin Tid stod i et af "Politiken"s julenumre og ikke vilde gøre nogen Mester skam." (*Kjøbenhavns Børstidende* 24.10.1890).

²³⁸ I bogtrykket fra 1904 (og i SV 1, 1907:166) lyder den sidste passage: "Og gennem Luften for hendes Øjne sank, blev ved med at synke, lange skinnende Slør, bleggyldne, rosenrøde og matblaa med glimtende Striber af Guld."

foretaget en abort, men han har måttet afvise dem af lægeetiske grunde – han har svoret en “Eksamensend”, siger han.²³⁹ Senere indrømmer han, at motivet var mere egoistisk: Det kunne have ødelagt hans karriere, hvis kvinden ikke kunne holde mund over for veninderne.²⁴⁰ Novellen er en nådesløs afsløring af en hykler.

Novellesamlingen veksler mellem ofrets og magthaverens synsvinkel. I “Aprikoserne”²⁴¹ følger vi et offer, den knap 19-årige sypige Anna Frølich. For at overleve i en periode uden arbejde samler hun levemænd op på gaden. I det trefasede forløb tegnes først et portræt af sypigen, dernæst skildres hendes møde med student Jørgen Grüner; de går på cafe sammen og får noget at drikke, skønt Anna havde mere brug for et måltid mad. I novellens tredje del har Anna taget studenten med hjem på sit værelse; de har samleje, og han forærer hende en æske kandiserede abrikoser – og går sin vej. “Saa spiste hun aprikoserne”.²⁴² En almanakhistorie, lidt i stil med “Tvillingerne”.²⁴³

“Herrens Veje!”²⁴⁴ er en kort, pointeret historie i jeg-form. Den handler om en journalist, Hermansen, der har fået tre måneders fængsel for at fornærme politidirektøren.

Jeg-fortælleren, som er ven af Hermansen, møder ham så igen og ser, at knejpepræget er gået af ham. Hermansen er kommet på ret køl i fængslet, han har fået skrevet en bog, er kommet på talefod med sine forældre og er flyttet hjem til dem igen efter at have opgivet sin letlevende kæreste. Til sidst tager han hatten af for politidirektøren og kalder ham “min sande Velgører”. Historien er opbyggelig på en fad, ugebladsagtig måde.

“Grete” er et lille stykke selvbiografi med en indlagt novellistisk, Blicher-inspireret historie om barnepigen Grete og hendes kæreste Mathis, der kommer i slagsmål på grund af hende,

²³⁹ SV1, 1907:169.

²⁴⁰ Teksten er beslægtet med Esmanns artikel ”Modelægens Ventestue” i *Piraten* 1887.

²⁴¹ Tidligere stavedes frugten undertiden således efter tysk og ældre fransk mønster (Aprikose, aprikose).

²⁴² SV1, 1907:183.

²⁴³ Internt i forfatterskabet også beslægtet med ”Gadens Fugle” i *Piraten* 1887 – og med skuespillet *Magdalene*, 1893.

²⁴⁴ Udråbstegnet i titlen er faldet bort i optrykket i SV1, 1907.

bortvises og ender som gemen tyvekægt. Alt sammen oplevet af en dreng, først i København, siden i Viborg. Den kan læses som erotisk desillusionshistorie uafhængigt af den biografiske kontekst. Allerede ved sin første offentliggørelse, i "Verdens-Spejlet" nr. 29. 17.4.1904, udsendte teksten imidlertid dobbelte signaler: Den bar undertitlen "En Fortælling" (fiktion) og var ledsaget af et foto af den lille Gustav på skødet af Grete (biografisk dokument).²⁴⁵

Den afsluttende tekst, "Desværre kun Jensen" (først trykt i avisen "Vort Land" 25.12.1903), er et humoristisk-satirisk stykke. Det er pjattet helt op i navnene: Digteren baron Bille taler om forfatteren grev Myre, om forlæggeren etatsråd Barnum etc. Sigtet er satirisk: Forlæggeren med reklamenavnet har arrangeret, at alle hans forfattere skal optræde i Tivoli.

Kernen i novellen er en indlagt vanvittig historie om en fest afholdt af et norsk ejendoms-konsortium i København. Kaptajn Hoppestad fra Aas præsenterer sig for en dansker, der siger "mit Navn er desværre kun Jensen". Det synes nordmanden "jagu" er "det danskeste danske",²⁴⁶ han har hørt i sit liv. En røverhistorie om grotesk løssluppenhed.

"Livet er -!" fik en forståeligt nok blandet modtagelse.

I "Vort Land"s usignerede anmeldelse (25.9.1904) hed det, at et spørgsmålstegn i titlen måske havde været mere velanbragt end udråbstegnet, for teksterne "viser nemlig et højst uensartet Livssyn, der veksler mellem kynisk Levemandsblaserthed, stærkt udviklet Sentimentalitet og vindende Elskværdighed." Anmelderen fremhæver formsikkerheden og jordnærheden som kvaliteter. Men finder, at bogen "skæmmes af den lille dramatiske Skitse "Paradis", som er for ubetydelig, og af den første Novellette "Livet er -!", hvis Morsomhed ikke staar i passende Forhold til dens Raahed."

"Politiken"s Ludvig Holstein (10.10.1904) fremhævede derimod titelnovellen for det brillante tag, Esmann har på hovedpersonen. Derimod syntes han, at "Desværre kun Jensen" var grovkornet, banal og umorsom. Overordnet fandt Holstein, at alt sammen var "Pokkers godt skrevet", men at Esmanns talent udelukkende var journalistisk (Holstein sammenlignede stilen med pariserbladenes satiretegninger). Selv når Esmann var bedst –

²⁴⁵ "(Eftertryk forbydes)" stod der ved publiceringen i *Verdens-Spejlet* nr. 29, 17.4.1904 – et signal om, at forfatteren selv agtede at optrykke teksten i bogform (nemlig i *Livet er -!*).

²⁴⁶ SV1, 1907:216.

efter Holsteins mening i historien om abrikoserne – kunne han ikke holde kunstnerisk mål med forfattere som Maupassant og Gogol. Holstein anså dog ikke Esmann for udskevet: “Det sidste, Esmann skrev, har en mere personlig Farve. Grete er fra saa sent et Tidspunkt som 1903. Esmann var her sund og arbejdsdygtig. Med hans bratte Død endnu i frisk Erindring er det ikke uden en vis vemodig Eftertanke, man læser disse Barndomserindringer.”

Ved sin død gik Gustav Esmann muligvis med planer om at skrive et bind noveller med motiver fra den danske provins. I Johannes Marers illustrerede ugeblad “Provinsen” publicerede han den 17. januar 1904 teksten “Ankomst (Indledning til en Provinsnovelle)”.²⁴⁷ Novelleoptakten foregår i en garnisonsby i provinsen. En ritmesterinde skal modtage en mandlig gæst, der ankommer med dampskibet. Et portræt, et situationsbillede, måske optakten til en erotisk historie eller en historie med familieforviklinger. Fragmentet er for spinkelt til, at man kan sige noget bestemt om potentialet.

Heller ikke de københavnske føljetoner havde Esmann sluppet. På sin debutaften som konferencier, mundtlig entertainer, på forlystelsesetablissementet “Sommerlyst” i maj 1904 læste han op af københavnerskitsen “Naar bare man selv ser paa det” (trykt i “Verdens-Spejlet” nr. 35, 29. maj 1904). Historien var ikke meget andet end en flov fuldemandskysse-sketch, og Esmann undlod da også at tage den med i samlingen “Livet er –!”.

Intet tyder på, at den 44-årige Gustav Esmann i det, der ved skæbnens ugunst skulle blive hans livs sidste fase, stod foran nyt prosalitterært gennembrud. Havde Esmann haft noget virkelig godt nyt at byde på, ville han næppe have udgivet samlingen “Livet er – !” med al dens ujævne blandingsgods fra alle årene. Den eneste af teksterne, der kunstnerisk lover noget, er erindringsstykket “Grete”.

Ellers er de nyere af teksterne i den posthumt udgivne samling præget af den forsorne kynisme, som i forfatterskabets udvikling gradvis skulle tage over efter debutbogens elegiske elegance.²⁴⁸

²⁴⁷ Fragmentet, som kun fyldte 1 side, blev aldrig fulgt op af mere tekst. Der stod heller ikke ”fortsættes” efter teksten. I øvrigt gik ugebladet ind med nr. 8, 21. februar 1904.

²⁴⁸ Jf. også Tiemroth 1986:22.

Om udviklingen i Gustav Esmanns novelleforfatterskab – og dermed prosafiktionsforfatterskab, for han havde som nævnt ikke udholdenhed til at skrive romaner – gælder det således, at ungdomsværket med brevnovellen “Gammel Gæld” kom til at stå som den strålende top, hvorfra han var sunken og aldrig mere skulle op.

Esmann debuterede så at sige med sit hovedværk. Udtrykket “gammel gæld” blev hans kendingsmelodi. Han koketterede med denne kendsgerning, når han kaldte en mindeartikel fra Herman Bangs ungdom for “Gammel Gæld” (“København” 1.11.1889), og når han i sine “konferencer” hyldede sine kreditorer som mæcener! En betydelig del af de Esmann-korrespondancer, der opbevares på Det kongelige Bibliotek i København, handler i bogstaveligste forstand om gammel gæld.

Og da Gustav Esmanns nekrolog skulle skrives, genlød melodien flere steder²⁴⁹: Nu var gammel gæld blevet inddrevet.

²⁴⁹ Tydeligt f.eks. hos Gulmann 1905 og Lange 1905.

Dramatikeren

Her skal det handle om Gustav Esmanns produktion inden for den genre, som gav ham mest succes og længst efterliv: dramatikken. Hovedværket er "Den kære Familie" fra 1892. Men det er kun ét ud af den lille snes skuespil, som i rask tempo blev sendt ud fra denne populære, men også omdiskuterede teaterskrædders værksted. Nedenfor tager jeg alle Esmanns dramatiske arbejder i øjesyn og forsøger at give et samlet billede af hans indsats som dramatiker.

Indledning om dansk dram på Esmanns tid

Det stod sløjt til med den nyskrevne danske dramatik i det moderne gennembruds tid i de sidste tre årtier af 1800-tallet.

Når en nutidig, kvalificeret iagttager som teaterprofessor Live Hov (i: Hertel 2004) betragter den nordiske gennembrudsdramatik i fugleperspektiv, kan hun ikke få øje på en eneste dansk skuespilforfatter af betydning. Landskabet præges af norske og svenske forfattere, først og fremmest Ibsen, Bjørnson og Strindberg. Disse dramatikere havde til gengæld urpremiere på flere af deres skuespil i København. Så danskerne spillede alligevel en rolle. Det gjorde vi også ved at levere de kritiske hovedkræfter i skikkelse af brødrene Georg og Edvard Brandes. Sidstnævnte var ud over at være kritiker også forfatter til flere skuespil i den naturalistiske skoles virkelighedsafspejlende og problemdebatteerende stil, men spille-nes kunstneriske kvalitet var diskutabel, og de havde ringe gennemslagskraft hos publikum.

Periodens bedste og mest populære danske dramatikere var Emma Gad og Gustav Esmann, og de udfoldede sig fortrinsvis i komedietraditionen. De lod sig rigtignok inspirere af tidens naturalistiske problemdrama, men de bearbejdede problemerne – køn, familie og samfund – med let hånd i satiriske og harmoniserende former.

Komedieformen har fra Holbergs tid haft en stærk tradition i Danmark. I perioden umiddelbart før det moderne gennembruds tid dyrkedes den lette komedie med held af forfattere som Heiberg, Hertz og Hostrup.

I gennembrudsårene fremmedes de lyse, harmoniserende genrer af Det Kongelige Teaters magtfulde censor Erik Bøgh, som afviste en stribe dystre naturalistiske dramaer, bl.a.

Henrik Ibsens "Gengangere", med den begrundelse, at de var umoralske og samfundsnedbrydende. Bøghs magtposition er blevet anset for en væsentlig faktor, når man skal forklare, hvorfor naturalismen ikke frembragte et eneste dansk storværk (Mejlhede Christensen 1976:77). Erik Bøgh foretrak komedier, dog ikke, hvis de som Emma Gads bragte stærke selvstændige kvinder frem på scenen (jf. Wirmark 2000:311ff.). Det siger noget om Bøghs strenge moralske kodeks, at han ville afvise Gustav Esmanns lystspil "Den kære Familie", fordi det efter hans mening forherligede det nye kyniske handelsborgerskab. Men teatrets direktør gennemtvang opførelsen (jf. Engberg, 1, 1995:415) – til gavn for teatrets pengekasse. Margareta Wirmark, som i bogen "Noras sysstrar" har kortlagt udbredelsesmønstret for det moderne gennembruds dramatik, gør opmærksom på, at "Den kære Familie" næsten kunne måle sig med Et Dukkehjem, når det gjaldt antallet af opførelser på Det Kongelige Teater (jf. Wirmark 2000:190).

Emma Gad og Gustav Esmann nåede ud over landets grænser, skønt de udfoldede sig i den danske komedietradition. Deres skuespil havde et ganske stort nordisk publikum. "Den kære Familie" spredtes inden for et år til samtlige nordiske lande (jf. Wirmark 2000:272). Også syd for grænsen havde Esmann et interesseret publikum: Hele ni af hans skuespil udkom i bogform på tysk, "Den kære Familie" ("Die Liebe Familie") endda i skuespillets danske premiereår, 1892.

Gustav Esmann var således et kendt og udbredt dramatikernavn i det moderne gennembruds tid, men han regnedes ikke til gennembruddets mænd, fordi han foretrak komedieformen frem for det kritisk analyserende drama. Tog Esmann problemer op, anviste han som regel også løsninger. Han yndede at give sine historier en lys udgang. Og når han en sjælden gang nærmede sig det naturalistiske tendensdrama som i "Magdalene", hvor han talte de prostitueredes sag, lagde han agitationen ind i folkekomediens rammer.

Gustav Esmann begyndte som sagt sin litterære løbebane som novellist. Samtidig satsede han på en journalistisk karriere og blev som blot 24-årig ansat på "Politiken". Mens novelleproduktionen aftog, intensiveredes det journalistiske arbejde. Esmann kom til den konservative presse, først "Dagens Nyheder" og derefter "Vort Land", hvor han – som vi har – vakte opmærksomhed med sine skarptskårne teateranmeldelser. Kritikerens Esmann viste sig at være særdeles velbevandret i teaterhistorien. Han greb sit anmelderi dramaturgisk an

og diskutererede alt fra repertoirevalget til lyssætningen. Han blev respekteret og frygtet som en kompetent og nådesløs teaterkritiker.

Men det var som forfatter af skuespil, at Gustav Esmann gjorde sin vægtigste indsats og fik størst succes. Hele 18 scenearbejder fik Esmann opført i perioden 1886-1904. Hertil kommer skuespillet "Fader og Søn", som blev opført posthumt i 1905, færdiggjort af teaterdirektør Einar Christiansen og skuespilleren Poul Nielsen. Det skete på Det Kongelige Teater, som også havde lagt scene til Esmanns debut med "I Stiftelsen" i 1886.

Fem af Gustav Esmanns skuespil havde premiere på nationalscenen; resten blev bragt frem på privatteatrene. Esmann var leveringsdygtig i skuespil, som underholdt publikum og fyldte salene. I betragtning af hans ry for at være lad og langsom var produktiviteten forbavsende høj, især i 1890'erne, hvor hele 13 Esmann-skuespil havde premiere.

Som dramatiker var Gustav Esmann praktisk anlagt. Han evnede at tilpasse stykkerne til teatrene og skuespillerne. Han kom i øvrigt også til at kende flere af skuespillerne privat. Det kan man se af hans korrespondance, som ligger på Det Kongelige Bibliotek. Karl Mantzius spillede han således l'hombre med! Andre skuespillere lånte han penge af. Blandt dem var Betty Müller (senere gift Nansen), som Esmann indledte et kærlighedsforhold til (jf. Kvam 1997:28).

De unge skuespillerinder følte sig overrumplede af Esmanns impulsive charme, men opdagede snart, at han var vidtløftig. Clara Pontoppidan fortæller i sine erindringer, hvordan Esmann engang fristede med champagne for at få en cake walk-dans med hende i Studetersamfundet. Bagefter foreslog han hende, at de skulle turnere med nummeret! (Pontoppidan 2, 1950:12-14; 2. udg. 1965:201f).

En lektion i, hvordan et teater opleves indefra, fik Esmann, da han i en kort periode, marts 1893-januar 1894, var ansat som direktør på Casino. Sæsonen endte i kaos og fallit (se videre i afsnittet om "Magdalene"). Eftersom Esmanns privatøkonomi jævnt hen lå i ruiner, var det nok heller ikke at forvente, at han kunne styre et teater. Men han drog nyttige erfaringer om scenekunstens betingelser.

Gustav Esmann omarbejdede gerne sine tekster undervejs i produktionsprocessen, når han så, hvordan de fungerede på scenen. Det skete, at sidste akt slet ikke var skrevet, når

prøverne gik i gang (jf. Neiiendam 1945:10). Teatrets gesamtkunst lå godt for Esmann. To af sine skuespil skrev han i ligeværdigt samarbejde med andre, "Sangerinden" sammen med Sven Lange og "En Sammensværgelse" sammen med Walter Christmas. Til "Frederiks Redningsmand" fik han Axel Schwanenflügel til at levere sange, og Vilhelm Rosenberg skrev musik til "Den store Maskerade".

Den smidige Esmann beherskede flere dramaformater, også de helt korte. Af hans egenhændigt skrevne 16 spil var 4 enaktere ("I Stiftelsen", "Pebersvende", "Bouquet de Chypre", "Paradis") og 2 toaktere ("Enkemænd", "Før Brylluppet").

Han legede gerne med genrerne og forfattede både en farce ("Frederiks Redningsmand"), en børnekomedie ("En Sammensværgelse") og en pantomime ("De forviste").

Også stilistisk beherskede Esmann flere gangarter, selv om han især blev kendt for sit elegante vid. Nogle af hans skuespil, især "Enkemænd", "Før Brylluppet" og "Theatret", nærmede sig i tone og struktur Henrik Ibsens seriøst afdækkende realisme. Andre var melodramatiske og sentimentale, f.eks. "Magdalene", "Den store Maskerade" og "Vandrefalken". Andre igen kåde og revyagtige, især "Alexander den Store".

Esmann kunne godt lide at bruge det store udtræk, og hvis han havde levet 10-20 år længere, var han med stor sandsynlighed kommet til at skrive for filmlærredet. Det er ikke noget tilfælde, at fire af hans skuespil blev filmatiseret efter hans død: "Magdalene", "Vandrefalken", "Alexander den Store" og "Den kære Familie"; den sidste endda hele to gange.

Det gængse billede af Esmann som den lidt konventionelle, meget stilsikre og permanent succesfulde komedieforfatter er således ikke dækkende. Hans dramatiske produktion var i virkeligheden ganske alsidig. Den var også af svingende kvalitet og gennemslagskraft. "Den kære Familie", "Magdalene" og "Alexander den Store" var gedigne publikumssucceser. Andre af spillene blev mødt med hyssen og opnåede kun få opførelser. Farcen "Frederiks Redningsmand" blev en regulær fiasko; den måtte tages af plakaten efter fire aftener.

Gustav Esmanns vægtigste indsats som dramatiker er hans otte helaftensspil: "I Provinser", "Den kære Familie", "Magdalene", "Den store Maskerade", "Theatret", "Vandrefalken", "Det gamle Hjem" og "Alexander den Store". Af disse udgør familie-dramaerne hovedstammen.

Hovedværket, det righoldigste, det hyppigst opførte og længst levende, er “Den kære Familie”. I det omfang Esmann huskes i dag, er det for “Den kære Familie” , som sidst gik over en dansk scene (Nørrebro Teater) i 1982. Erik Ballings filmatisering fra 1962 blev udsendt i tv i 2003 og lanceret som dvd så sent som i 2006. På den måde er Esmann stadig i omløb som dramatiker.

I samtiden fungerede Gustav Esmanns dramatik også som litteratur: Hans stykker udkom i bogform. Det gælder for 13 af Esmanns selvstændigt skrevne 16 skuespil (undtagelserne er “Frederiks Redningsmand”, “Vandrefalken” og “De forviste,” pantomimen, hvortil der måske slet ikke har eksisteret noget tekstforlæg). To af spillene synes oprindeligt at være skrevet med særligt henblik på at blive læst: “Bouquet de Chypre” og “Paradis”.

Der er aldrig kommet nogen komplet udgave af Esmanns skuespil, men teksterne til 13 af spillene findes optrykt i den trebindsudgave af Gustav Esmanns *Samlede Værker*, som Gyldendal udsendte i 1907. Sidste gang et af hans skuespil blev genoptrykt, var i 1911; det var “Den kære Familie”.

I det følgende behandles alle Gustav Esmanns 19 skuespil ét for ét i kronologisk rækkefølge efter premieredatoerne. Der gives oplysninger om opførelsesstedet, om publicering og evt. genoptryk af skuespilteksten og om overleveringen af manuskriptet. Hvor der foreligger sikre oplysninger om antallet af opførelser, meddeles dette. Værkerne forsøges sat ind i en teater- og litteraturhistorisk sammenhæng. Der trækkes tråde mellem skuespillene – og hvor det forekommer relevant, også tråde til Esmanns liv. Hvert enkelt spil karakteriseres med hensyn til motiv, genre, stil, opbygning etc. Handlingen resumeres. Modtagelseskritikken gengives i hovedtræk, og der gives oplysninger om skuespillets efterliv på andre scener, som hørespil m.v.. Der er tale om systematik, men ikke skematisering. Oplysningernes rækkefølge varieres efter skuespillenes art.

I forlængelse af afsnittet om det posthumt opførte skuespil “Fader og Søn” resumeres og diskuteres Esmann-receptionen generelt.

Det skal understreges, at fremstillingen ikke gør krav på fuldstændighed. Der er f.eks. ikke oplysninger om alle de teatre i provinsen, som har taget Esmann-forestillinger op efter premieren i København.

Det følgende er en første samlet præsentation af Gustav Esmanns skuespil, ikke en fuldstændig registrant eller en udtømmende analyse. De mange kildeangivelser og litteraturhenvisninger skulle gøre det muligt for den interesserede læser at søge videre på egen hånd.

I Stiftelsen (1886)

Gustav Esmann debuterede som dramatiker med "I Stiftelsen", en énakter i otte scener skrevet til Det Kongelige Teater, hvor skuespillet havde premiere 9.9.1886 (rollebesætning gengivet i Aumont og Collin 1, 1896:413). Senere på året udkom det i bogform hos Philipsen: I Stiftelsen. Skuespil i 1 Akt. Herfra er skuespilteksten blevet løftet over i Samlede Værker, 2, 1907:5-24. Manuskriptet til "I Stiftelsen" findes på Det Kongelige Bibliotek (Troensegaard Autografsamling II).

For den del af offentligheden, som kendte Gustav Esmann fra hans medarbejderskab ved det såkaldt 'europæiske' Venstres kamporgan "Politiken" fra grundlæggelsen i 1884 eller som forfatter til novellesamlingen "Gammel Gæld" (1885), der tematiserede tabubelagte emner som kønssygdom og selvmord, overraskede forfatterens debutstykke ved at være fuldstændig ukontroversielt:

Enkefru Thorberg, i rollelisten benævnt Den Gamle, bor på en stiftelse på Frederiksberg sammen med sin 45-årige datter, Martha, som har ofret sig for moderen. Da ægtemanden døde for 17 år siden, rejste sønnen Lauritz til Australien for at gøre sin lykke til bedste for familien. I den mellemliggende tid har han sendt korte hilsener hjem. Hans forehavende er øjensynlig ikke lykkedes, men hans gamle, svagelige mor ønsker brændende, at han skal komme hjem til hendes 80-årsdag. Handlingen udspiller sig på selve fødselsdagen, hvor Den Gamle modtager gaver af Martha og udtrykker bekymring for, hvad der skal ske med datteren, hvis hun selv falder bort. Der kommer familiebesøg, skildret som en kortvarig hvirvelstorm med tragikomiske islæt à la Herman Bang. Moderen lægges til ro og sover ind i døden, hvorefter Lauritz kommer og banker på. For sent til at se og glæde moderen, men tids nok til at redde søsteren fra armod.

"I Stiftelsen" er et vemodigt, til dels melodramatisk, familiedrama. Vittigt, midt i alvoren. Men det måtte ret beset virke mærkeligt, at en ung mand på 26 år af formodet 'radikal'

observans debuterede med et tilbageskuende drama om en gammel dame, der står på gravens rand.

Georg Brandes har i et tilbageblik meget præcist karakteriseret "I Stiftelsen" som "en Idyl, en fin, men sentimental Bagatel" ("Kjøbenhavns Børstidende" 24.10.1890).

Modtagelseskritikken var stilfærdigt anerkendende. "Berlingske Tidende" (10.9.1886) roste Esmann for "godt skitserede" figurer og omtalte udførelsen som "fortrinlig". Den konservative avis lod sig overhovedet ikke afficere af Esmanns ry som radikaler. "Stykket modtoges med Bifald", sluttede den anonyme anmelder.

Grundlæggende positiv var også C.E. Jensen på den anden fløj, i "Social-Demokraten" (10.9.1886). Han havde dog en væsentlig indvending: "For saa vidt – som blot og bar Personkarakteristik i Omrids og med en Stump stemningsvækkende Perspektiv – har Stykket sit Værd. Forfatteren har imidlertid villet gøre mere ud af det og har paa Slutningen samlet en Handling sammen, der tynger og skæmmer det andet noget." Motivet med sønnens hjemkomst vurderede C.E. Jensen som "noget forlorent".

Det samme gjorde Edvard Brandes i "Politiken" (10.9.1886), hvor han talte om et klodset forsøg på en stærk dramatisk afslutning. Men bortset fra det mente Edvard Brandes, at stykket var "et lille Mesterværk" af stil- og stemningskunst. Faktisk fremhævede han det som et moderne vovestykke, at der skete så lidt i skuespillet! I en ledsagende kommentar, "Fra Parkettet", ironiserede "Per Anden" (dvs. Peter Nansen) over, at Det Kongelige Teater havde lukket en Venstreforfatter ind og fået de gamle abonnentinder til at klappe ad ham. "Politiken" anstrengte sig tydeligvis for at finde en positiv vinkel på Esmanns lidet oprørske debut.

I sit debutarbejde for scenen valgte Gustav Esmann således at satse på det dramatiske håndværk. Han demonstrerede, at han kunne skabe figurer og afvikle scener. Selv om skuespillet var alvorligt anlagt, viste det også i glimt forfatterens sans for komedien. Når Den Gamle sagde "strukket" i stedet for "strikket", måtte det fremkalde det højlydte smil hos publikum. Og med Betty Hennings i den bærende rolle (scenefoto i Wirmark 2000:189) blev "I Stiftelsen" en umiddelbar succes for Det Kongelige Teater. Spillet fik 20 opførelser (jf. Aumont og Collin 1, 1896:413).

Efter Gustav Esmanns død (1904) blev "I Stiftelsen" oversat til tysk: "Drei Kammerspiele. Witwer, Vor der Hochzeit, Im Stift." Aut. Übers. aus dem Dänischen von Henny Bock-

Neumann (Berlin, 1908). I Danmark blev stykket udsendt som hørespil så sent som 29.10.1951.

Pebersvende (1886)

Mindre end en måned efter debuten med "I Stiftelsen" trådte Esmann frem som renlivet komedieforfatter. Det skete med en énakter i tre scener, "Peber-svende", som blev opført på Folketeatret 1.10.1886 som forspil til et fransk lystspil, Victorien Sardous "Lad os skilles ad!" Esmanns "Pebersvende" blev udgivet i bogform hos Philipsen samme år, 1886, med undertitlen Lystspil i 1 Akt. Det findes genoptrykt i Samlede Værker, 2, 1907:25-36, og det fik et efterliv som hørespil 22.6.1928. Manuskriptet til Pebersvende beror på Det Kongelige Bibliotek (Collin 171 kvart).

Ligesom i debutspillet er rammen en fødselsdagssammenkomst, denne gang i et restaurationskabinet, hvor to jævnaldrende venner, en læge og en fuldmægtig, mødes i anledning af den enes, lægens, 41 års fødselsdag. Lægen er desillusioneret og ser sig selv som pebersvend, dvs. uden udsigter til at stifte familie. Fuldmægtigen derimod opfatter sig selv som ungkarl med fremtidsudsigter hos kvinderne. En oplevelse, han har haft på vej hen til restaurationen, synes at give ham ret: Han mødte en tiltrækkende kvinde på gaden og inviterede hende spontant med hen på restauranten; hun takkede ja, men sagde, at hun ville komme lidt senere. Da hun dukker op, viser hun sig imidlertid at være i selskab med en ung mand. Gennem nøglehullet ind til nabokabinettet ser fuldmægtigen damen kysse den unge flødeskæg. "Pebersvend!" siger doktoren til fuldmægtigen, som svarer "Aa, lad hende saa ha' det saa godt. Saa gaar vi to ind og trøster os med den bedre Del." "Ja, den er der ingen, der ta'r fra os." Og så går de to venner ind og spiser.

"Pebersvende" er en bittersød, sketch-agtig bagatel, sentimentalt tilbageskuende som debutstykket, men uden dettes alvorlige familietematik. Håndværksmæssigt er "Pebersvende" veldrejet, effektfuldt, kendetegnet ved kunstnerisk økonomi. Stykket gjorde sig da også på scenen, men denne gang fandt kritikken, at Esmann havde taget lovlig let på opgaven.

C.E. Jensen udtrykte anerkendelse i "Social-Demokraten" (2.10.1886), men tilføjede: "Bagatellen er dog maaske lidt for ubetydelig, lidt for meget holdt hen i det almindelige.

Der kunde i de to's Samtale været lagt ind en Smule mere individuel Karakteristik end sket er. Men Arbejdet tyder ligesom "I Stiftelsen" paa udsøgt Smag og følsom Virkeligheds-sans".

I "Politiken" (2.10.1886) var Edvard Brandes glad for stemningsbeskrivelsen i stykket, men mente, at stoffet ville have vundet, "om der var taget lidt dybere fat".

"Indholdet er meget ubetydeligt", men "Pebersvendeidyllen gjør Lykke, fordi den er spillet lige saa naturlig, som den er skrevet", hed det i Erik Skrams anmeldelse i "Illustreret Tidende" (nr. 2, 10.10.1886).

Gustav Esmann skuffede forventningerne hos kritikerne ved at ville for lidt, men tilfredsstillede åbenbart skuespillerne og publikum ved at levere sceneegnede tekster af solid underholdningsværdi. I satirebladet "Punch" (1886:319) kunne Esmann efter sine to første dramatiske arbejder glæde sig over at se sit navn drejet til Succesmann.

At tale om en stor publikumssucces for netop "Pebersvende" er dog at tage munden for fuld. Forestillingen spillede kun fire gange på Folketeatret i 1896. Men skuespillet blev senere, i 1901, sat op på ny, denne gang på Casino, hvor det opførtes 12 gange (jf. Swendsen 1907:136).

Bouquet de Chypre (1890)

"Bouquet de Chypre" er ligesom Esmanns to første skuespil en énakter. Den blev opført af Studentersamfundets fri Teater, som til lejligheden var indlogeret på Folketeatret. Premieredatoen var 26.4.1890 (Dahl 1:1959:322 skriver 3.5.1890, men det var datoen for 2. opførelse). "Bouquet de Chypre" blev trykt i Peter Nansens månedsskrift "Af Dagens Krønike", april, 1890: 377-82. Stykket er ikke siden blevet genoptrykt. Manuskriptet befinder sig på Det Kongelige Bibliotek ("Dramatiske Smaating", Collins Saml. 175).

"Bouquet de Chypre" synes tænkt som læsedrama. Men da situationen bød sig, blev det bragt frem på scenen. Dagbladet "København"s øjensynlig velinformerede anmelder (antagelig Johan Knudsen), meddelte, at Hr. Esmann venligt havde stillet den lille, allerede trykte situation til rådighed for Studentersamfundets fri Teater, fordi den øvrige forestilling ved generalprøven havde vist sig at være for kort (27.4.1890).

Skuespillet er en lille monolog, en artikuleret tankestrøm, udløst af den eau de cologne, hvormed den talende, Vilhelm, parfumerer sine cigaretter.

Efter en bedre middag og to glas madeira ("Hvor har man det godt som gift" – det har han været et halvt år) sidder Vilhelm for sig selv og lader tankerne strømme frit. Den velduftende flakon får ham til at mindes elskerinden Stéphanie i Paris for fem år siden.

Noget tyder på, at Vilhelm havde det endnu bedre som ugift – dengang var kærligheden et rent nydelsesforhold. Han forestiller sig, at Stéphanie kommer bagfra og holder om ham. "Min egen kjære søde lille Pige", siger han og vender sig om – og får øje på hustruen, Clara. Hun forstår naturligvis ikke, at han bliver overrasket.

"Bouquet de Chypre" fremtræder som en pikant erotisk situation, hvor ægtemanden er sin hustru utro i tankerne. Med sin bevidsthedsstrøm udløst af en sansning leder teksten tankerne hen mod Prousts berømte madeleinekage i første bind af "À la recherche du temps perdu" (1913). "Hvor man pludselig kan komme til at tænke paa noget, man troede, man for længe siden havde glemt", siger Vilhelm.

Det ganske korte stykke (5 bogsider) blev i "Politiken" (27.4.1890) omtalt som "en Bagatel af Hr. Gustav Esmann". Anmelderen refererede handlingen og roste hovedrolleindehaveren, Jacob Jacobsen, for hans evne til "at sige Repliker nok saa drevent." Men tilføjede: "De faa prøver sporedes dog i en vis Usikkerhed". Efter at have set genopførelsen skrev anmelderen (4.5.1890), at "Esmanns stilfulde Bagatel" denne gang gik over scenen med "større Sikkerhed og Elegance end sidst".

Men en bagatel var og blev det altså, og virkningen på studenterpublikummet synes at have været derefter. I hvert fald noterede anmelderen i "København", at Hr. Esmanns stykke "var Kaviar selv for denne Hob" (27.4.1890).

I Provinsen (1890)

Efter at have taget tilløb med tre mere og mere bagatelagtige, men stadig velturnerede og pointerede enaktere stod Gustav Esmann endelig frem for offentligheden med sit første fuldt udfoldede drama, "I Provinsen". Det havde premiere i William Blochs iscenesættelse på Det kgl. Teater 23.10.1890 og blev samme år udgivet hos Schuboth: "I Provinsen". Lystspil i fire Akter. Teksten er genoptrykt i Samlede Værker, 2, 1907: 37-122 (hvortil henvises i det følgende). Manuskriptet findes på Det Kongelige Bibliotek (Collin 168 kvart).

Titlen indeholder en slags reference til debutstykket “I Stiftelsen”, 1886, og foregriber desuden Esmanns kortprosabog “I Kjøbenhavn”, som udkom i 1891.

“I Provinsen” er et bredt anlagt lystspil med et stort persongalleri. Handlingen udspiller sig i en mindre provinsby “i vore Dage” (38). Byen har en garnison knyttet til sig – det kunne være Viborg. Esmann trækker på sine personlige erfaringer. Han har gjort iagttagelser i garnisonsmiljøet under opvæksten. Skuespillet giver i komediens form en analyse af standsmodsatninger i det borgerlige provinsmiljø: officeren (en ritmester), embedsmanden (en justitsråd) og købmanden (en smørgrosserer). I en etikettestrid (om retten til at udbringe en skål for kongen) udpeges købmanden som mægler. Han kommer frem til, at han selv skal udbringe skålen, fordi han er blevet fuglekonge; han har selv erhvervet sig retten i modsætning til de to andre, som mener at have retten i kraft af deres embeder – en lille liberalistisk pointe i et ellers ret idé- og plotløst skuespil, som udspiller sig først hos ritmesteren, dernæst hos justitsråden og til sidst i rådhusets festsal (et bryllup) og i det åbne landskab (fugleskydningen).

Den smule plot, der er, handler om at blive gift (et tema, som således føres videre fra “Pebersvende”). Centralt står Ritmesterindens fætter Oscar Elben, 28 år, som lige er ankommet til garnisonsbyen som intendant. Han kommer fra København, hvor han ikke mere “gad gaa omkring og være Selskabsspottefugl og Kaféræsonnør og noget i et Ministerium” (79)(Oscar Elben bærer træk af den unge Gustav Esmann). På vejen i toget har han mødt en ung pige, Julie, på vej til familiebesøg i provinsbyen. Efterhånden som begivenhederne udvikler sig, får den initiativløse, dovne Oscar taget sig sammen til at fri til Julie, og de beslutter sig til sidst for at blive i provinsbyen, som spejler Danmark.

Hele nationen fremtræder som en munter provins. Købmanden synes at sammenfatte moralen i sætningen med den typisk Esmann’ske kortslutning “Skal vi ikke lige saa godt være glade som fornøjede?” (88).

En litteraturhistoriker har forsøgt at sætte Esmanns drama ind i et historisk perspektiv: “Selv officerssøn viste han i “I Provinsen” (1891) en hovedstadflanørs ønske om at indgå i provinsens trygge, borgerlige kasernemiljø. Stykket blev skrevet på et tidspunkt, hvor militarismen i stigende grad blev borgerlighedens samlingsmærke” (Busk-Jensen 2000:554).

Set ud fra en teaterhistorisk synsvinkel er det mest bemærkelsesværdige ved "I Provinsen", hvor lidt forbindelse stykket har med det moderne gennembruds debatdrama, og hvor meget det ligner skuespillene fra den forudgående periode, traditionen fra Heiberg, Hertz og Hostrup.

Der var store nyhedsforventninger til Gustav Esmann forud for opførelsen af "I Provinsen". På premieredagen er Esmann "Ugens Navn" på forsiden af dagbladet København, hvor pseudonymet "Lunette" forudser, at Esmann "vil udvikle sig til det dannede og intelligente, lidt sladrelystne og ondskabsfulde københavnske Societets Yndlingsdigter". "Han, de fint drejede Bagatellers Mand, Causeuren, som greb i Flugten med øvet Haand og chict serverede Døgnetts Æmner – lægger i Aften ud paany med et Helaftens-Stykke, og flere vil efter Sigende følge snarlig efter."

Premiereaftenen var da også noget særligt. "Opførelsen af hans Lystspil "I Provinsen" paa Det kgl. Theater blev en Begivenhed for os alle," skriver forfatteren og journalisten Carl Behrens i sine erindringer (Behrens 1937:128). Af Esmann forventede man noget chokerende eller ligefrem skandaløst.

De toneangivende kritikere var på plads. For "Kjøbenhavns Børstidende" (24.10.1890) anmeldte selveste Georg Brandes. Han var ikke rystet. Tværtimod. Han efterlyste mere dramatik og lidenskab, men anerkendte iagttagelsesevnen og håndværket – gode replikker og vid – og forudså, at stykket ville holde sig en rum tid på repertoire. På forfatterpersonlighedens niveau lød konklusionen: "Der er ikke megen Fart i ham og ingen Tilbøjelighed til at sætte sig store Opgaver, men han har i høj Grad la probité littéraire". Georg Brandes anfægtede altså ikke Esmanns evner eller artistiske redelighed, men fandt, at forfatterens vilje og energi lod noget tilbage at ønske.

I sin anmeldelse i "Politiken" (23.10.1890) efterlyste Georgs bror, Edvard Brandes, mere konfliktstof i dramaet, men gav udtryk for påskønnelse af forfatterens vid og hans evne til at balancere med de mange personer. Anmelderen noterede en slappet interesse hos publikum til sidst pga. fjerde akts episodiske karakter.

Ifølge "Social-Demokraten"s C.E. Jensen var der efter sidste akt næsten lige så megen hyssen som klappen (24.10.1890). C.E. Jensen havde forståelse for publikums reaktion, for skuespillet bød efter hans opfattelse på så lidt handling, at rækkefølgen af de fire tableauer kunne byttes rundt. Hvad værre var, så tydede intet på, at stykkets personer tænkte og

følte som vore samtidige. Kærlighedshistorien takserede C.E. Jensen som ren vaudeville-psykologi. Men han anerkendte de fint formede replikker og sammenlignede den indadvendte handling med den, man finder hos Turgenjev. Det var dog en slags ros.

I "København" (24.10.1890) anlagde Ove Rode en bevidst positiv vinkel. Han skrev, at der ikke var nogen intrigehandling til abonnementpublikummet, men at skuespillet alligevel modtoges med bifald og munterhed. For egen regning roste han Esmann for optegningen og sammenføjes af situationerne og for de lydhørt skrevne replikker. Mellem linjerne fornemmede man dog, at også Ove Rode havde forventet sig lidt mere.

Selv i "Dagens Nyheder", den avis, hvori Esmann skrev teateranmeldelser, blev han mødt af en løftet pegefinger. Den ellers så venlige kollega Vilhelm Østergaard påpegede, at Esmanns stykke "næsten helt mangler, hvad man i almindeligt, teknisk Sprog kalder 'Handling'", og tilføjede, at forfatteren i henseende til lystspillets bygning "vil have adskilligt at indhente med sit næste Arbejde" (25.10.1890).

Erik Skrams anmeldelse i "Illustreret Tidende" nr. 5, 2.11.1890 synes at sammenfatte reaktionerne. Man havde, som Skram skrev, forventet noget "moderne", dvs. noget, der rokkede ved vedtagne meninger eller følelser, og så var det bare et uskyldigt lystspil, der ville mere – og gjorde det. Dog mærkede man i salen en vis "Skuffelsens Afkøling". "Stykket er sikkert nok ikke dybt tænkt eller følt, men flovt eller tomt er det ikke." Det var dog ifølge Skram en mangel, at ikke en af de 38 roller for alvor lagde beslag på en skuespillers eller en skuespillerindes kræfter. Skuffelsen lod sig ikke skjule: "Huset var udsolgt til dobbelte priser, og forventningerne var noget større, end Stykket kunde bære."

"I Provinsen" fik 20 opførelser i sæsonen 1890-91. Det var efter tidens forhold en pæn succes. Men skuespillet blev ikke genopført senere (jf. Leicht og Hallar 1977:196).

Enkemænd (1891)

"Enkemænd" blev opført af Studentersamfundets fri Teater på Folketeatret 25.4.1891. Der var på et tidspunkt en plan om, at Esmann selv skulle spille en af de to hovedroller, men ideen blev opgivet (jf. Karin Bang 2011: kapitel 9). Skuespilteksten blev trykt i avisen København 27.4.1891 og udgivet i bogform under titlen "Skuespil" sammen med "Før Brylluppet" på forlaget Schubothe, også i 1891. Teksten blev genoptrykt i Samlede Værker, 2, 1907:155-65, og oversat til tysk: "Drei Kammerspiele. Witwer, Vor der Hochzeit, Im Stift." Aut. Übers.

aus dem Dänischen von Henny Bock-Neumann (Berlin, 1908). Manuskriptet befinder sig på Det Kongelige Bibliotek (Collin 173 kvart).

“Enkemænd” er et kort skuespil i to akter. Begge udspiller sig hjemme hos Foght, en militær embedsmand og lærer. Imellem 1. og 2. akt er der gået en uge.

Foght har på vej fra et møde truffet vennen Heyde og taget ham med hjem. Foghts kone viser sig ikke at være hjemme. Tilskuerne forstår lidt efter lidt, at konen er gået ud for at mødes med just Heyde – hendes hemmelige elsker. Første akt slutter med, at der kommer besked om, at konen er blevet kørt over på gaden i det tågede vejr.

I anden akt mødes Foght og Heyde igen efter begravelsen. De taler om den afdøde kone, som Heyde viser sig at have kendt særdeles godt. Foght forstår som i febertåge, hvad der er sket, men fremtvinger ikke den klare tilståelse. Han siger til Heyde: “Hun holdt meget af dig ... hun var trofast ... Vi vil tidt tale om hende, vi to – Enkemænd.” Det er skuespillets udgangsreplik og samtidig titlens ironiske forklaring. Én hustru, to mænd.

“Enkemænd” er en utroskabshistorie, et psykologisk trekantsdrama med den fraværende kone som den centrale figur. Hun levede i et trist ægteskab og forelskede sig i husvennen. Ægtemanden så, at hun led, men forstod først for sent hvor meget og hvorfor.

Skuespillets effektivitet beror på en afslørings- og erkendelseseffekt: Tilskueren/læseren er et skridt foran Foght i forståelsen af, hvad der er foregået.

Der er ingen helte og skurke i dette drama. Ægtemanden er ikke skildret som dum, elskeren ikke som led. De har bare været ramt af ulykkelige omstændigheder. Et forkert ægteskab, barnløshed, for meget arbejde osv. Der er noget Herman Bang’sk resigneret over livsholdningen. I strukturen – med den gradvise afsløring af fortidens hemmeligheder – er “Enkemænd” et af Esmanns mest Ibsen’ske dramaer.

Ove Rode anmeldte skuespillet i rosende vendinger: “Hr. Esmann har aldrig skrevet Replikker med finere Stemning end her” og konstaterede, at “Hr. Esmanns Stykke modtoges med stærkt Bifald” (“København” 26.4.1891). Redaktør Rode var så begejstret for skuespillet, at han dagen efter gengav teksten i fuld udstrækning på forsiden af sin avis (og sendte Esmann et honorar på 50 kr., jf. Kaarsted 1963:211).

Efter at have læst teksten i bogudgaven tilsluttede "Social-Demokraten"s "Jean", dvs. C.E. Jensen, sig begejstringen: "Esmann har intet bedre skrevet end dette Skuespil og intet Steds været Nutidslivet nærmere end her, hvor der ikke veksles et Ord om Tidens Ideer og Problemer og Meninger om dit og dat." (17.12.1891). Hvad C.E. Jensen påskønnede, var, at Gustav Esmann endelig havde skrevet et moderne drama om et vigtigt aktuelt tema, kvindens (manglende) frigørelse, og tilmed uden eksplicit problemdebat.

Før Brylluppet (1891)

"Før Brylluppet" havde premiere på Dagmar-teatret 26.9.1891. Skuespillet blev opført 15 gange frem til december 1891 (jf. Swendsen 1907:53). Det blev udgivet under titlen "Skuespil" sammen med "Enkemænd" på Schubothe, også i 1891. Teksten blev genoptrykt i Samlede Værker, 2, 1907:125-54 og oversat til tysk: "Drei Kammerspiele. Witwer, Vor der Hochzeit, Im Stift". Aut. Übers. aus dem Dänischen von Henny Bock-Neumann (Berlin, 1908). Manuskriptet befinder sig på Det Kongelige Bibliotek (Dramatisk Bibliotek, Dagmar-teatret 32, 4).

"Før Brylluppet" er et alvorligt naturalistisk problemdrama i to akter. Det tematiserer konflikten mellem fri kunstnerisk skaben og ægteskabelig eller ægteskabslignende bundethed. Et sidemotiv er skinsyge.

Henry Smith, en ung dansk maler, bor sammen med den lidt ældre, 30-årige Helene, som er ved at blive skilt fra sin velhavende mand. Henry og Helene har rejst sammen i udlandet et par år. Da de kommer hjem til Danmark, indretter Helene et atelier til Henry i sit hus. Alt synes fint. Problemet er bare, at Henry næsten intet får malet, når han er under Helenes overopsyn. Det ene billede, han har malet på i lang tid, bliver i løbet af dramaets handling (det udspiller sig over nogle få dage) afvist på en udstilling.

Henry opsøges af ungdomsvennen Kørner, en læge, der forsker i kolera. Kørner ser, hvilken konflikt Henry befinder sig i, og foreslår, at han rejser med til England for at male dér, mens Helene får ordnet sagerne før brylluppet. Helene stritter imod. Hun vil have, at Henry bliver eller vil rejse med ham, men han insisterer på at rejse uden hende. Hun resignerer og giver ham lov til at rejse på én betingelse: Hvis han ikke kommer hjem til den fastsatte tid, vil hun ikke være der. I mellemtiden beder hun om at få lov til at beholde det afviste billede, som Henry ellers ville brænde. Ja, siger Henry stormende og bevæget, til jeg bringer

dig et bedre. Slutningen åbner altså et spinkelt håb for forholdet. Helene har lært at slippe besiddergrebet i Henry. Måske.

Ligesom "Enkemænd" er "Før Brylluppet" et stykke naturalistisk dramatik med moderne problemstillinger og alvorligt opfattede og nuanceret beskrevne personer.

Esmanns bestræbelser fremkaldte anerkendelse hos de kritikere, der fandt hans tidligere skuespil lovlig bagatelagtige og harmoniserende. Helt tilfredse var de dog stadig ikke. Edvard Brandes skrev i "Politiken" (28.9.1891), at "Før Brylluppet" var talentfuldt drama i nutidssprog, men med en vis trivialitet i det motiviske. I "Social-Demokraten" (27.9.1891 og 12.12.1891) fandt C.E. Jensen megen stemning sammentrængt i de to akter, en forfinet stemning af mismod og foragt for kvinders trivialitet, som mindede ham om skildringer af kunstnerhustruer i fransk litteratur. Esmann havde imødekommet kravet om seriøsitet. Nu efterlyste kritikken mere originalitet.

Den kære Familie (1892)

"Den kære Familie" havde på premiere Det Kongelige Teater 1.5.1892. Skuespillet blev samme år udgivet hos Philipsen med undertitlen "Lystspil i tre Akter". "Den kære Familie" blev straks oversat til tysk: "Die liebe Familie. Lustspiel in 3 Aufzügen". Nach dem Dänischen von Emil Jonas. Aut. Übers. (Berlin, 1892). Stykket blev også opført i Tyskland. Den danske tekst findes optrykt i Samlede Værker, 2, 1907: 167-232.

"Den kære Familie" er blevet udsendt som hørespil 27.5.1928 og 26.3.1957. Skuespillet er tillige blevet filmatiseret to gange: "Kära Släkten", svensk-dansk filmversion, instrueret af og med manus af Gustaf Molander, 15.10.1933 (credits, se Karl Roos m.fl. 1950:128 og www.svenskfilmdatabas.com) og "Den kære familie", dansk-svensk filmversion, instrueret af Erik Balling efter manus af Arvid Müller og John Hilbard, og med musik af Kai Normann Andersen, 3.8.1962 (credits, se Bjørn Rasmussen m.fl. 1968:107; beskrivelse og vurdering i Piil 2000:302-03). Skuespillet blev sidst opført på Det Kongelige Teater i 1932 og rundede da 152 kongelige opførelser (jf. Leicht og Hallar 1977:210). I 1957 blev det udsendt som hørespil. I 1982 blev det sat op på Nørrebro Teater med Bjørn Watt-Boolsen i hovedrollen som grosserer Friis. Filmatiseringen fra 1962 med Gunnar Lauring som Friis udsendtes i tv i 2003 og som dvd af Egmont/Nordisk i 2006. Manuskriptet befinder sig på Det Kongelige Bibliotek (Collin 169 kvart).

”Den kære Familie” er beslægtet med Henrik Hertz’ ”Sparekassen”, et folkeligt, underholdende familiedrama i borgerligt samtidsmiljø, et spil om penge og kærlighed og giftermål.

Grosserer og dampskibsdirektør Friis, en godmodig, penge- og familieglad enkemand, har bortgiftet sine to ældste døtre, den kække Emily til en charmerende ødeland af en svensk friherre, og den snobbende Elise til en engelsk vicekonsul. Nu er det den yngste, Idas, tur. Den 19-årige lidt forvirrede og naive pige ombejles af tre herrer: en fin, men naragtig greve, Maagenhjelm, en velkonsolideret, men kedelig grosserer, Ludvig, og den kvikke fætter, Valdemar, som er premierløjtnant i marinen. Familien presser på for, at pigen skal vælge greven, og hun er på nippet til at falde for fristelsen, da greven ved et tilfælde afslører sig som løs på tråden; han har et amourøst forhold til en sangerinde. Bejlerhistorien ender med, at Ida bliver lykkeligt forlovet med den kvikke fætter.

Ind i denne intrige knyttes en anden, der handler om at slå hinanden for penge ved mere eller mindre ufine metoder. ”De mere kloge narrer de mindre kloge”, som Friis siger (207); han tror, han tager fusen på andre, men bliver selv snydt, tilmed af en af sine døtre. Friis forholder sig liberalt, forsonligt og humoristisk til det hele – og det samme gør skuespillets forfatter. Sentensen ”De mere kloge narrer de mindre kloge” er blevet et bevinget ord (jf. Vogel Jørgensen og Zerlang 1991:98).

Den kære Familie er Esmanns mest generøse, overskudsprægede stykke. Figurerne er skarpt og vittigt aftegnede helt ned til bipersonerne, f.eks. Friis-søsternes lillebror Jakob, en modelaps, som siger ”muligvis” til det hele.

”Den kære Familie” blev med 61 opførelser i første sæson Gustav Esmanns største succes. Det Kongelige Teaters konservative censor Erik Bøgh ville (som nævnt i indledningen) egentlig afvise stykket, fordi det efter hans mening indeholdt en forherligelse af det nye kyniske borgerskab, men Fallesen, teatrets direktør, kunne se de sceniske kvaliteter og gennemtvang opførelsen (jf. Engberg, 1, 1995:415).

Anmelderne var delte. Nogle var begejstrede, andre skeptiske. Esmann måtte nu som tidligere høre for sin manglende naturalistiske konsekvens. I ”Social-Demokraten” (3.5.1892) skrev C.E. Jensen, at Gustav Esmann imødekom publikums smag og nøjedes med et overbærende drilleri; Esmann kunne ikke (som Ibsen i ”Samfundets Støtter”) levere en moralsk fordømmelses-torden, fordi han ifølge C.E. Jensen befandt sig inderligt vel i den

umoralske suppedas, han beskrev i sit stykke. I "Politiken" (2.5.1892) karakteriserede Edvard Brandes "Den kære Familie" som et punktvist lidt uærbødigt lystspil. Det indeholdt dog ifølge Brandes ingen farlig oprørsbacille i handling eller dialog, men var anlagt sådan, at det befæstede Esmanns position som publikums favorit.

Med grosserer Friis, som ved premieren blev levendegjort af Olaf Poulsen, var Gustav Esmann med til at etablere en ny type på scenen. Otto Rung skriver i sine klunketidserindringer, at "den rige og ikke altid helt distingverede grosserer-etatsråd var en af de synligste samfundsspidser i de år", og at tidens lystspilforfattere, Emma Gad, Otto Benzon og Gustav Esmann "har fastlagt denne type på den danske scene"(Rung 1942; 1983:292).

Ifølge en overlevering i Esmann-slægten brugte Gustav Esmann sin onkel Theobald Weber og sine fætre og kusiner i Svendborg som levende modeller. Skuespillet antages at være skrevet som hævnakt efter, at onklen en gang havde afvist at indfri den unge Gustav Esmanns gæld. Onklen var ganske vist død, før skuespillet blev skrevet, men de stadig levende familiemedlemmer følte sig ramt og blev vrede over portrætterne (Bing 1999:100, 149, 151). Et mandligt familiemedlem skal med en ridepisk i hånden have truet Esmann for at få ham til at slette sig og sin engelsk fødte hustru af stykket (jf. Børgesen 1977:74).

Mens familien således synes at have oplevet skuespillets portrætskildringer som kritik eller satire, har kritikere og litteraturhistorikere været tilbøjelige til at mene, at Esmann forholdt sig for ukritisk til det miljø, han skildrede. Ejnar Thomsen skriver om "Den kære Familie": "gl. prøvede Komedieeffekter udfoldes her i et ret anløbet Milieu. – Langt sundere er Apotekeren og Fabrikejeren Otto Benzon (...)" (Thomsen 1935; 1962:86). Senest er kritikken blevet fremført i en stor standardlitteraturhistorie, hvor det om "Den kære Familie" hedder, at det er "en traditionel komisk, kynisk 'billedbladsreportage' om de riges mange fortrædeligheder med en vel smart dampskibsdirektør, der har problemer med sine børspekulationer og sine uduelige svigersønner, i centrum." (Busk-Jensen 2000:554).

For Esmann blev "Den kære Familie" begyndelsen til et nordisk triumftog. Den velfortalte familiehistorie, de smidigt forbundne scener, de vittige replikker og de robuste roller gjorde skuespillet til en stensikker scenesucces. I sæsonen efter premieren kom "Den kære Familie" op på Dramaten i Stockholm, på Christiania Teater i Norge samt på Svenska Teatern i Helsingfors. I løbet af ét år havde "Den kære Familie" gjort Gustav Esmann til et af de varmeste nordiske forfatternavne (jf. Wirmark 2000:190, 225, 246, 269, 272).

Magdalene (1893)

“Magdalene” havde premiere på Casino 11.1.1893 og blev udgivet samme år hos Philipsen med undertitlen “Skuespil i fire Akter”. Det blev også opført i Sverige og Norge. Teksten er optaget i Samlede Værker, 2, 1907:233-93, og den findes oversat til tysk: “Unsere Magdalenen. Volksschauspiel in 4 Akten.” Für die deutsche Bühne bearb. von Rudolf Presber (Berlin, 1908). Skuespillet blev filmatiseret af Holger Rasmussen med titlen “Magdalene eller En Arbejders Datter”, premiere i Kinografen 20.4.1909. Manuskriptet befinder sig på Det Kongelige Bibliotek (Collin 170 kvart).

Efter publikumssuccesen med “Den kære Familie” gik Gustav Esmann videre i underholdningssporet, men gav nu sin scenefortælling en melodramatisk drejning og tilførte den en bestemt social tendens: Han kritiserede forholdene for storbyens prostituerede.

Handlingen i “Magdalene” er kort fortalt denne: Den tyveårige Valborg Jensen, datter af en arbejdsformand, er faldet for grosserer Finck, som ikke vil gifte sig med hende, men godt vil ’holde’ hende. Hendes familie (far, mor og søster og svoger) frygter med rette, at hun er på vej ud i prostitutionen. Martha, en tidligere logerende hos Jensens, nu læge, vil prøve at hjælpe hende, da Finck skyder sig en kugle for panden efter at være gået fallit. Men det bliver en Jesus-agtig prædikant, der til sidst frelser Valborg fra sædelighedspolitiet. Indtil denne symbolske skikkelse dukker op hen mod slutningen, virker stykket realistisk, om end melodramatisk. Handlingen udspiller sig hjemme hos Jensens (1. akt), i Valborgs af elskeren udstyrede lejlighed (2. akt), i Tivoli (hvor Finck skyder sig!)(3. akt) og i Valborgs lejlighed (4. akt).

Baggrunden for Magdalene var tidens prostitutionssystem. Som beskrevet af bl.a. Tinne Vammen (1986:172ff), Merete Bøge Pedersen (2003, 2007) og Preben Hertoft (i: Wivel 2004:88ff) forsøgte man med en lov i 1874 at regulere prostitutionen for at forhindre spredningen af kønssygdomme. Som led i kampen mod kønssygdommene åbnedes i 1886 Vestre Hospital med Rudolph Berg som overlæge. Loven gav politiet bemyndigelse til at registrere kvinderne som offentlige fruentimmere. Kvinderne skulle melde sig til regelmæssig lægekontrol. Sædelighedspolitiet samarbejdede med filantropiske institutioner, som ville redde de prostituerede. Blandt dem, der engagerede sig i de løsagtige unge pigers

frelse, var Indre Mission, der fra 1877 drev "Magdalenehjemmet" på Jagtvej, opkaldt efter den Maria Magdalena, der i Lukasevangeliets 7,36-50 vasker Jesu fødder og får tilgivelse for sine synder (jf. Dahlerup 2010:445).

Loven, der skulle regulere prostitutionen, var stærkt omdiskuteret. Den kastede et skær af legitimitet over bordellerne, og den åbnede for, at de prostituerede blev udnyttet af dem, der foregav at ville hjælpe dem, ja, sågar af politiet. Den norske maler, journalist og forfatter Christian Krohg havde bearbejdet motivet i romanen "Albertine" (1886), som Gustav Esmann kendte og havde ladet sig inspirere af i prosaskitsen "Gadens Fugle" ("Piraten" 10.10.1887). Der lå tillige en konkret oplevelse bag Gustav Esmanns Magdalene: Esmann havde en nat set en missionær omringet af nattens løse fugle, der søgte beskyttelse hos ham foran et vindue i 'Midnatmissionen's butik i Farvergade, hvor der var udstillet et Kristusbillede med teksten "Kom til Jesus" (jf. Muusmann, 2, 1939:109 og 112).

Premieren på Magdalene var omgærdet af sensation. "Sædelighedspolitiets Inspektør, Hr. Korn, som overværede Forestillingen fra første Parket, var Genstand for megen Opmærksomhed fra Publikums Side", skrev C.E. Jensen i "Social-Demokraten" (12.1.1893, se også 29.1.1893). C.E. Jensen konstaterede, at Esmann med "Magdalene" havde skabt en folkekomedie af litterær værdi og med kraftige virkemidler, der gjorde indtryk på tilskuerne. "Da Tæppet gik op for anden Gang, traadte Forfatteren selv frem og modtog Publikums Hyldest."

I "Politiken" (12.1.1893, se også 19.1.1893 og 6.3.1893) skrev Edvard Brandes, at indignationen løftede "Magdalene" "højt op over et almindeligt lystspil. Brandes vurderede slutningen som både original og poetisk, fordi frelserskikkelsen var holdt hen i det uklare og af tilskuerne kunne ses som et sindbillede på humaniteten.

"Magdalene" "udløste en lang debat, også i kredse, som ikke tidligere havde beskæftiget sig med Gustav Esmann. I kvindebladet "Hvad vi vil" (nr.4, 1893) glædede anmelderen "C." sig over, at Esmann denne gang ikke kun bød på "Elegance og Lethed", men tillige "dyb Alvor". Anmelderen mente, at stykket i sit forsvar for hovedpersonen var "mere moralsk end manganen en Præsts Prædiken". Anmelderen fik tilslutning af bladets redaktør Johanne Meyer i nr.7, 1893. Meyer mente, at Magdalene havde "en væsentlig Del i den offentlige Meningsforandrede Syn paa Samfundsmoralen".

Anmelderen kunne med Esmann ikke se nogen skyld hos de kvinder, der blev drevet ud i prostitution. Det synspunkt blev dog imødegået af en debattør, "P.A.", som i nr. 10, 1893, erklærede, at der også var "mange frække og lastefulde Individer" blandt de prostituerede. ("Hvad vi vil", 1888-1894, blev udgivet af Kvindelig Fremskridtsforening, en udbrydergruppe fra Dansk Kvindesamfund, jf. www.kvinfo.dk, hvor også de enkelte artikler fra bladene er lagt ud).

Kritikken af prostitutionslovgivningen skaffede Esmann således uventede nye allierede. En usigneret lederartikel i "Dagens Nyheder" (20.2.1893) ironiserer mildt over at se netop Esmann, som var kendt for at skeje ud, blive rost i et månedsskrift for "Foreningen imod Lovbeskyttelse for Usædelighed".

Gustav Esmanns "Magdalene" var med til at rokke ved prostitutionssystemet, som gik i opløsning indefra, efterhånden som dem, der skulle håndhæve reglerne, selv brød dem. En begivenhed, der bidrog alvorligt til systemets fald, var politiinspektør H.F. Kornes selvmord i 1895. De efterfølgende afhøringer og undersøgelser afslørede myndighedsmisbrug, bestikkelse og bedrageri i sædelighedspolitiet. I 1901 ophævedes loven om de offentlige bordeller, og fra 1906 ophørte politiets registrering af prostituerede.

"Magdalene" blev Gustav Esmanns gennembrud som debat- og tendensforfatter. Stykkets succes – opført ikke mindre end 131 gange på Casino 11.1.1893-16.4.1906 (jf. Swendsen 1907:14) – var med til at skaffe Esmann stillingen som direktør for Casino fra marts 1893. Det blev dog til en "Kaos-Sæson" (Neiendam 1948:53), som sluttede med, at Esmann (og grosserer Axel Sander, som var kassedirektør og gik under tilnavnet Kassander!) måtte fratræde i januar 1894. Kassen var tom, og pantefogeden kom (jf. reportager i "Social-Demokraten" 10.1.-17.1.1894). Det var rigtignok Sander, der havde ansvaret for økonomien, men det var Esmann, der sad og skrev flottenheimerbreve til skuespillerne om, hvilke eksorbitante honorarer de ville få, hvis de kom til Casino (se f.eks. breve til Emma Thomsen i 1893, Det Kongelige Bibliotek, NKS 4759). Esmann var medskyldig i nedturen.

Det satiriske blad "Puk" fulgte i tekst og streg og med frydefuld hændergniden Esmanns fallit med Casino (Puk 1894:3, 7, 10, 13, 23).

I 1905, året efter Gustav Esmanns død, blev Casinos "Magdalene"-opsætning på Fanny Esmanns foranledning fornyet af Herman Bang. I et interview til "Dannebrog" ved "Fru

Loulou”, dvs. Loulou Lassen, 31.10.1905 fortalte Bang, hvordan han dramatiserede selvmordsscenen i Tivoli ved at tage hver eneste statist for sig og sige “Forstaar De, han er død deroppe, det er Døden, Døden”. Under premiereforestillingen stod Bang selv i kulissen, og da skuddet lød, skreg Bang: “Hvad er der? Hvad er der sket? Skaf en Læge!”. Ifølge Bang blev teatrets brandmand så bange, at han skreg med. I sin anmeldelse noterede “O.B.” (Otto Borchsenius), at den spændende handling greb publikum stærkt, og at Herman Bang gentagne gange blev kaldt frem efter forestillingen (“Dannebrog” 30.10.1905).

Magdalene blev sat op igen i 1910, denne gang på Dagmar-teatret, hvor det gik 9 gange (jf. Swendsen 1919:30).

Frederiks Redningsmand (1895)

Denne farce i tre akter med sange af revyforfatteren Axel Schwanenflügel (1857-1904) havde premiere på Folketeatret 15.4.1895; den blev taget af plakaten igen 22.4.1895 efter kun 4 opførelser (jf. Swendsen 1907:48). Teksten blev aldrig trykt. På Det Kongelige Bibliotek opbevares et håndskrevet manuskript (Collin 172 kvart, 89 sider + løsblade).

“Frederiks Redningsmand” er en historie om en forkælet, blødagtig yngling. Hans forelskede kusine vil gøre en mand ud af ham og melder ham ind i en roklub. Frederik falder over bord og bliver reddet (uheroisk) af en ung mand, Peter Buck, som sammen med sin familie derefter slår plat på Frederiks rige forældre. Kusinen gennemskuer plattenslagerne og iscenesætter en intrige, hvis pointe er, at hun redder “Frederiks redningsmand”, som derefter skriver under på, at familierne er kvit. Frederik og kusinen, hans virkelige redningsmand, bliver forlovet.

Peter Buck er en variation over snyltegæsten, en klassisk komediefigur, som i Danmark bl.a. kendes fra Holberg (Jesper Oldfux i Jacob von Tyboe).

Ifølge “København” (16.4.1895) blev Frederiks Redningsmand pebet ud ved premieren af et talrigt publikum. Efter anmelderens mening med rette: Det var et smagløst og lavkomisk stykke med umotiverede danse- og sangindslag.

I “Politiken”, som refererede handlingen neutralt på premieredagen (15.4.1895), måtte Ove Rode også melde pas i sin anmeldelse (16.4.1895). Han fandt komikken og jargonen anstrengt – og noterede sig en vedholdende hyssen, som overdøvede enkelte klakører.

Peter Fjelstrup, som spillede hovedrollen som snylteren, virkede ifølge Rode synligt fløv ved forestillingen.

“Social-Demokraten”s anonyme anmelder (utvivlsomt C.E. Jensen) skrev bl.a.: “Frederiks Redningsmand er en “Festbølle”, som det er en Fornøjelse at høre paa i første Akt (navnlig da han spilles fortræffeligt af Hr. Fjelstrup), men som trætter saa smaat i anden og ikke er til at holde ud mere i tredje” (17.4.1895).

“Frederiks Redningsmand” var Gustav Esmanns mest eklatante scenefiasco. Noget tyder på, at han havde haft for travlt: Samme aften havde han premiere på et andet skuespil, som repræsenterede en større kreativ arbejdsindsats uden dog af den grund at resultere i en fuldtonet succes: “Den store Maskerade”.

Den store Maskerade (1895)

“Den store Maskerade”, et skuespil i fem akter med musik af Vilhelm Rosenberg, havde premiere på Dagmar-teatret 15.4.1895 og spillede kun ni gange frem til 25.4.1895 (jf. Swendsen 1907:61). Teksten blev senere samme år udgivet i bogform hos Philipsen; den er optrykt i Samlede Værker, 3, 1903:5-68. Manuskriptet opbevares på Det Kongelige Bibliotek (Collin 176 kvart).

I “Den store Maskerade” bryder Gustav Esmann med rammerne for såvel det naturalistiske drama som den borgerlige komedie. Han belyser, hvad han kalder “det sociale Spørgsmaal” (66) i et symbolsk univers: De fattige inviteres til de rige børsfolks maskerade, og det hele ender i vold, brand og død. Skuespillet er en slags fin de siècle-fantasi (begrebet fin de siècle anvendes i dramateksten s. 11 og s. 49).

Handlingstråden er ganske spinkel: Den fattige Marie tjener i huset hos konsulen, hvis søn Déjeuner besvangrer hende og smider hende på porten. Hun finder en støtte dels i Fortunio, Déjeuners gamle ven, og dels i brandmanden Dogger, som før var hendes kæreste, og som ender med at tage hende og barnet til sig.

1. akt foregår i et restaurationskabinet, hvor de tre gamle middagsvenner Fortunio, Déjeuner og Dinner mødes. 2. akt udspiller sig hos konsulens. Der udbryder en mindre brand, og Marie vises bort. 3. akt er en fattigbespisning ved Børsen. I 4. akt udspilles den store maskerade, hvortil Fortunio har inviteret de fattige. Han holder en revolutionstale for borgerskabet (“Hvor mange af jer dernede har nogensinde talt med eller kendt eller blot set et

rigtigt fattigt Menneske?”, 50), og det hele brænder. 5. akt er efterspillet på beværtningen “Barrikaden” ved kirkegården. Marie og Dogger forenes, og håbet knytter sig til deres lille søn. En sentimental udgang på et velment drama, der aldrig samler sig til en overbevisende helhed.

“Stykket faldt til Jorden”, skrev “Social-Demokraten” 17.4.1895, (utvivlsomt C.E. Jensen). “Dets Knaldeffekter føltes for uvederhæftige, selv om Tanken i det kunde være god nok. Hr. Esmann har paa salonrevolutionær Vis moret sig med at lege med Ilden og selv brændt sig paa den.”

Ideen med “Den store Maskerade” var at satirisere over misforstået godgørenhed, men pointen gik aldrig hjem; faktisk blev stykket misforstået, endnu før det var færdigt. I december 1894 holdt Dagmar-teatret prøver på forestillingen, mens Esmann stadig sad og skrev på 5. akt. Prøverne blev overværet af en censor, Vilh. Møller, som var blevet ’sat på’ Esmann efter postyret omkring Magdalene. Censor mente, at Esmanns nye stykke ophidsede til klassehad og ikke burde opføres. Esmann appellerede til justitsministeriet om at trække forbuddet tilbage. Han gik ind på at omskrive enkelte replikker. Han flyttede handlingen fra København til en abstrakt storby. Og han tilføjede den 5. akt, som satte moralen på plads og skabte balance i tingene. Processen med prøverne og forbuddet blev nøje fulgt i pressen, bl.a. “Aftenbladet” (7.-8.12.1894), hvor københavnerjournalisten Carl Muusmann under signaturen “Felix” dyrkede Esmann-nyheder som sensationsstof.

Det var et ekstra krydderi, at Esmann skrev en del af stykket i Blegdamsvejens arresthus, hvor han sad 14 dage, fordi han havde rodet sig ind i en duel. Teaterpublikummet “må have oplevet det som en koket reference hertil, når Esmann et sted i “Den store Maskerade” lader Dinner sige: “Du ser mig saadan saa underlig uarresteret ud” (60). Esmann var en mester i at skabe sådanne sentenser, som publikum huskede og sagde videre.

Theatret (1897)

“Theatret” havde premiere i Emil Poulsens instruktion på Det Kongelige Teater 21.11.1897. Det blev udgivet samme år med undertitlen “Skuespil i 4 Akter”, først i Norge på N. Falck-Ytters Forlag, dernæst i Danmark på Det nordiske Forlag. Teksten er genoptrykt i Samlede Værker, 3, 1907:69-128. Manuskriptet synes ikke bevaret.

Med "Theatret" er Gustav Esmann tilbage i det naturalistiske spor, men med det raffinement, at skuespillet handler om teater: En kendt dansk skuespilforfatter, Kant, svigtede for mange år siden sin kæreste, en skuespillerinde, til fordel for et mere karrierefremmende forhold. Skuespillerinden begik selvmord. Forfatteren tog ophold i udlandet. Efter en år-række vender han nu tilbage til Danmark. Med sig har han et manuskript til et skuespil, "Theatret", som handler om kæresten. Det er indfrielsen af et gammelt løfte til hende og altså en slags soningshandling.

Kant kommer som kaldet for Dreyer, direktøren for Privatteatret, som befinder sig i en krise og har akut brug for en kassesucces. Men Kant vil selv bestemme, hvem der skal spille hovedrollen. Han kasserer først teatrets gamle primadonna og dernæst et nyt skuespillerinde-håb, som ellers har en foretagsom teaterjournalist, Gylling, i ryggen. Men Kant foretrækker en ung uprøvet kvinde, Anette, som hidtil har renskrevet manuskripter og virket som suffløse. Anette viser sig at være den afdøde kærestes bortadopterede datter. Teaterjournalist Gylling spreder det rygte, at Kant har valgt Anette for reklamens skyld. Anette bliver chokeret og frastødt, men gennemfører dog premiereforestillingen og får succes. Til sidst forsoner hun sig med Kant, som ellers var parat til et flygte til udlandet igen.

Esmanns skuespil handler om kunstens pris, om kunst som lidelse, afsavn og soning, men det behandler også mere profane forhold, om jalousi mellem skuespillere, presseiscenesatte intriger og behovet for at drive teatret som forretning, om kunst og kynisme. Esmann tematiserer samtidig kritikkenes faldende betydning til fordel for "hele den daglige lille Reklame", teaterjournalistikken, sladderens (81). Gylling personificerer denne moderne tendens. "Alt kan udnyttes i Journalistiken", siger han. "En Journalist bør i Grunden vide noget compromitterende om alle Mennesker", og journalisten behøver ikke selv at føre revolveren, han kan nøjes med at lade den og så overdrage det beskidte arbejde til en anden, siger Gylling (90). Hvad der legitimerer journalistens magtudøvelse over for kunstneren, er dens foragt for journalisten, "allemands Springtjener" (92). Over for kynikeren og magtmennesket Gylling står den ægte kunstner Kant. Han er ganske vist ingen engel, men han er villig til at tage konsekvenserne af sine valg, også publikums dom. Gylling derimod foragter publikum (94). Spejler succesforfatteren Gustav Esmann sig i sin kunstnerhovedperson? Og måske tillige i Gylling: "De andre roser mig, fordi jeg har Magt, og for at jeg efter Tur skal

rose igen. I Virkeligheden regner de mig kun for en Pletfigur, en Demiforfatter med glat Form – en moderne!”(92).

Stykket er konstrueret som et Ibsen'sk drama, 'regressivt analytisk', med en successiv afsløring af fortidens synder. Kant har lig i lasten, men den forsonlige Esmann er ikke helt så konsekvent som forbilledet Ibsen. Esmann redder Kant fra det truende forlis.

1. akt udspiller sig på teatret, 2. akt hos Kant på Hotel D'Angleterre, 3. og 4. akt hos det regissørpar, som har adopteret Annette. I 4. akt konfronteres Kant med Annette i sidstnævnte værelse, hvor der hænger et stort maleri af hendes mor, Kants gamle kæreste. Slutbilledet virker patetisk. Forsoningen kommer som en godhjertet overraskelse.

Mest interessant er stykket som en dialektisk diskussion af forholdet mellem teater og presse.

“Theatret” afstedkom en af de mest tilintetgørende anmeldelser, Esmann nogensinde fik. Det var litteraturhistorikeren Vilhelm Andersen, der i “Illustreret Tidende” nr. 9, 28.11.1897, fastslog, at Esmann skrev for successens skyld, og at han til den ende fedtede for skuespil-erne, for publikum og for kritikken. Vilhelm Andersen sammenlignede Esmann med den tyske trivialdramatiker August von Kotzebue, “det symbolske Navn paa alt det i Teatrets Historie, der er blot Teater, i Modsætning til den Kunst, der er Livets Forklaring.”

Anmeldelsen levnede ikke Esmann den mindste rest af ære: Skuespillets sprog var patetisk og altmodisch, handlingen var teater i tredje potens, helheden en blanding af teaterstøv og tørre tårer. Anmelderen beklagede, at forfatteren havde skrevet stykket for Det Kongelige Teater, han beklagede, at teatret spillede det, men allermest beklagede han, at publikum ved sin modtagelse af stykket gjorde det til en succes! (Det blev spillet 20 gange i sæsonen 1897-98, jf. Leicht og Hallar 1977:273).

Hvad der mere præcist bevægede anmelderen til denne grusomme salve mod netop “Theatret” – et af Esmanns mest eksistentielt engagerede værker – fremgår ikke af teksten, men sikkert og vist er det, at Vilhelm Andersen var ude i et teaterpolitisk ærinde; han så Esmanns stykke som “et Udtryk for den Teatersmag, man helst vilde bekæmpe”, og som en understregning heraf lod han den harske kritik genoptrykke i udvalget “Kritik. Teater” (1914:63-69).

I sin senere behandling af Gustav Esmann i fjerde bind af "Illustreret dansk Litteraturhistorie" (1924:437-443) forsøgte Vilhelm Andersen i nogen grad at holde tungen lige i munden, men det lod sig vanskeligt skjule, at den nationale og konservative litteraturhistoriker fandt Esmann grovkornet, sentimental, populistisk, uselvstændig og slap. Bedst var Esmann ifølge Andersen i debutnovellerne og føljetonerne om København; "i de større Former mærkes hans Dovenskab, han jaskede og fik ikke ud af sine Evner, hvad han skulde". Sådan svingede den strenge litteraturprofessor krabasken over den syndige forfatters ryg.

Vandrefalken (1898)

"Vandrefalken", et skuespil i tre akter, havde premiere på Dagmar-teatret 13.2.1898 og spillede i alt 14 gange frem til 17. marts 1898 (f. Swendsen 1907:182). Teksten er aldrig blevet udgivet på dansk. Dagmar-teatrets håndskrevne eksemplar opbevares på Det Kongelige Bibliotek (Dagmar-teatret 133, 8; credits fra teaterplakaten opklæbet på forsiden heraf). En scenetegning fra premiereforestillingen bragtes i "Hver 8. Dag", 1897-98:311. Skuespillet blev opført i Norge og Sverige og udgivet i bogform på tysk: "Der Wanderfalk. Schauspiel in 3 Aufzügen" (uden oversættelsesnavn, Berlin, 1907). Alfred Kjerulf skrev manuskript til en filmversion, som blev instrueret af August Blom: "Højt Spil eller Vandrefalken eller Et forfejet Spring", 30.6.1913 (credits i Danmarks Nationalfilmografi/ Det danske Filminstitut).

"Vandrefalken" er en melodramatisk kriminalhistorie om en international gentleman-tyv af dansk oprindelse, William Borthig. Efter flere år i udlandet vender han tilbage til København. Han har begået et smykketyveri i Skt. Petersborg og er forfulgt af en agent fra det russiske politi. For at narre politiagenten inddrager tyven sin tålmodigt ventende danske kæreste i et spil, som går ud på at narre forfølgeren til at tro, at en anden (en dansk ven, som er varm på tyvens kæreste) er den skyldige. Intrigen udvikler sig yderligere (på kanten af det absurde), indtil mestertyven (kaldet Vandrefalken, fordi han slår ned på sit bytte og flygter) kaster sig ud af vinduet for at undgå det skud, der i stedet rammer hans kæreste. Begge dør; hun når lige at udbryde "Min Vandrefalk!", før hun udånder.

Handlingen, som involverer en foretagsom københavnerjournalist, udspiller sig på et værtshus, en varieté (med musikalske indslag) og til sidst i kæresten Almas lejlighed.

Stykket handler om bedrag, forførelse og udnyttelse af et andet menneskes troskab. Historiens filosofiske indhold ligger i det kyniske (over)menneskesyn – leden ved hoben og

det almindelige, som mestertyven udvikler i den afsluttende samtale med Alma. Han kalder sig en "Fribytter" (manus, 3 akt, side 26).

Hos kritikerne måtte Gustav Esmann endnu en gang stille til klø. Denne gang var det C.E. Jensen, der brugte krabasken ivrigst. Han genrebestemte skuespillet som "Forbryderdrama" og "Boulevardkomedie" og anerkendte, at det i og for sig var "et interessant Eksperiment", men karaktertegningen og handlingen var ifølge Jensen ikke ordentligt samarbejdede. Dommen over skuespillet førte over i en generel karakteristik og kritik af forfatteren: "Hr. Esmann har i sin Produktion noget af det Storstadsblod, som ellers kun findes hos faa af vore Forfattere, noget af det hidsige, nervøse Tempo, som særtegner Verdensbyernes glimrende Overfladeliv, hvor alt stilles paa Knald eller Fald. Han ynder at leve med blandt de æventyrlige Døgnflueeksistenser, som trives i Skæret af de store Kaféers forlorne Forgyltning, i Varietélokalernes sløvende Atmosfære, og hans literære Facon svarer til den Art af Elegance, Letfærdighed og Sentimentalitet, som udfolder sig i dette Milieu." ("Social-Demokraten" 15.12.1898). Mens Esmann blev angrebet fra højre for "Theatret", blev han altså attackeret fra venstre for "Vandrefalken". I begge tilfælde havde kritikken moralske undertoner.

De forviste eller Flugten paa Liv og Død (1898)

Denne udstyrs- og vandpantomime i fem afdelinger havde premiere i Cirkusbygningen 23.7.1898. Der er ikke overleveret noget manuskript, måske har der aldrig foreligget noget. Men ved annonceringen var Gustav Esmann krediteret som forfatter.

Første gang Esmann sættes i forbindelse med pantomimen "De forviste eller Flugten paa Liv og Død", er i artiklen "Esmann i Cirkus" i "Vort Land" 20.5.1898, hvor journalisten "Felix" (Carl Muusmann) fortæller, at han tilfældigt fik øje på "Gustav Esmanns lille kendte Skikkelse" helt oppe under kuplen i Cirkus. Instinktivt gættede "Felix" på, at Esmann gjorde forstudier til en pantomime. Og det var rigtigt: Kun godt en måned senere (24.7.1898) kunne "Felix" anmelde Gustav Esmanns nye pantomime "De forviste eller Flugten paa Liv og Død". "Felix" roste forestillingen ("alle Arrangementer vare serverede uden Kniberi"), men skrev, at vandpantomimen faldt mat ud, og at en hel del af det øvrige, især balletoptrinene, var lånt fra andre forestillinger. Om handlingen skrev han, at den kun tilsigtede "at jage Personerne gennem en række effektfulde Situationsbilleder uden at spørge om Sandsynlig-

hed eller Logik". Muusman refererede handlingen således i stikordsagtig form: "En Officer øder paa et Bal hele sin Formue væk i Spil og mister ikke blot sine Penge, men ogsaa sin Brud. – Han flygter til Zigeunerne, hvis Høvding han bliver, da den traditionelle Esmeralda er forelsket i ham. – Han hævner sig paa sin Rival ved med sine Folk at gøre Dynamitattentat paa hans Bolig. – Han gribes og slæbes som Fange til Sibirien. – Han flygter paa Liv og Død og synker udmattet om. – Han drømmer skønne Drømme. (Det hvide Tableau). – Han dræber sin Rival og styrter ham ud fra en Klippe efter at have puttet ham i en Sæk og tændt Ild paa ham. (Dykkeren). Apotheose."

Af "Politiken"s anmeldelse (24.7.1898) fremgår det, at hele dette brogede menageri gjorde stor lykke hos publikum, men at den afsluttende vandpantomime satte handlingen i stå, fordi det tog så lang tid at fylde bassinet! Sluteffekten med sigøjnerne, der satte ild til den forhadte kosakofficer og kastede ham i vandet, satte imidlertid igen fut i stemningen, så der blev overskud til en mængde fremkaldelser af teaterdirektøren og balletmesteren; "men hvorfor viste Pantomimens "Forfatter" Gustav Esmann sig ikke?" spørger anmelderen i dagbladet "København". Svaret er måske, at Esmann havde indset, at han i denne cirkussammenhæng netop kun var "forfatter" i anførselstegn, en blot og bar leverandør af ideer til sammenkædning af på forhånd foreliggende tableauer.

I sit tilbageblik i "Det glade København" (2, 1939:130) hævder Muusmann, at Esmanns indsats ved pantomimen alene var at undfange ideen om at bruge den allerede engagerede dykker i det afsluttende tableau. Om det er rigtigt husket, kan man godt tvivle på, for i samme tilbageblik skriver Muusmann, at det var ham, der bragte cirkusdirektøren i forbindelse med Esmann, hvilket modsiges af Muusmanns egen reportage (20.5.1898), hvor han blev overrasket over at se Esmann i cirkusbygningen. Muusmann formindsker med andre ord Esmanns betydning samtidig med, at han forstørrelser sin egen. Men Muusmann husker måske rigtigt, når han skriver, at cirkusdirektørens egentlige motivering for at hyre Esmann var, at han ville have et kendt forfatternavn på plakaten. Det kan under arbejdet med forestillingen være gået op for Esmann, at han blev misbrugt – og dét forklarer, hvorfor den ellers publicity-hungrende forfatter ikke lod sig hylde ved premieren. Den mere kloge cirkusdirektør William Caspar havde narret den mindre kloge forfatter Gustav Esmann.

Stykket blev anmeldt af pseudonymet "Mirliton" i "Hver 8. Dag" 6.8.1898: 712-13 under overskriften "Cirkuspantomimen". Ved siden af anmeldelsen bragtes to halvsidesfoto af

scener (en sigøjnerscene og champagnedansen). Anmelderen karakteriserede arbejdsprocessen og resultatet således: "At skrive en Cirkuspantomime er egentlig blot at skabe nogle forbindelser mellem de forhåndenværende artistiske Effektnumre, som Cirkus raader over. Altsaa, man har en Dykker, som kan vove et Spring, en Direktør, der kan køre vildt, og en Balletmester, som tre Gange i Handlingens Løb bør præsentere sit trippende Korps. Resten overlades til Hr. Esmann, der ikke er nogen Bournonville, men alle Dage har forstaaet sig paa scenisk Virkning, og ikke er bange for at vove Springet fra den vingede Hest paa det kgl. Teaters Tag ned i Cirkusmanegens Vandgrav. Man har læst Forfatteren Teksten og paavist, at han har laant baade hist og her, og mærkeligt er det da ogsaa, at han ikke har ladet en Bombe ligge, som han tidligere med langt større eksplosiv Virkning har kastet i "Den store Maskerade"". Anmelderen satiriserede over handlingen og den mangelfulde illusion og skrev bl.a., at man ikke skulle lade sig genere af, at der i Sibirien var en reserveudgang! Blandt de medvirkende fremhævede anmelderen en cirkushund, der udviste uforstyrret ligevægt!

Med "De forviste" bevægede Esmann sig længere over i retning af den rene underholdning end nogensinde før. Men interessen for cirkus var ikke ny for ham. I sommeren 1877, da han som 17-årig fejrede sin nyerhvervede studenterhue, var han i Cirkus Renz i den gamle primitive bræddebarak, som lå på det terræn i Jernbanegade, hvor der senere blev bygget fast manege. I et nostalgisk tilbageblik ni år senere ("Det gamle Cirkus Renz", "Politiken" 19.4.1886) husker G.E., hvordan cirkusbesøget satte byen på den anden ende, ikke mindst de blændende beridersker og ballettens smukke damer: "Om Aftenen naar de dansede i det elektriske Skær i de store Udstyrspantomimer, som Haremskvinder i Dronningen af Abyssinien, Bayadererne i En Nat i Kalkutta men især som de bortdragende Svaler i det flotte lille Karneval paa Isen var Staldlogen fyldt til sidste Tomme af buketholdende Kurmagere og hidsige Tilbedere. Syttenaars Labaner rivaliserede med graaskæggede Lapse."

Der var noget ved cirkus, der tiltalte flottenheimeren i Gustav Esmann. Som "Politiken"-journalist anmeldte han "Cirkus Schumanns Førsteforestilling" (15.5.1887). Som for at understrege sin principielt positive indfaldsvinkel underskrev han sig Amatør.

Paradis (1898)

“Paradis”, en énakter i syv scener, blev første gang sceneopført på Dagmar-teatret 2.9.1898 (som forspil til “Skinsygens Kvaler” af Bisson og Leclercq) og spillede i alt 13 gange frem til 25. oktober 1898 (jf. Swendsen 1907:135). Men skuespillet havde allerede før scene-premieren foreligget trykt i foto-dramatisk form i fire år. Årbogen “Juleroser” bragte det 1894 under titlen: “Paradiis. Interieur fra Tyverne opført første Gang i Juuleroser 1894. Dramatisk illustreret med Bistand af Fru Anna Bloch samt d’Hrr. Karl Mantzius, Peter Schram og Chr. Zangenberg. Dekorationer malede af Hans Tegner” (5 upaginerede sider i stort format).

Skuespilteksten (uden fotos) blev genoptrykt i samlingen “Livet er -!” i 1904 og herfra løftet over i Samlede Værker, 1, 1907:197-210. Paradis blev udsendt som hørespil 2.1.1931. Manuskriptet (håndskrevet, 45 sider) befinder sig på Det Kongelige Bibliotek (Collin, 177 kvart).

Handlingen udspiller sig i en havestue i Cornelius’ landsted “Paradis” på Frederiksberg Allé. Cornelius byder sin gamle ven William velkommen hjem efter en to år lang rejse til Østen. Egentlig var det meningen, at de to ungarle skulle have slået pjalterne sammen, men under Williams fravær har den 60-årige Cornelius giftet sig med den 21-årige Elmire, som han var blevet indsat som formynder for efter en nær vens død. I glæde over sin nyvundne ægteskabelige lykke, har Cornelius givet sit landsted navnet “Paradis”. “Jeg er en lykkelig Mand”, siger Cornelius. “Du er en gammel Mand”, svarer William. Den illusionsløse og kvin-deskeptiske William opdager hurtigt, at Elmire har noget kørende med sin fætter Gerhard og advarer Cornelius mod den “Paradisfugl”, han mener at kunne holde i bur. Cornelius bliver forbitret over denne mistænkeliggørelse af hustruen og viser William bort. Kort efter vender William tilbage og undskylder. De to gamle venner, som har drukket nogle glas vin sammen, tager sig en middagslur i to stole ved siden af hinanden. Elmire lægger lomme-tørklæder over deres hoveder for at beskytte dem mod fluerne, som hun siger. Derefter lister hun ud til fætteren i haven.

Motivet er gammelt (skinsyge, hanrej etc.), og måske er det derfor, Esmann har valgt at henlægge handlingen til en tidligere periode i historien (1820’erne). Ægteskabet mellem formynderen og hans myndling er også mere begribeligt i de historiske rammer, det samme

gælder den særlige venskabsrelation mellem de to ældre herrer; der er ikke tale om homoseksuelitet i moderne forstand, men om et emotionelt mandligt venskabsforhold, som det kendes f.eks. fra kredsen omkring forfatteren Poul Martin Møller.

I Gustav Esmanns egen produktion er "Paradis" i tematisk henseende mest beslægtet med "Pebersvende". Formelt, som læsedrama, ligger det i forlængelse af "Bouquet de Chypre". I førstetrykket er personerne og handlingen illustreret med tegninger og med fotografiske opstillinger af skuespillere i historiske kostumer. Et velfungerende visuelt læsedrama.

Som opført drama blev stykket modtaget med venlige forbehold: "en net lille Spøg, vel nærmest beregnet paa at spilles ved et Karneval, uden nogen egentlig Troværdighed i Tønen, men elskværdigt og hurtigt", skrev "P.L." (Poul Levin) i "Politiken" (3.9.1898). I "København" (3.9.1898) mente "A.A." (Arthur Aumont), at forfatteren havde svært ved at holde tonen, det begyndte i blødsøden sentimentalitet og endte som en gaminagtig grimasse. "Social-Demokraten"s C.E. Jensen (3.9.1898) noterede med tilfredshed, at Esmann denne gang havde gjort sig umage: "Det lille Stykke virker behageligt ved sit omhyggeligt stiliserede Sprog."

Det gamle Hjem (1899)

"Det gamle Hjem" havde i William Bloch og Johannes Nielsens instruktion premiere på Det Kongelige Teater 12.11.1899, og det blev samme år udgivet i bogform med undertitlen "Lystspil i 3 Akter" på Det nordiske Forlag. Skuespillet opførtes også i Norge. Teksten blev optrykt i Samlede Værker, 3, 1907:129-181 og samme år oversat til tysk: "Das alte Heim. Lustspiel in drei Akten. Deutsch von I. Jacob Anders (Berlin, 1907). Det gamle Hjem udsendes som hørespil 14.10.1932. Manuskriptet synes ikke bevaret.

"Det gamle Hjem" er et samtidsdrama om en gammel families reaktion på udviklingen eller fremskridtet i form af udbygning af ny industri og anlæg af veje.

På godset Rabesholm nær København regerer familiedragen Urania, en ugift kvinde i 50'erne. Hun bor sammen med sin jævnaldrende bror, Theodor, som i sin tid opgav jurastudierne for at passe godset. Han er også ugift, takket være Uranias manipulationer. Hos sig har de søsterdatteren Emmy og brodersønnen Erik, begge har de mistet deres forældre.

Urania har planlagt, at de to unge slægtninge skal føre familieejendommen videre, for at der ikke skal komme fremmede ind i den.

Men det kommer til at gå anderledes. På dagen for sin afsluttende eksamen som cand.jur. overrasker Erik faster Urania ved at præsentere sin nye forlovede, den arkitekt-studerende Asta. Denne bliver mægler i den konflikt, som truer med at splitte familien: Urania vil bevare godset som (urentabel) landbrugsejendom, mens Theodor og især Erik holder for, at det bliver nødvendigt at sælge. Astas kompromisforslag, som Urania ender med at tilslutte sig, består i, at familien med Astas assistance selv udstykker nogle parceller, men beholder hovedbygningen og parken omkring den. Samtidig accepterer Urania, at der kommer nyt blod ind familien.

Dramaet udspiller sig over én dag, og det ledsages af et vældigt symbolsk tordenvejr med lynnedslag i et gammelt træ.

“Det gamle Hjem” er efter “Den kære Familie” nationalscenens hyppigst opførte Esmann-skuespil. I perioden 1899-1923 blev det i alt opført 71 gange på Det Kongelige Teater og 1914-1915 19 gange på Folketeatret. Bente Mejlhede Christensen, som har kulegravet skuespillet i sit universitetsspeciale “Naturalismen, dansk drama og Det kongelige Teater 1880-1900. Tre analyser” (1976), giver følgende sammenfattende karakteristik:

“Et rigtigt familieunderholdningsskuespil, hvor kompromis’et, der gør alle tilfredse, er løsningen. Esmann tager stilling til udviklingen på et plan, der på en gang er såvel specifikt som abstrakt, hvilket vil sige, at han egentlig slet ikke tager stilling. Opregnet i enkeltelementer, både hvad angår teknik og indhold, opfylder “Det gamle hjem” så godt som samtlige krav, der var opstillet til et naturalistisk skuespil. Men samtidig er det så “tandløst”, så helt uden tendens eller kritik af nogen art – betegnelsen er også lystspil – at det må betegnes som pseudonaturalisme.” (Mejlhede Christensen 1976:67)

Receptionsmønstret følger det generelle for Esmanns dramatik: Skuespillet fremkalder applaus hos publikum og kritiske bemærkninger hos anmelderne og i den senere kritik. I “Politiken” (13.11.1899) skrev Sven Lange, at intet i stykket var frisk følt, nyt set og tænkt. I “Social-Demokraten” (14.11.1899) gav C.E. Jensen skuespillet denne ros: “Det klæder Esmann at lægge sin spotske Blaserthed af og blive sentimental – hvad han jo i Grunden er.” Som for at understrege, hvor betinget denne ros var, tilføjede anmelderen disse karakteri-

stikker: "Ikke synderlig Kunst, men dannet selskabelig Underholdning." "Det gamle Hjem" er saa uskyldigt som en Familie-Thé". Bedre gik det ikke forfatteren i "Illustreret Tidende" (26.1.1899), hvor Sophus Claussen konstaterede, at Esmann var en rask mand, der for at vinde sejr på scenen tog alle kneb i anvendelse.

Men publikum blæste på kritikken, de ville se Gustav Esmanns skuespil med Betty Hennings som Urania. Rollen var nærmest skrevet til hende. Et brev fra Gustav Esmann til Betty Hennings af 23.9.1897 viser, hvor bevidst Esmann arbejdede på at skaffe den ideelle besætning til sine skuespil (Det Kongelige Bibliotek, Palsbo Aa 1897). For sit indre blik så han skuespillet opført, mens han skrev det. Denne evne var med til at skaffe ham succes.

Her ved indgangen til det nye århundrede var Esmanns popularitet større end nogensinde før. "Blæksprutten" (1899:s.43) ironiserede mildt over Esmanns kongelige succes ved at bringe en tegning af ham som en statue foran Det Kongelige Teater.

Bare det at have Esmanns navn på plakaten talte på dette tidspunkt. Nørrebro Teater brugte ham som oversætter af Leo Steins farce "Et Offerlam" (premiere 30.9.1899), og for Dagmar-teatret oversatte han Max Dreyers skuespil "Paa Prøve" (24.3.1900). Begge oversættelser blev foretaget i samarbejde med William Norrie (1866-1946), der var økonomidirektør på Dagmar-teatret og senere blev direktør for Det Kongelige Teater.

Alexander den Store (1900)

"Alexander den Store" havde premiere på Folketeatret 29.4.1900, hvor det spillede 29 gange frem til 28. maj 1900 og derefter 23 gange i perioden 5. oktober-18. februar 1901 (jf. Swendsen 1907:3). Det blev i 1900 udgivet med undertitlen "Lystspil i fem Akter" på Det nordiske Forlag. Opført i Norge og Sverige. Teksten optoges i Samlede Skrifter, 3, 1907:182-282. En tysk udgave blev udsendt under titlen "Der Ober. Komödie in vier Akten." Deutsch von Hans Brennert (Berlin, uden år). Stykket blev filmatiseret i Sverige af Mauritz Stiller i 1917 (jf. www.svenskfilmdatabas.com). Manuskriptet til skuespillet synes ikke bevaret.

"Alexander den Store" er Gustav Esmanns mest Holberg'ske karakterkomedie, bygget op omkring portrættet af den forslagne tjener Alexander Nyberg, som er fuld af anekdoter og vitser. Stykkets titel er i sig selv en vits: Man tror, det er et klassisk drama om en helteskikkelse, og så er det et lystspil med motiver fra det aktuelle københavnske selskabsliv og et broget persongalleri med knap 30 roller spændende fra adelige over akademikere, politike-

re, journalister og grosserere til håndværkere og tjenere. De fineste titler viser sig selvfølgelig at skjule de største hyklere.

Alexander Nyberg har i to år arbejdet som tjener i Berlin og London. Han kommer nu hjem for at etablere sig, men konstaterer, at "Folk er ligesom blevet skinhellige" (203). Han infiltrerer de skinhelliges kredse og får dem med på ideen om at skyde penge i et pænt familieetablissement med kødløse retter og vand på bordet. Da det viser sig ikke at kunne løbe rundt, får han sine rigtige venner (en slagter, en ølhandler osv.) til at overtage aktierne, så han kan komme til at drive en rigtig restauration.

Parallelt med denne prosaiske handlingstråd løber en erotisk: Nyberg er varm på den demimondeagtige sangerinde Signe Ottesen, og de to får til sidst hinanden. Flere amourøse forbindelser sluttes.

Handlingen, som afvikles med vanlig Esmann'sk vivacitet, udspiller sig i Signe Ottesens hjem (1.akt), i den restauration hvor Nyberg er ansat (2. akt), i en privat salon for en højborgerlig åndelig og sædelig bevægelse (3.akt), på afholdshotellet (4.akt) og på Nybergs nye elegante hotel (5. akt).

Stykkets sociale morale udvikles i en dialog mellem Nyberg og en kammerherre: Det gamle samfund visner i toppen, nu er det rødderne, der er i skuddet, men om et par generationer vil også de have ladet sig lokke ind i de polstrede og gyldne kabinetter. Der formuleres altså en social lov om opstigen og (for)fald, men samfundsfilosofien er taget fra den forsonlige og forsorne side. Portrættet af den morsomme Nyberg er det egentlige i stykket.

Ved premieren blev Nyberg spillet af Peter Fjelstrup. "Det blev en af hans Livsroller og siden spillet overalt i Norden," skriver Robert Neiiendam (1953:64; jf. også Neiiendam 1945:10). Neiiendam spillede selv en mindre rolle som seminarist.

Den velspillede revyagtige forestilling blev modtaget med en vis begejstring, også af kritikere, der tidligere havde været mindre nådige over for Esmann. "Gustav Esmann har efter Sædvane grebet sit Stof ud af Døgnet's københavnske Liv, og han har formet det maaske behændigere og vittigere end i noget af sine tidligere Stykker," skrev C.E. Jensen i "Social-Demokraten" (2.5.1900) og tilføjede: "Alexander den Store er maaske kun en Døgnflue, men den summer gennem Luften i lystig og fantastisk Flugt, og den stikker af og til ret eftertrykkeligt." Og i "Vort Land" (30.4.1900) karakteriserede Chr. Gulmann stykket som "ægte Essens de Esmann". "Publikum var henrykt og fremkaldte Gang paa Gang de Spilende og tilsidst Hr. Esmann selv", noterede Albert Gnudtzmann i "Dagens Nyheder"

(1.5.1900). Gnudtzmann fandt stykket “undertiden ikke helt smagfuldt, men allevegne fornemmer man Esmanns Sikkerhed i at ramme netop saadan, at Tilskuernes bundne Latter udløses”.

Hvem der selvfølgelig ikke lo, var de afholds- og missionsfolk, som Esmann langede ud efter. Ved et offentligt møde i Koncertpalæet den 4. marts 1901 klagede pastor A. Schack over “det berygtede og ligesaa liderlige stykke “Aleksander den Store”, der blev opført paa “Folketeatret”, og som tilsyneladende pæne Mennesker gik hen at se paa og morede sig over” (“Vigilia” 1901:46).

“Alexander den Store” overlevede Gustav Esmann. I 1908, fire år efter forfatterens død, blev det taget op af Casino, hvor det dog kun spillede fire gange. Men da skuespillet i 1913 igen blev sat op, denne gang på Det ny Teater, gik det over scenen hele 50 gange (jf. Swendsen 1919:5). En opsætning på Svenska Teatern i Stockholm i 1914 blev så stor en succes, at Mauritz Stiller blev sat til at omsætte skuespillet til (stum)film. Men tabet af dialogens ved reducerede handlingen til situationskomik, og filmen blev en økonomisk fiasko.

Sangerinden (1901)

“Sangerinden”, et skuespil i fire akter med et efterspil, skrevet i fællesskab med Sven Lange (1868-1930), havde premiere på Casino 9.2.1901 og spillede i alt 19 gange frem til 9. april 1901 (jf. Swendsen 1907:149). Skuespillet blev aldrig trykt, og manus er øjensynlig gået tabt; det findes hverken i Esmanns eller Langes papirer på Det Kongelige Bibliotek. Et scenefoto med Jonna Neiiendam og Holger Reenberg blev bragt i ugebladet “Hver 8. Dag” (nr. 21, 24. febr. 1901:331).

Sangerinden er en Marie Grubbe-inspireret udviklingshistorie om en sangerinde med stor selvstændighedstrang og frihedslængsel. Frk. Sonja, som hun hedder, forlader sin halvt sindssyge ægtemand til fordel for en karismatisk impresario, som først forsøger at skaffe hende et gennembrud som operasangerinde, men som snart finder ud af, at hendes talent ligger for varietéen. Historien udvikler sig til et melodrama, hvor Sonjas tidligere ægtemand kvæler impresarioen. I en epilog møder vi Sonja på en ydmyg knejpe i Berlin; hun er gift med pianisten på stedet og lever i fattigdom, men hun ønsker sig ikke tilbage til et finere liv. Hun har selv valgt sin vej.

Samarbejdet mellem Gustav Esmann, som på dette tidspunkt betragtedes som ret konservativ, og Sven Lange, der tilhørte den radikale kreds, var så bemærkelsesværdigt, at der blev ironiseret offentligt over det. Under overskriften "To Venner – hugget af Rodin" bragte det satiriske tidsskrift "Klods-Hans" (1900-1901:185) en tegning af Esmann og Lange hugget i én blok som et elskende par!

Skuespillet blev udførligt og rosende refereret af "R.H." (Robert Henriques) i "Vort Land" (hvor Esmann skrev journalistik) 10.2.1901, men omhyggeligt og skånselsløst pillet fra hinanden af "O.R." (Ove Rode) i "Politiken" (hvor Sven Lange skrev journalistik) 10.2.1901. Selv i omtalen af publikums reaktioner var de to aviser stærkt afvigende. Ifølge "Vort Land" endte forestillingen med at være en decideret publikumssucces, mens "Politiken" skrev, at "Publikums Holdning viste, at det fandt Drikken usmagelig".

Chr. G. (Gulmann) noterede i "Illustreret Tidende" nr.20, 1901, at resultatet af samarbejdet mellem de to forfattere var imødeset med særlig interesse: "Konstellationen var jo i sig selv morsom, endogsaa bortset fra de forskellige litterær-politiske Lejre, de to Forfattere tilhører: Hr. Esmann smidig, elegant, sikker, helt overlegen i sin Bedømmelse af Teatrets og Publikums Krav; Hr. Lange frodig af Talent, med den sikreste Vilje til at gaa egne Veje og den iøjefaldende Mangel paa Følelse for, hvad Scenen taaler og Tilskuerne lader sig tvinge til. Resultatet blev jo en Skuffelse." Det lille "jo" signalerer, at der var tale om en almen dom. Der var ifølge Gulmann "brillant arrangerede Scener og vittige Replikker", men hovedpersonen og hovedrolleindehaveren (Jonna Neiiendam) fængslede ikke. Moralen var sund, men den strålede ikke: Det gælder om at leve livet på egne ben og ikke nødvendigvis gøre stor karriere. Holger Reenberg var en glædelig overraskelse som sangerindens nerveødelagte mand (med scenefoto s. 317).

Robert Neiiendam, som selv spillede med i en mindre rolle i stykket, skriver i et tilbageblik: "Der var vældig Spænding om Opførelsen af "Sangerinden" af Gustav Esmann og Sven Lange, en ikke uinteressant Konstellation. Stykket var anlagt med Verdensscenerne for Øje, og dets Baggrund var Træk af den berømte Sangerinde Marie v. Zandts tragiske Liv. Den store Sukces var maaske ikke udeblevet, hvis Casino havde besiddet en Skuespillerinde af Fru Bodil Ipsens Format og med en stor Sangstemme, men en saadan Fugl er sjælden paa vore Breddegrader. Nu naaede Stykket ikke uden for København, skønt Holger Reenberg brød igennem i Elskerrollen. En Akt foregik paa et Sindssygehospital, hvor det var min Opgave at spille en Patient, der troede, at han var Napoleon. Med denne Figur var det

Esmanns Mening at parodiere Herman Triers Søn, Spiritisten Sigurd Trier, hvis Kejser-Begejstring gik over alle Grænser. Han samlede paa Napoleon-Relikvier helt ned til de mest profane af alle Kar, der havde et stort N. i Bunden, men det meste af hans Samling var eftergjorte Sager. Efter Forestillingen var Sigurd Trier godmodig nok til at komplimentere mig for Ligheden; jeg tror, han følte sig smigret. Men det var nu ikke Gustav Esmanns Mening.” (Neiiendam 1953:68).

En Sammensværgelse eller Hr. Mikkelsens Vanheld (1904)

Denne børnekomedie i tre akter, skrevet i samarbejde med forfatteren Walter Christmas (1861-1924), havde premiere på Folketeatret 30.3.1904. Komedien blev opført 17 gange frem til 8. januar 1905 (jf. Swendsen 1907:148). Teksten blev aldrig trykt, men teatrets eksemplar opbevares på Det Kongelige Bibliotek (Dramatisk Bibliotek Nærmagasinet, Folketeatret 4).

Handlingen udspiller sig omkring en skole, i et anlæg, på en legeplads. Titelfiguren, kandidat Mikkelsen, er lærer. Eleverne driller ham. De stjæler karakterprotokollen og graver den ned. Samtidig får en sladrebank sin bekomst. Dramatisk og litterært er det en spinkel historie, men den er bemærkelsesværdig ved sin indforståethed med de 'uartige' børn.

I sin anmeldelse af børneforestillingen skrev "Politiken"s Ove Rode (31.3.1904), at "De Herrer og Damer Børn var det nye Stykke meget gunstige". Der lød stærke klapsalver efter hver akt: "Og det skønt "En Sammensværgelse" var et i højeste Grad umoralsk, ja ligefrem anarkistisk Stykke. En Folkekomedie med en lignende Moral: Forherligelse af Lasten, Spot med Avtoriteten og Hæderlighedens totale Undergang, vilde et voksent Publikum aldrig have taalt." Men ifølge Rode morede børnene sig, og det voksne publikum morede sig over børnene – og over at se voksne skuespillere give rollen som børn. Poul Reumert spillede således en spidsnæset og nærsynet institutbestyrerinde!

Kort efter Esmanns død i september 1904 fortalte Walter Christmas i et interview med avisen "Vort Land" (18.11.1904) om baggrunden for stykket: Esmann havde engang i Casino omtalt et skuespil som 'den rene børnekomedie'. Det fik Christmas til at erindre sig de fastelavnsskuespil, han havde set på en rejse i Amerika, hvor voksne skuespillere gav rollen som børn. Han foreslog Esmann, at de i fællesskab indførte denne genre herhjemme. Esmann slog til, og de tog straks fat. Det foregik hjemme hos Christmas, for der var for mange for-

styrrelser hos Esmann. Samarbejdet foregik på den måde, at Christmas sad med papir foran sig på et bord, mens Esmann sad i sofaen med en whisky og fortalte spilop-historier fra sin skoletid, bl.a. den om den begravede protokol. Christmas tog notater, det var også ham, der skrev de indlagte viser, for "Esmann havde ikke Begreb om at rime". Derefter læste de resultatet op for Christmas' 6-årige datter, der ifølge faderen lo sig en mavepine til. Stykket skulle have været sat op som fastelavnskomedie, men blev udsat fordi teaterdirektøren fik betænkeligheder i sidste øjeblik. Det produkt, der løb af stabelen, manglede ifølge Christmas den groteske form, forfatterne egentlig havde tænkt sig. Hvis det er sandt, spekulerer man på, hvor grovkornet teksten oprindelig var. Myrdede børnene deres lærer i stedet for bare at mobbe ham?

Det usædvanlige skuespil gav anledning til flere vittige bemærkninger i bladene. I en usigneret notits i "Klods-Hans" (20.3.1904) stod der: "Gamle Zinck (skuespilleren Otto Zinck, 1824-1908) havde faaet tildelt en større Drengerolle i Esmanns og Christmas' Børnekomedie "Mikkelsens Vanheld", men Skuespilleren afgav Rollen med den Motivering, at han trods sin høje Alderdom ikke er begyndt at gaa i Barndom." Og en måned senere skrev pseudonymet Célestin i "Klods-Hans" (24.4.1904) følgende vers til den alsidige Esmanns ære:

Hr. Esmann kan skrive paa hver en Facon,
kun sjældent han følges af Vanheld,
og han kan faa Christmas til sin Kompagnon,
i fald at han slet ikke kan sel'.
Et Ægteskabsdrama, en Operet',
et fikst lille Stænk af Revyen,
en Børnekomedie eller Ballet,
En sædelig eller en fy en.
Men hvor kan han skille Rubrikkerne ad
med hvad der er hvilket og hvems der er hvad,
hvem skal have Peber og hvem skal ha' Pa' –
ja, sik'en et Ho'ed den Digter maa ha'e.

Gustav Esmann døde – skudt i sit gode hoved – den 4. september 1904. Han var stærkt for-gældet. Selv livsforsikringerne var pantsat. For at rejse midler til hans enke Fanny og pleje-sønnen Finn (på dåbsattesten: Find) opførtes “En Sammensværgelse eller Hr. Mikkelsens Vanheld” på Folketeatret 19.11.1904 som beneficeforestilling; “den morede storartet”, skrev “Vort Land” (20.11.1904). Ved samme lejlighed var der en oplæsning af Gustav Esmanns eneste børnebog “Ibs Rævejagt”, der udkom i 1903 med illustrationer af Valdemar Ander-sen. Det er en scenisk, dialogpræget lille historie, indlevet og sød, men med en ret sadistisk udgang: Drengens hund snapper en and fra ræven, og familien får stegt and til middag. “De eneste, som ingenting fik, det var Ræveungerne. De laa nede i Hulen og tudede og brøle-de.” Fortællingen blev læst op af skuespilleren Johannes Guldbrandsen (1871-1922), som var en god bekendt af Esmann. Guldbrandsen debuterede i 1892 som Jacob Friis i Esmanns “Den kære Familie”.

Fader og Søn (1905)

Ved sin død efterlod Gustav Esmann sig manuskriptet til det næsten færdigskrevne skuespil “Fader og Søn”. Det blev sat op på Det Kongelige Teater 5.11.1905. Samme år udkom det i bogform på Gyldendal med undertitlen “Lystspil i tre akter”. Posthumt udgivet med forord af Fanny Esmann. 3. akt fuldført af Einar Christiansen og Poul Nielsen. Opført i Sverige og Norge. Teksten blev genoptrykt i Samlede Værker, 3, 1907:283-355, men uden genrebeteg-nelsen “Lystspil”, uden den lange undertitel og uden forordet af forfatterens enke. Teksten blev hurtigt oversat til tysk: “Vater und Sohn. Lustspiel in drei Akten”. Für die deutsche Bühne bearb. von Rudolf Presber (Berlin, 1906). Manuskriptet til 1. akt befinder sig på Det Kongelige Bibliotek (NKS 4116 kvart).

I sit forord til bogudgaven skrev Fanny Esmann: “Lystspillet “Fader og Søn” forelaa efter min Mands Død ufuldendt, idet 3die Akt kun var paabegyndt og planlagt. Direktør Einar Christiansen og Skuespiller Poul Nielsen paatog sig med stor Elskværdighed, paa Basis af det foreliggende, at udarbejde den manglende Akt i den Skikkelse, hvori den fremtræder her og ved Opførelsen paa det kgl. Teater.”

Gustav Esmann arbejdede altid meget successivt med sine skuespil: Han afprøvede de enkelte akter på teaterdirektører og skuespillere (og teatercensorer!) undervejs. De impli-cerede blev indviet i hans planer for den videre udvikling af handlingen. Der var derfor ikke noget underligt i, at teaterdirektør Einar Christiansen, der selv var en fremtrædende drama-

tiker i tiden, og skuespilleren Poul Nielsen, der kendte Esmann godt og bl.a. havde spillet med i "Den kære Familie", vovede at påtage sig den opgave at færdigskrive det efterladte skuespil. William Bloch instruerede, og med 26 opførelser i 1905-06 blev "Fader og Søn" en succes for teatret. Da skuespillet i 1923 blev taget op af Folketeatret, fyldte det salen hele 46 gange (jf. Neiiendam 1945:213).

"Fader og Søn" er et familiedrama snarere end lystspil. Det bærer mindelser om "Den Kære Familie", men konfliktstoffet er langt mere alvorligt i "Fader og Søn". Spillet handler om det komplicerede forhold mellem en far og hans søn, om brydningen mellem gammelt og nyt, om konventioner og modet til at gøre op med dem.

Tiden er nu. Stedet er Taarbæk og København. Miljøet er det højere handelsborgerskab.

Den 20-årige Poul lever et døgenigt-liv, som gør hans far, skibsmægler Holm, fortvivlet. På råd fra en 26-årig kaptajnsenke, Bertha Lund, som han har et godt øje til og ansætter som sekretær, sender Holm sin slappe søn til Østen, hvorfra han syv år senere vender tilbage som forvandlet med en handlekraftig hustru, Ethel, ved sin side. De unge rydder op i familien og forretningen, således at Holm, der i mellemtiden er blevet enkemand, omsider kan få kaptajnsenken som hustru. Holms datter, Agathe, og svigersøn, Bremer, og datterens elsker, Neergaard, holder omsider op med at lænse firmaet for penge til deres stutteri; de har haft en klemme på den gamle Holm, fordi de kendte til hans gedulgte forhold til kaptajnsenken. Holm troede, at den hjemvendte Poul ville misbillige forholdet; det gør han også i begyndelsen, men hans friske, amerikaniserede udlandsdanske kone bringer ham på andre tanker. I dette spil er det i det hele taget kvinderne, der på godt og ondt er de mest initiativrige: konen, søsteren og kaptajnsenken.

Historien ender med, at det bliver besluttet, at Holm og hans tilkommende skal rejse med på bryllupsrejse til Shanghai, hvor Poul driver et skibsmæglerfirma. De to forretninger skal slå sammen under navnet "Holm & Søn, Shanghai-Kjøbenhavn". For så vidt en idyllisk lystspilagtig udgang, hvor de brave besejrer de lumske, men samtidig er det et oprør mod anstændighedskonventionerne og et opgør med dovenskaben i den danske overklasse. "Man sover godt i Danmark", som Pouls kone formulerer det. Skuespillet har et samfundskritisk sigte, og der er langt mere Ibsen'sk bid i det end i "Den kære Familie".

Selv om Esmann kun nåede at færdiggøre de to første akter, virker spillet strukturelt sluttet, og det er på den måde på højde med Esmanns bedste spil, men dialogen er mere

mat og mindre vittig i den posthumt tilføjede 3. akt. Esmann har utvivlsomt haft planen færdig, og Einar Christiansen og Poul Nielsen har efter bedste evner (og de var ikke ringe) skrevet den ud i scener og dialoger. Men Esmanns verbale opfindsomhed havde de naturligvis ikke. Det er i øvrigt i dette skuespil, Esmann udmønter begrebet "Galoscheræve" om dem "der gaar omkring i Selskaberne og fortæller Historier om andre, og som man bagefter ser snige sig om ad Smaagaderne med Kraven op om Ørerne, eller liste sig op ad Restaurationernes Bagtrapper" (SV 3:297). Allerede ved premieren vakte udtrykket opmærksomhed. Folk talte om det, flere anmeldere bed mærke i det. Esmanns vid fornægtede sig ikke.

"Social-Demokraten"s C.E. Jensen, der havde fulgt Esmanns forfatterbane fra begyndelsen til den bitre ende, skrev i sin anmeldelse (6.11.1905), at det var en besynderlig oplevelse at høre lystspilforfatterens stemme fra den anden side af graven! C.E. Jensen var i øvrigt stort set tilfreds med, hvad han hørte og så. Han konkluderede i den oven-fra-og-nedefter-tone, som efterhånden blev almindelig i Esmann-kritikken: "Der var ingen betydelig Kunst i noget af alt dette, men det var yderst kunstfærdigt, vittigt og livagtigt, og det gav den Esmann'ske Komædie, der heltigennem spiller paa Overfladen, Skin af et levende Billede fra Nutidens københavnske Bourgeois."

Esmann-receptionen

Modtagelsen af "Fader og Søn" blev en posthum rekapitulation af det generelle receptionsmønster for Gustav Esmanns dramatik. Han var publikums, ikke kritikernes mand. Esmann skaffede sig applaus i salen, ikke i spalterne.

Personligt stod Esmann sig dårligt med kritikerkorpset. Han blev aldrig nogen dygtig partigænger. Frem til 1888 skrev han journalistik i "Politiken" og regnedes til det litterære Venstre. Fra 1889 begyndte han i den konservative presse, men han var for uregerlig til at indgå i nogen borgerlig falanks. Igen og igen kom han på skrift og i handling til at genere og frastøde dem, der skulle være hans nye borgerlige venner. Med Vilhelm Andersen i spidsen syntes de, at han var sjusket, upålidelig, umoralsk, doven osv.

Med sine polemiske skrivelser i avisen, sine mundtlige udfald og sin lyst til at levere underholdning skaffede Esmann sig mange fjender blandt intellektuelle og i pressen, men han var samtidig publikums kæledægge. Denne dobbeltposition afspejlede sig tydeligt i modtagelsen af "Fader og Søn".

Næsten alle anmelderne konstaterede, at stykket gjorde lykke hos publikum. "Heldet, der stadig fulgte Gustav Esmann, naar han præsenterede sine Lystspil paa det kongelige Theater, svigtede ham heller ikke i Aftes efter hans Afgang fra Livet Scene", skrev "N. J. B." (N. J. Berendsen) i "Dannebrog" (6.11.1905). "Da Tæppet faldt for første Akt af hans efterladte Lystspil "Fader og Søn", brød der et Bifald løs, hvis Styrke kunne tyde paa, at man her fik "Den kære Familie" Nummer 2." Men anden og tredje akt var ikke helt på højde med indledningsakten, mente Berendsen, men fornøjelige var de alligevel. Anmelderen fremhævede især det veltrufne "Københavnerbillede" af grosserer Holm og hans familie. Berendsens anmeldelse var en af de mest entydigt begejstrede. Andre steder mærkedes væsentlige forbehold.

"Fader og Søn bør ses af enhver Københavner", sluttede "Aftenbladet"s "J.J." (formentlig J.J. Ipsen), som dog undervejs i anmeldelsen havde konstateret, at de mennesker, Esmann aftegnede på scenen, ikke var "ægte til Bunden". "Det er kun deres Omrids, Esmann har haft sin Morskab af at kradse op. Men hans raske Stregtegninger vækker Genkendelsens Glæde hos alle Københavnerne og spotter belærende over Byens Spidsborgerlighed." (6.11.1905). Anderledes sagt: Stykket er seværdigt, fordi det er vittigt, men i grunden er det overfladisk og lokalt.

I "København" (6.11.1905) takserede en endnu mere kritisk anmelder, "S.M." (formentlig Sophus Michaëlis), stykket som "en lidt tynd Gentagelse af 'Den kære Familie'" og tilskrev det "Direktionens gode Hjærte", at det overhovedet blev opført på Det Kongelige Teater. Esmann "ejede det uvurderlige Talent at have et skarpt Hoved og føre en endnu skarpere Tunge. Digter var han ikke", fastslog "S.M.", som straks efter understregede, hvad det så var Esmann kunne: "Men han kendte sine Pappenheimere – baade dem, han skrev om, og dem, han skrev for". Kvaliteterne lå altså ifølge denne anmelder i den realistiske genkendelighed og den sceniske virkningsfuldhed.

Den mest tilintetgørende anmeldelse stod – usigneret – i "Berlingske Tidende". Den var så kort, at den kan gengives her i fuld længde: "Det kongelige Teater opførte iaftes for første Gang Gustav Esmanns efterladte Komædie "Fader og Søn". Stykket er egentlig et grumme tyndt og ringe Arbejde, der neppe nok kan forsvare sin Plads paa Nationalteatrets Repertoire; men det fik gennemgaaende en munter, delvis fortrinlig Udførelse, der gjorde sit Bedste for at bøde paa Svaghederne, og det Bifald, som oftere lød i Løbet af Aftenen,

har Skuespillerne eneret til" (6.11.1905). En bemærkelsesværdig, for ikke at sige utrolig argumentation: Teksten er intet, skuespillerne alt!

På "Politiken", hvor man efter udviklingen af det decideret fjendtlige forhold mellem Esmann og Edvard Brandes midt i 1890'erne, ikke rigtig vidste, hvad man skulle stille op med Esmanns værker i spalterne, valgte man først at give et lettere ironiserende handlingsreferat på grundlag af generalprøven (5.11.1905). Dagen efter glattede man lidt ud med tegninger af skuespillerne og en konstatering af, at Esmanns stykke blev modtaget "med den største Venlighed" (6.11.1905). Hvad publikum regerede på, var ifølge den anonyme skribent "en Mængde ægte københavnske Repliker" og det realistiske sceneri med "tre røde Ridefrakker", som "virkede storartet i den taarbækske Villahave". Bærende kvalitet: autentisk lokalkolorit. På sin egen kringledede, ironiske måde lå "Politiken" på linje med den almindelige vurdering i de andre blade.

I "Vort Land" (6.11.1905), den avis, som Esmann til det sidste selv skrev teaterkritik i, anmeldte juristen og skuespilforfatteren Edgard Høyer. Han karakteriserede stykket som ægte Esmann'sk i miljø og sprog tone, den bidende spot og den lidt sentimentale følsomhed, og ikke mindst i evnen til at se splinten i sin broders øje. En ros med flere forbehold. Hver gang Høyer nedfældede noget, der kunne opfattes som positivt, skyndte han sig at modificere det: "Esmann var Teaterdigter par excellence. Han kendte sin Begrænsning og vovede sig næsten aldrig udenfor Kampérlinien". Altså: dygtig, men konventionel. På lignende vis hed det om Esmanns figurer, at de er levende, men de er så få i tallet, at typerne snart udtømmes og virker gammelkendte. Plus og minus. En enkelt figur havde Høyer det særlig svært med: den amerikaniserede Ethel, som han anså for usandsynlig. Men her kom "Felix", alias Carl Muusmann, den afdøde forfatter til undsætning i en ledsagende kommentar "Fra Parkettet": Bag Ethel stod en levende model, nemlig Karen Hammerich, kvinden, der skød Gustav Esmann. Karen Hammerichs yndlingstema var netop, at i Danmark er alt gammeldags, lummert og indestængt.

I "Ekstra Bladet" (6.11.1905) gik "A.A." (Arthur Aumont), endnu længere end Høyer i retning af at reducere Esmann til teaterskrædder. Aumont mente, at stykket ligesom Esmanns øvrige var helt uden idé: "Han havde i strengeste Forstand intet at sige Publikum; det var ham nok, naar han fik sammenskrevet saa mange Akter behændigt "Teater", at de kunne udfylde en Helaftensforestilling". Stykkets bedste kvaliteter så Aumont i "det udpræget københavnske Replikskifte" og i Esmanns evne til at lade publikum se ind ad egne

vinduer – og le ad de andres naragtigheder. Og så fik skuespillerne ros igen, især Karl Mantzius, der med sin “stilfærdige Filtsaaegang” passede nøje til udtrykket “Galoscheræv.”

En enkelt anmeldelse afveg markant fra de andre ved at udlæse noget stærkt ukonventionelt af stykket. Det var den anonyme anmelder i “Dagens Nyheder” (6.11.1905). Han pegede på det forhold, at sønnen til sidst belærer faderen: “Dette er Anarkisme – overført paa forholdet i Familien. Men en Anarkisme saa smilende, saa tilsyneladende uskyldig, at der i Aftes næppe var mange i det festklædte og feststemte Publikum, der lugtede dynamitten.” Neden under genkendeligheden og gentagelserne fandt denne anmelder et moralsk mod hos forfatteren.

Det var også “Dagens Nyheder”s anmelder, der tydeligst gjorde opmærksom på, “hvor fortræffeligt Esman forstod at skrive for Skuespillerne”, noget som også kom frem i mindeordene, da Esmann døde: “Ingen har som han haft Evne til at skildre vore Dages Atmosfære og vore Dages Mennesker”, sagde sceneinstruktøren William Bloch (som havde instrueret “Den kære Familie”). Og hans hustru, skuespillerinden Anna Bloch (som havde spillet Ida i “Den kære Familie”) tilføjede, at Esmanns død var et “Tab ikke mindst for de Skuespillere, hvis hele moderne Tilsnit kræver Nutidsskuespil.” (“Vort Land” 6.9.1904).

Mens anmeldelserne af det posthume “Fader og Søn” generelt problematiserede Esmanns skuespilkunst, var nekrologerne året forinden overvejende holdt i det positive, som nekrologer jo generelt er det.

”Med Gustav Esmann har dansk Teater mistet en af sine faa betydelige Lystspilforfattere”, hed det i en usigneret nekrolog i “Hver 8. Dag”, nr. 50, 11. september, 1904:797. Man bemærker, at nekrologskribenten udtrykkeligt klassificerer Esmann som lystspilforfatter.

I en oversigtsartikel i magasinet “Teatret” skrev bladets redaktør Paul Sarauw: “Naar man ser hen til, hvad det sidste Aar har bragt af originale danske Skuespil, saa kommer man med Vemod til at mindes Gustav Esmanns spidse, slagfærdige Vid, og man erkender, at vi i ham ikke blot har mistet en af Københavns skarpe Profiler, men ogsaa en af de faa habile og vægtige Lystspildigtere, som vort flade Parnas ejede.” (1904-1905:63-64).

I samme årgang af “Teatret” (1904:73-75) skrev den teaterkyndige journalist Jens Pedersen: “Mindet om Gustav Esmann vil komme til at søge sin Kraft der, hvor Publikum i Fremtiden kan se ham og høre ham tale, og det er paa den danske Skueplads. Gustav

Esmann var vor Tids behændigste Teaterskribent, hvad der vel ikke er nok til at skabe hans Minde, men han var tillige dens betydeligste Lystspildigter. Han havde Ord for at være lidet frugtbar, end mindre frodig, og dog er Listen over hans Teaterstykker i Forhold til hans 44 Aar ret betydelig.”

Jens Pedersen fremhævede Esmanns evne til at skabe roller til skuespillerne og interiører til instruktørerne – men kun et af hans stykker er ifølge Jens Pedersen så uafhængigt af tid og mode, at det vil sikre hans navn fra forglemmelse: “Den kære Familie”. Uopslideligt som Heibergs bedste vaudeviller og Hostrups “Genboerne”. Som særlig københavnsk og dansk og samtidig almenmenneskelig fremhæver Jens Pedersen scenen, hvor familiefaderen skærer igennem familiekævet og beder de tilstedeværende om at sætte sig ned og spise i fred: “I véd, jeg hader saadan Splid i Familien.” (3. akt, 11. scene).

I eftertidens litteraturhistorier har kursen på Esmanns dramatik svinget meget.

Som vi så i afsnittet om “Theatret”, satte Vilh. Andersen den Esmann’ske dramatik meget lavt i “Illustreret dansk Litteraturhistorie” (bd. 4, 1924:437-443), og en absolut bundnotering opnåede den i “Dansk Litteratur efter 1870” (1935) skrevet af professor Andersens elev Ejnar Thomsen, der placerede Esmann i en komprimeret fodnote til Peter Nansen: “Til sm. Generation og Aand som N. hører Generalsønnen Gustav Esmann, der i stilsikre Noveller og bl.a. har givet trætte og blaserte Billeder af unge Levemænds Opløsningsproces (“Gammel Gæld”). Medens hans Forsøg i det sociale Problemskuesp. nu er glemt, opføres stadig Lystsp. “Den kære Familie” (1892); gl. prøvede Komedieeffekter udfoldes her i et ret anløbet miljø. – Langt sundere er Apotekeren og Fabrikejeren Otto Benzon [...]” (Thomsen 1935; 1962:86). Tonen er nedladende, holdningen moralistisk, og den sidste passus er en flov biografisk kortslutning af forholdet mellem forfatter og værk.

Senere litteraturhistorikere, som har lagt moralismen til side og anlagt en mere historisk og håndværksmæssig betragtning, er nået frem til en langt højere vurdering: “Endelig en dramatiker”, skriver Hakon Stangerup, da han i sin gennemgang af det moderne gennembrud i “Politiken”s “Dansk Litteratur Historie” (Traustedt 1977:329) kommer til Gustav Esmann. Han var den eneste af gennembruddets forfattere, der forstod sig på, “hvad scenen kræver, for at et stykke skal virke” (smst. 331). “Esmanns små enaktere gjorde i modsætning til Bangs og Nansens lykke; de blev alle opført. Og da han begyndte at skrive helafstensskuespil, viste det sig, at han var den fødte dramatiker, som teatrene kappedes om”

(smst. 331). "Var Esmann ikke nogen stor digter, så var han en glimrende teatermand" (smst. 331). Stangerup leverer et energisk forsvar for Esmanns ret til at skrive for at more publikum og forsvarer ham dermed mod bebrejdelser fra de kritikere, der med Vilh. Andersen i spidsen anklagede ham for ikke at være kunstner nok.

En nyere litteraturhistorie afbalancerer vurderingen således:

"Gustav Esmann gav det borgerlige publikum en indforstået, satirisk fremstilling af dets egne miljøer og synspunkter inden for en dygtigt udnyttet form- og emnemæssig konvention." (Lise Busk-Jensen i: "Dansk Litteraturhistorie", bind 6, 1984, 2000:554). I en endnu nyere litteraturhistorie, hvor afsnittet om Esmann ligeledes er skrevet af Lise Busk-Jensen, betones dels det journalistiske, dvs. Esmanns evne til at overføre "føljetonernes situationer til teatrets scene", dels det håndværksmæssige, nemlig at Esmann "arbejdede på scenens betingelser" (Lise Busk-Jensen i Mortensen & Schack (red.): "Dansk litteraturs historie", bind 3, 2009:258-59). Litteraturhistorikeren accepterer Esmanns succes og forsøger at forklare den. I værket fra 1984 havde Busk-Jensens Esmann-portræt endnu en snert af moralisme – "Den kære Familie" blev beskrevet som en kynisk 'billedbladsreportage' om de riges mange fortrædeligheder – mens litteraturhistorikeren i portrættet fra 2009 tager mere afslappet på stykkets morale om, at de mere kloge narrer de mindre kloge, og i stedet koncentrerer sig om morskaben i samspillet mellem stykkets forskellige typer. Med tiden foregår der en 'afmoralisering' af Esmann-kritikken, og denne udvikling kan altså også iagttages inden for et og samme kritiske forfatterskab!

I vor tids leksikalske værker søges Esmanns dramatiske indsats karakteriseret uden moraliserende eller nedladende bitoner. I "Den Store Danske Encyklopædi" (bind 6, 1996:32) står der i en usigneret artikel, at Esmann især opnåede succes med sine "veldrejede, intime små enaktere" og sine "forsonlige komedier". I Gads danske forfatterleksikon (1999: 2003:173), skriver Ove Ancker, at Esmann i sine skuespil "i den lettere genre" forstod at "imødekomme publikums behov for elegant underholdning og melodramatisk følelsesappeal". Og i "Dansk forfatterleksikon. Biografier" (2001:111) skriver Sven Hakon Rossel, at "Esmanns beherskelse af teatrets virkemidler, hans replikkunst og evne til at skabe virkningsfulde scener" kommer til fuld udfoldelse i komedierne, og især i intrigestykket "Den kære familie".

Mens litteraterne husker Esmann som dramatiker, er teaterhistorikerne paradoksalt nok ved at skrive ham ud af historien. "Dansk teaterhistorie" (ved Kela Kvam m.fl. 1992) har

seks registerhenvisninger til Emma Gad, men ingen til Gustav Esmann eller “Den kære Familie”. Et andet sted, hvor man må lede forgæves efter et opslag om Gustav Esmann, er i Alette Scavenius’ “Teaterleksikon” (2007). Det eneste, hun kan strække sig til, er en registerhenvisning til skuespilleren Keld Markuslunds birolle som von Schildpadde i “Den kære Familie” i en forestilling på Folketeatret. I registret står der: “Esmann, Gustav 1860-1904, da. forf. og journalist”. Begrundelsen for denne nedskrivning af Esmanns dramatiske indsats er øjensynlig, at han ikke opføres i dag – han er ikke levende mere. Man kunne hævde, at leksikonet med denne argumentation medvirker til at slå de sidste søm i ligkisten.

Litteratur

Ancker, Ove: "Gustav Esmann", i: Klaus P. Mortensen m.fl. (red.): Gads danske forfatterleksikon, 1999; 2003

Andersen, Per Thomas: Dekadanse i nordisk litteratur 1880-1900, 1992

Andersen, Per Thomas m.fl. (red.): Brev til Jorunn (Festskrift til Jorunn Hareide), 2010

Andersen, Vilh.: Kritik. Teater, 1914

Andersen, Vilh.: Illustreret dansk Litteraturhistorie 4, 1925

Aumont, Arthur og Edgar Collin: Det danske Nationalteater 1748-1889, 1896

Bang, Herman: "Gustav Esmann", i: København 5.9.1904

Bang, Herman: Tunge Melodier, 1880

Bang, Herman: "Gustav Esmann", i: København 5.9.1904

Bang, Karin: Lykkens Kælebarn – en biografi om Peter Nansen, 2011

Behrens, Carl: Erindringer. Mennesker og Begivenheder, 1937

Bing, Erik Henriques: Meldola og Weber. Historien om en jødisk og en kristen slægt, 1999

Bokkenheuser, Knud: Café Bernina, 1928

Borup, Morten (red.): Georg og Edv. Brandes Brevveksling med nordiske Forfattere og Venskabsmænd 1-8, 1939-42

Borup Jensen; Thorkild: At tænke uden styrthjelm og kæbebeskyttere. Om essayet som genre og det danske essay i det 20. århundrede, 1999

Bramsen, Bo: "Politiken"s historie set indefra 1-2, 1983-84

Bredal, Bjørn: "Politiken" mod "Politiken". Idékampe 1884-2009, 2009

Bredsdorff, Elias: Den store nordiske krig om seksualmoralen. En dokumentarisk fremstilling af sædelighedsdebatten i nordisk litteratur i 1880'erne, 1973

Breidahl, Axel & Axel Kjerulf: Københavnerliv gennem et halvt Aarhundrede. Gemt og glemt i Alvor og Skæmt 1883-1912, 1938

Busk-Jensen, Lise m.fl.: Dansk Litteraturhistorie, 6, 1848-1901, 2000

Bøge Pedersen, Merete: "Den store sædelighedsskandale", i: Siden Saxo, 1, 2003.

Bøge Pedersen, Merete: Prostitutionen og grundloven. Regulering af og debat om prostitution i Danmark i perioden ca. 1860-1906, 2007

Børgesen, Birthe: Grosserer Skjold C.G.E. Børgesen og dr.phil. Frederik C.E. Børgesens slægt, 1977

Christmas, Walter: Krydstogt gennem Livet. Vimplen hejst, 1923

Dahl, Svend (red.): Dansk skønlitterært forfatterleksikon 1900-1950, 1, 1959

Dahlerup, Pil: Sanselig Senmiddelalder. Litterære perspektiver på danske tekster 1482-1523, 2010

Danske Dramatikere. En Fortegnelse over Medlemmernes Arbejder (uden forfatterangivelse), 1916

Drachmann, Eva: "Da Johan Knudsen holdt litterært Hof paa "Bangsbo"", i: "Politiken"s Kronik 4.11.1944, optrykt i Munk Pedersen (red.) 2008.

Düring Jørgensen, Jesper: "Musik og tyveri", s. 211-25 i: Musikvidenskabelige kompositioner. Festskrift til Niels Krabbe, redigeret af Anne Ørbæk Jensen m.fl. 2006

Düring Jørgensen, Jesper: Den smilende kamæleon. Karl Larsen (1860-1931). Digter, journalist, militarist, 2013

Engberg, Jens: Til hver mands nytte. Det Kongelige Teaters historie, 1-2, 1995

Engberg, Marguerite: Dansk stumfilm 1-2, 1977

Esmann, Eva: En piges ansigt, 1967

Esmann, Gustav: Gammel Gæld, 1885

Esmann, Gustav: I Kjøbenhavn, 1891

Esmann, Gustav: Samlede Værker 1-3, 1907

Fonsmark, Henning (red.): Hvem skrev hvad. Nordisk litteratur før 1914, 5. udgave, 1975

Garton, Janet (red.): Elskede Amalie 1-3, 2002

"Glimt": Ugens Nyt. Mordet. Forfatteren Gustav Frederik Esmann myrdet af Kvinde. Med Beretning, 1904

Gnudtzmann, Albert: "Fire Dödsfald", i: Ord och Bild, 1906:268-74

Goldschmidt, M.A.: Breve fra Choleratiden, indeholdende en lille Begivenhed, 1865

Gram Christensen, Jørgen: Jacob Gade – et eventyr i musik, 1996

Gulmann, Christian: “Gustav Esmann”, i: Tilskueren, 1905: 407-20

Hall Jensen, Arne: “Lille Es”, forord til Gustav Esmann: Hjort og Michelsen. Illustreret af Helge Hall, Selskabet Bogvennerne, u.å. [1967]

Hansen, Preben & John Chr. Jørgensen: C.E. Kritikerens C.E. Jensen. Liv og værk, 1998

Hansen, Preben & John Chr. Jørgensen: C.E. Jensen i Social-Demokraten. En bibliografi, 1998

Hansson, Ola: Litterära Silhuetter, 1885; optrykt i: Samlade Skrifter. Andre Delen. Litterära Silhuetter och Materialismen i Skönlitteraturen, 1920

Hansson, Ola: Ur minnet och dagboken: Ur författerens efterlämnade manuskript utgivna av Emy Ek, 1926

Harsløf, Olaf (red.): Omkring Stuk, 1977

Hendriksen, F.: Mennesker og Oplevelser, 1910; ny revideret udgave 1932

Henningsen, Agnes: Dødsfjende – hjertenskær, 1949

Hertel, Hans (red.): Det stadig moderne gennembrud. Georg Brandes og hans tid, set fra det 21. århundrede, 2004

Hjort, Anders & Henrik Palle: Dansk stand-up. Historien om comedy i Danmark, 2009

Hov, Live: "Det nye og farlige teater. Ibsen, Bjørnson og Strindberg", i: Hertel 2004:199-222.

Hvidt, Kristian: Edvard Brandes. Portræt af en radikal blæksprutte, 1987, 3. udgave, 2005

Hvidt Kristian: Det folkelige gennembrud 1850-1900. Gyldendal og "Politiken"s Danmarkshistorie, 11, 1990; 2004

Hørup, Viggo: Naar Samfundsordenen vakler, ved Helge Scheuer Nielsen, 2009

Jacobsen, Harry: Herman Bang. Resignationens digter, 1957

Jacobsen, Harry: Den miskendte Herman Bang, 1961

Jacobsen, Harry: Herman Bang. Nye studier, 1974

Jensen, C.E.: Vore Dages Digtere, 1898

Jepsen, Hans Lyngby: Glade sommerdage. Kredsen om Bangsbo i 1890'erne, 1987

Jørgensen, Chris: Anna Larssen Bjørner. Verdens dejligste rose, 1988

Jørgensen, Johannes: Mit Livs Legende. Første Bog. Den røde Stjerne, 1916

Jørgensen, John Chr.: Jeg, der kender Pressens Melodier ... Herman Bangs journalistik, 2003

Jørgensen, John Chr.: Om breve. Ni essays om brevformen i hverdage, litteraturen og journalistikken, 2005

Jørgensen, John Chr.: Kommer De som ven eller som interviewer? Interviewets historie i Danmark, 2010

Jørgensen, John Chr.: "Overperfekt debut med brevfiktion. Gustav Esmann som novellist",
i: Andersen 2010

Kjersgaard, Erik (red.): Fogtdals Illustreret Tidende, nr. 7, juli 1993

Koppel, Valdemar: Af "Politiken"s Historie 1-2, 1946

Krohg, Christian: Albertine, 1886

Kvam, Kela: Dansk teaterhistorie 1-2, 1992

Kvam, Kela: Betty Nansen. Masken og Mennesket, 1997

Kaarsted, Tage: Ove Rode – en politiker bliver til, 1963

Lange, Sven: "Gustav Esmann", "Politiken"s Kronik 16.6.1905, optrykt i: Sven Lange: Meninger om Litteratur. Samlede og udgivne ved Oskar Thyregod, 1929

Larssen Bjørner, Anna: Teater og Tempel. Livserindringer, 1935

Leicht, Georg og Marianne Hallar: Det kongelige Teaters repertoire 1889-1975, 1977

Levander, Hans: Sensitiva Amorosa. Ola Hanssons ungdomsverk och dess betydelse för åttiotalets litterära brytningar, 1944

Madsen, Hans Helge: Estrup møder Esmann i Panoptikon, 1970

Madsen, Oscar: Glade Ungdom. Roman, 1892

Meier, Luise, født Esmann: Oplysninger om Slægten Esmann, 1926

Mejlhede Christensen, Bente: Naturalismen, dansk drama og Det kongelige Teater 1880-1900. Tre analyser. Speciale, Københavns Universitet, 1976

Mortensen, Klaus P. & May Schack (red.): Dansk litteraturs historie, 3, 2009

Munk Pedersen, Hans (red.): Bangsbo årbog 2007, 2008

Muusmann, Carl: Firsernes glade København. Erindringer og Oplevelser, 1920

Muusmann, Carl: Halvfemsernes glade København. Erindringer og Oplevelser, 1921

Muusmann, Carl: Da København blev voksen, 1932

Muusmann, Carl: Det glade København 1-3, 1939; samlet udgave af Muusmann 1920, 1921, 1932

Nansen, Peter (red.): Af Dagens Krønike. Maanedsskrift for Literatur, Kunst og Politik, 1889-90

Nansen, Peter: Fra Rusaaret, 1892

Neiiendam, Robert: Casino. Oprindelse og Historie i Omrids, 1948

Neiiendam, Robert: Robert Neiiendam fortæller – Livserindringer, 1953

Neiiendam, Sigrid: Sigrid Neiiendam fortæller, 1943

Nielsen, Lauritz (red.): Herman Bangs Vandreaar. Fortalt i Breve til Peter Nansen. Med en Indledning af Peter Nansen, 1918

Nørreslet, Paul (udg.): Herman Bang: Stuk, 1887; 1987.

Pedersen, Sune Christian: På liv og død. Duellens historie i Danmark, 2003

“Politiken”s Honorarprotokol dec. 1885 – maj 1887, Center for Manuskripter og Boghistorie, Det Kongelige Bibliotek

Pontoppidan, Clara: Eet Liv – mange Liv, 1, 1949, 2, 1950; bearbejdet udgave 1-2, 1965-1968

Poulsen, Anna: En Skuespillers Liv. Minder om et Samliv med Emil Poulsen, 1925

Rasmussen, Bjørn & Louie Roos: Filmens Hvem Hvad Hvor, 1, 1968

Rifbjerg, Klaus: “Lystige dage på parnasset i Frederikshavn”, Berlingske Tidende 24.6.2007

Riising, Anne m.fl.: Odense Katedralskoles Historie 1283-1983, 1984

Risa, Einar O.: Hos blodsugerne. Peter Nansen og drømmen om det germanske kabelnett, Gyldendals Julebok 2008, Norge 2008

Roos, Karl, Bjørn Rasmussen & Else Larsen (red.): Filmens Hvem Hvad Hvor, 1950

Rossel, Sven Hakon: “Esmann, Gustav”, i: John Chr. Jørgensen (red.): Dansk forfatterleksikon, 2001

Rung, Otto: Fra min Klunketid. En hjemlig Kavalkade, 1942; illustreret med samtidige tegninger og fotos og med forord af Godfred Hartmann, 1983

Rømhild, Lars Peter: Slags. Om litterære arter, genrer, motiver, 1986

Sarauw, Paul: Saa vidt jeg husker, 1954

Scavenius, Alette (red.): Teaterleksikon, 2007

Schandorph, Sophus: Oplevelser II, 1898

Scheuer Nielsen, Helge: Edvard Brandes og "Politiken". En bibliografi, 2008

Schwanenflügel, H.H.L.: Livs-Fragmenter. Autobiografiske Optegnelser, 1915, upubliceret manuskript, Det Kgl. Bibliotek

Schwanenflügel, H.H.L.: Livs-Fragmenter. Kapitler af en Selvbiografi, 1946 (stærkt forkortet udgave af Schwanenflügel 1915, med forord af Julius Clausen)

Schyberg, Frederik: Dansk Teaterkritik indtil 1914, 1937

Sondrup Andersen, Dorthe: Kærlighed i klunketiden. En kavalkade om Danmark 1880-1900, 2009

Stangerup, Hakon: "Gustav Esmann. Endelig en dramatiker", s. 329-31 i: Traustedt 1977

SV, Samlede Værker, se Esmann 1907

Swendsen, Lauritz: De københavnske Privatteatres Repertoire (1847-1906), 1907

Swendsen, Lauritz: De københavnske Privatteatres Repertoire (1907-1919), 1919

Søllinge, Jette D. & Niels Thomsen: De danske aviser 1634-1989, bind 2 1848-1917, 1989

Thomsen, Allan Mylius: "Skuddene på Centralhotellet", i: Jyllands-Posten 13.1.2001

Thomsen, Ejnar: Dansk Litteratur efter 1870, 1935; fotografisk optrykt 1962

Tiemroth, Jørgen E.: Det labyrintiske sind. Henrik Pontoppidans forfatterskab 1881-1904, 1986

Topsøe, Vilh.: Fra Studiebogen, 1879

Traustedt, P.H. (red.): Dansk Litteratur Historie, bind 4, 1977

Vammen, Tinne: Rent og urent. Hovedstadens piger og fruer 1880-1920, 1986

Vigilia. Møderne i Koncertpalæet den 26. Februar og den 4. Marts 1901, 1901

Vogel-Jørgensen, T. & Poul Zerlang: Bevingede ord, 6. rev. udg., 1991

Wamberg, Niels Birger: "Dekadencens barbari", s. 249-308 i: Frederik Nielsen & Ole Restrup (red.): Danske digtere i det 20. århundrede. 2. udgave, 1, 1965

Wamberg, Niels Birger: "København-forfattere", s. 275-314 i: Torben Brostrøm & Mette Winge (red.): Danske digtere i det 20. århundrede, 3. udgave, 1, 1980

Welblund, Aage: Omkring den litterære café, 1951

Wiehe-Berény, Charlotte: Fra Gammel Mønt til den store Verden, 1929

Wivel, Henrik (red.): Drømmetid. Fortællinger fra Det Sjælelige Gennembruds København, 2004

Wirmark, Margareta: Noras systrar. Nordisk dramatik och teater 1879-99, Stockholm 2000

Woel, Cai M.: Troubadourer. Litterære Tidsbilleder 1, 1930

Zerlang, Martin: Bylivets kunst. København som metropol og miniature, 2002

Zinglersen, Bent: Skaal København, 1965

Zinglersen, Bent: Københavnske gadenavnes historie, 2. udg., 1979